

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

UNIVERSITY OF PIRAEUS

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Διεθνείς κι Ευρωπαϊκές Πολιτικές στην Εκπαίδευση, Κατάρτιση και Έρευνα»

Διπλωματική Εργασία

Οι Ευρωπαϊκές πολιτικές για την κοινωνική ένταξη πολιτών τρίτων χωρών: το θέατρο ως εργαλείο των εκπαιδευτικών πολιτικών για την ένταξη των μεταναστών/προσφύγων

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ: Ευαγγελία (Ιλιάννα) Παζαρζή, ΜΠ 15024

Τριμελής Επιτροπή:

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: Φωτεινή Ασδεράκη, Επίκουρος Καθηγήτρια, Έδρα Jean Monnet στις Πολιτικές Εκπαίδευσης, Κατάρτισης, Έρευνας και Καινοτομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μέλη: Μαρία Μενδρινού, Καθηγήτρια, Ευρωπαϊκή Πολιτική Οικονομία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση

Μαριλένα Σημίτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πολιτική Κοινωνιολογία: Κοινωνία των Πολιτών

Πειραιάς, Ιούλιος 2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Οι Ευρωπαϊκές πολιτικές για την κοινωνική ένταξη πολιτών τρίτων χωρών: το θέατρο ως εργαλείο των εκπαιδευτικών πολιτικών για την ένταξη των μεταναστών/προσφύγων

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: Ευαγγελία (Ιλιάννα) Παζαρζή, ΜΠ 15024

Σημαντικοί όροι: κοινωνική ένταξη, μετανάστευση, εκπαίδευση, θέατρο στην εκπαίδευση

Περίληψη

Η πρόσφατη προσφυγική κρίση ανέδειξε ένα σημαντικό κενό που υπάρχει στην ΕΕ να αντιμετωπίζει κρίσεις. Η μαζική εισροή ανθρώπων εντός των συνόρων της ΕΕ, κυρίως μετά το ξέσπασμα της Συριακής κρίσης την ανάγκασε να λάβει άμεσα μέτρα και να συνεργαστεί με διεθνείς οργανισμούς στο αρχικό κυρίως στάδιο, αυτό της ταυτοποίησης και με ΜΚΟ.

Έλαβε αποφάσεις και οδηγίες, οι οποίες στόχο είχαν εκτός από τη μείωση της γραφειοκρατίας την ταυτοποίηση και την πιο γρήγορη λειτουργία του συστήματος ασύλου να εντάξει τους πρόσφυγες/μετανάστες στις δομές και τις κοινωνίες υποδοχής.

Στα πλαίσια της προσπάθειας αυτής παρουσιάστηκε ένα σχέδιο δράσης, το οποίο τονίζει τη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης στον τομέα αυτό. Η εκπαίδευση πρέπει να χρησιμοποιήσει όλα τα εργαλεία που διαθέτει και αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία προκειμένου να επιτύχει την ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής. Ειδικά το θέατρο και η χρήση του ως παιδαγωγικό εργαλείο είναι πρωταρχικής σημασίας.

Η Ελλάδα, χώρα που δέχτηκε το μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων/μεταναστών δημιούργησε νόμους και διάφορα προτεινόμενα προγράμματα για να μπορέσει τουλάχιστον να εντάξει τα παιδιά στις εκπαιδευτικές δομές.

Ευχαριστίες:

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου σε όσους συνέβαλαν με οποιονδήποτε τρόπο στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα την επιβλέπουσα Καθηγήτρια Φωτεινή Ασδεράκη για την υποστήριξη, την καθοδήγηση καθώς και την άψογη συνεργασία. Θερμές ευχαριστίες και στα μέλη της τριμελούς επιτροπής, κα Μαριλένα Σημίτη και κα Μαρία Μενδρινού.

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Ευχαριστίες:	4
Κατάλογος Σχημάτων	7
Κατάλογος Πινάκων	8
Συνομογραφίες	9
Εισαγωγή	10
1. Στόχος της εργασίας	11
2. Ερευνητικά ερωτήματα και αναλυτική παρουσίαση των κεφαλαίων της εργασίας.	12
ΜΕΡΟΣ Α΄	14
Κεφάλαιο 1	15
Θεωρητικό πλαίσιο	15
1.1 Εννοιολογήσεις	16
I. Πρόσφυγας/μετανάστης	16
II. Ένταξη (inclusion), ενσωμάτωση (integration).	18
III. Κοινωνικός αποκλεισμός	21
IV. Πολυπολιτισμικότητα και Διαπολιτισμικότητα	22
1.2 Θεωρίες	23
Κεφάλαιο 2	29
ΕΕ και Δημόσιες Πολιτικές για την Κοινωνική Ένταξη	29
2.1 Εισαγωγή	30
2.2 ΕΕ και Κοινωνική Ένταξη: Ιστορική Αναδρομή	32
2.3 Πολιτική Μετανάστευσης και Πολιτική Ασύλου	36
2.4 Η Πρόσφατη Προσφυγική Κρίση και οι Συνέπειες της για την ΕΕ	38
Κεφάλαιο 3	41
Στρατηγική και Πολιτικές της ΕΕ για την Κοινωνική Ένταξη των προσφύγων/μεταναστών	41
3.1 Εισαγωγή	42
3.2 Οι κατευθυντήριες γραμμές που εξειδικεύονται στην εκπαίδευση και την κοινωνική ένταξη στη Στρατηγική για την Ευρώπη 2020	43
3.3 Εκπαίδευση και Κοινωνική Ένταξη	44
3.4 Σχέδιο Δράσης για την Ενσωμάτωση των υπηκόων τρίτων χωρών	48
ΜΕΡΟΣ Β΄	55
Κεφάλαιο 4	56
Το θέατρο ως εργαλείο στις εκπαιδευτικές πολιτικές	56
4.1 Εισαγωγή	57
4.2 Το Θέατρο ως αναγκαίο εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία και ιδιαίτερα στην εκμάθηση της γλώσσας	59

1. Το θέατρο ως εργαλείο κοινωνικοποίησης και ένταξης	59
2. Το θέατρο ως μέσο εκμάθησης της γλώσσας	60
4.3 Πολιτικές της ΕΕ για το θέατρο ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης	63
1. Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στην τέχνη και την εκπαίδευση	63
2. Πολιτικές ένταξης που χρησιμοποιούν ως εργαλείο το θέατρο στην εκπαίδευση	64
Κεφάλαιο 5	73
Το θέατρο ως εργαλείο στις εκπαιδευτικές πολιτικές ένταξης μεταναστών/ προσφύγων στα κράτη μέλη της ΕΕ	73
5.1 Εισαγωγή	74
5.2 Η χρήση του θεάτρου σε επίπεδο εθνικό και τοπικό	75
5.3 Η χρήση του θεάτρου σε επίπεδο ευρωπαϊκών προγραμμάτων	78
Κεφάλαιο 6	83
Μελέτη Περίπτωσης: Το θέατρο στην εκπαίδευση προσφύγων στην Ελλάδα	83
6.1 Το θέατρο στην εκπαίδευση στην Ελλάδα.	84
6.2 Στοιχεία για την προσφυγική κρίση στην Ελλάδα	87
6.3 Το θέατρο στις εκπαιδευτικές πολιτικές για την ένταξη προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα.	90
Επίλογος	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	104
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	104
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	109
Παράρτημα: Κατάλογος ΔΥΕΠ που λειτούργησαν (Απρίλιος, 2012)	118

Κατάλογος Σχημάτων

Κεφάλαιο 2:

- Σχήμα 1 Αριθμός αιτούντων άσυλο από το 1985-2015. Σύνδεση με χρονολογίες ορόσημα
- Σχήμα 2 Πρώτη φορά αιτούντες άσυλο, EU-28, Ιανουάριος 2015 – Ιούνιος 2016 (euro stat)

Κεφάλαιο 4:

- Σχήμα 3α, 3β Ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων τέχνης σε χώρες της Ευρώπης
- Σχήμα 4 Τα μαθήματα τέχνης στο πρόγραμμα μαθημάτων στις διάφορες χώρες της Ευρώπης

Κεφάλαιο 6:

- Σχήμα 5 Μαθήματα τέχνης στην υποχρεωτική εκπαίδευση στη Ελλάδα (στο αναθεωρημένο πρόγραμμα των πρωτοβάθμιών σχολείων)
- Σχήμα 6 Μαθήματα τέχνης στην υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα (στο κανονικό πρόγραμμα των πρωτοβάθμιών σχολείων)
- Σχήμα 7 Συνολικός αριθμός αφίξεων κατά έτος
- Σχήμα 8 Αφίξεις προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα και προώθηση από τα νησιά στην ηπειρωτική Ελλάδα
- Σχήμα 9 Κέντρα φύλαξης προσφύγων – Χάρτης Ελλάδας.
- Σχήμα 10 Αφίξεις προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα ανά κατηγορία φύλο και παιδιά
- Σχήμα 11 Παιδιά προσφύγων μεταναστών που βρίσκονται στην Ελλάδα
- Σχήμα 12 Σύνολο παιδιών-εφήβων προσφύγων σε 40 Κέντρα Φιλοξενίας ανά την Ελλάδα

Κατάλογος Πινάκων

Κεφάλαιο 5:

Πίνακας 1 Επιλεγμένα προγράμματα για την ένταξη των προσφύγων

Πίνακας 2 Επιλεγμένα προγράμματα με βάση τη χώρα

Κεφάλαιο 6:

Πίνακας 3 Άξονας 1

Πίνακας 4 Άξονας 2

Πίνακας 5 Άξονας 3

Πίνακας 6 Άξονας 4

Πίνακας 7 Άξονας 5

Συντομογραφίες

ΟΗΕ-Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΕΕ-Ευρωπαϊκή Ένωση

ΔΥΕΠ- Δομές Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων

ΔΟΜ-Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης

ΕΟΚ-Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΙΕΠ-Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΟΟΣΑ-Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

ΥΠΠΕΘ-Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων

UNESCO-United Nations Educational, Scientific, Cultural organization

UNCHR- The UN Refugee Agency

IMF-International Monetary Fund

IOM-International Organization for Migration

Εισαγωγή

Σύμφωνα με έκθεση του ΟΟΣΑ επισημαίνεται ότι η ΕΕ φιλοξενεί λιγότερο από το ένα τρίτο (31%) του συνόλου των μεταναστών με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ περισσότεροι από τους μισούς (57%) είναι στη Βόρεια Αμερική. Κάποια πρόοδος έχει σημειωθεί την τελευταία δεκαετία, με σημαντική αύξηση του μεριδίου της υψηλής μόρφωσης μεταξύ των πρόσφατων μεταναστών - από το 21% του συνόλου το 2000 σε 36% το 2011.¹

Οι μεταναστευτικές ροές έχουν αυξηθεί σημαντικά την τελευταία 25ετία, ιδιαίτερα δε τα τελευταία χρόνια έχουν προστεθεί και οι ροές προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Η αναγνώριση της πολυπολιτισμικότητας της κοινωνικής και σχολικής πραγματικότητας είναι ένα ζήτημα που απασχόλησε τους ερευνητές της εκπαίδευσης. Μελέτες κι έρευνες αναγνωρίζουν το στοιχείο αυτό και διερευνούν τους τρόπους αντιμετώπισης της νέας αυτής πραγματικότητας στο εκπαιδευτικό περιβάλλον. Βέβαια, οι πρόσφατες συγκρούσεις κυρίως στη Συρία οδήγησαν σε μια μαζική μετακίνηση πληθυσμών από τις γύρω περιοχές προς την ΕΕ. Δεν έχουν υπάρξει έρευνες για το μορφωτικό επίπεδο των αιτούντων άσυλο, αν και σίγουρα υπάρχει ένα βασικό έλλειμμα στη γνώση της γλώσσας των χωρών υποδοχής μιας και η μητρική γλώσσα των περισσότερων που αιτούνται άσυλο είναι τα αραβικά. Η δυσκολία ένταξης τους καθορίζεται από παράγοντες, όπως η έλλειψη γλωσσικών δεξιοτήτων και μεταβιβάσιμα προσόντα θέσεων εργασίας, καθώς και τα εμπόδια για την αναζήτηση εργασίας.² Σύμφωνα με το IMF, η εκπαίδευση αποτελεί ίσως τον κυριότερο παράγοντα που βοηθά στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών.

Οι εκπαιδευτικές πολιτικές μπορούν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής των προσφύγων/μεταναστών και σύμφωνα με την έρευνα του ΟΟΣΑ είναι σημαντική η άμεση ένταξη τους σε σχολικά περιβάλλοντα.³ Προς αυτή την κατεύθυνση είναι σημαντικό να ληφθούν μέτρα, ανάμεσα στα οποία είναι η διάθεση περισσότερων πόρων σε σχολεία με υψηλό ποσοστό μεταναστών. Επίσης, κρίνεται αναγκαία η κατάρτιση των εκπαιδευτικών στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, η παροχή επαρκούς γλωσσικής υποστήριξης στους μαθητές και η ενθάρρυνση της συμμετοχής των γονέων στην εκπαιδευτική διαδικασία.

¹OECD/European Union (2015), *Indicators of Immigrant Integration 2015: Settling In*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264234024-en>

²IMF (2016), *The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges*, SND. Στο <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1602.pdf>. Ανακτήθηκε: 10/12/2016

³ OECD (2015), *ibid.*

1. Στόχος της εργασίας

Η πρόσφατη προσφυγική κρίση ανέδειξε πόσο ανέτοιμη είναι η ΕΕ να χειριστεί και να αντιμετωπίσει μετακινήσεις πληθυσμών εντός των συνόρων της. Κύριος στόχος της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση και η περιγραφή των πολιτικών που έχουν αποφασιστεί και εφαρμόζονται προκειμένου να γίνει εφικτή η ένταξη των προσφύγων και μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής. Κύριο ζήτημα που θα μας απασχολήσει είναι οι βασικές στρατηγικές και πολιτικές της ΕΕ αλλά και οι καλές πρακτικές που εφαρμόζονται στα κράτη-μέλη. Θα επικεντρωθούμε στην χρησιμότητα του θεάτρου ως προς την κοινωνική ένταξη των προσφύγων μεταναστών. Όταν μιλάμε για το θέατρο στην εκπαίδευση εννοούμε την χρήση του θεάτρου όχι μόνο ως αυτόνομο μάθημα και αντικείμενο με όλες τις θετικές επιδράσεις που μπορεί να έχει στην κοινωνικοποίηση κ.α, αλλά και ως εργαλείο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, το οποίο έχει διάφορες λειτουργίες τις οποίες θα αναλύσουμε παρακάτω.

Σύμφωνα με τον Augusto Boal⁴, όπως ο δάσκαλος μέσω της παραδοσιακής εκπαίδευσης μπορεί να εμψυχήσει ιδέες στον μαθητή έτσι μπορεί και ο ηθοποιός να μεταδώσει ιδέες στο κοινό. Στον τομέα της μετανάστευσης, η τεχνική του Boal στο θέατρο μπορεί να χρησιμεύσει ως ένας αποτελεσματικός τρόπος για την αντιμετώπιση των προκαταλήψεων και την προώθηση της κατανόησης του «άλλου».⁵ Στο σημείο αυτό θα τονίσω ότι το εγχειρίδιο του Boal «Games for actors and non actors» έχει λειτουργήσει ως βίβλος στη δημιουργία προγραμμάτων θεατρικής αγωγής καθώς και στον σχεδιασμό θεατρικών ασκήσεων στα σχολεία παγκοσμίως.

Η συμμετοχή ατόμων, που έχουν βιώσει την τραυματική εμπειρία του πολέμου, σε δραστηριότητες τέχνης μπορεί να διαδραματίσει ένα πολύ σημαντικό ρόλο προκειμένου να στηρίξει την ένταξη τους σε μια νέα κοινωνία και να καταπραΰνει τις πληγές τους. Επίσης είναι δυνατόν να βοηθήσει στη δημιουργία μιας νέας πολιτικής κατάστασης σε χώρες που έχει επέλθει η ειρήνη και οι οποίες προσπαθούν να οργανώσουν νέες δομές και να

⁴ Θεωρείται ο πατέρας του θεάτρου του καταπιεσμένου, τεχνική που δημιουργήθηκε μέσα στις παραγκουπόλεις του Ρίο και λειτούργησε ως μια προσπάθεια να ξυπνήσει τους καταπιεσμένους από τον ζυγό των λευκών

⁵ McGregor, E. & Ragab, N. (2016) The Role of Culture and the Arts in the Integration of Refugees and Migrants, European Expert Network on Culture and Audiovisual (EENCA), στο [https://www.google.gr/search?q=E.+McGregor+and+N.%2C+Ragab%2C+\(2015\)+The+Role+of+Culture+and+the+Arts+in+the+Integration+of+Refugees+and+Migrants%2C+European+Expert+Network+on+Culture+and+Audiovisual+\(\)&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=qIKHWOObLd8AfZiYf4Ag](https://www.google.gr/search?q=E.+McGregor+and+N.%2C+Ragab%2C+(2015)+The+Role+of+Culture+and+the+Arts+in+the+Integration+of+Refugees+and+Migrants%2C+European+Expert+Network+on+Culture+and+Audiovisual+()&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=qIKHWOObLd8AfZiYf4Ag), ανακτήθηκε: 24/1/2017

ενώσουν το κοινωνικό σύνολο.⁶ Η Ελλάδα στη μέση της δεκαετίας του 2000 αναγνώρισε την κοινωνική ενσωμάτωση ως θέμα της δημόσιας πολιτικής και ίδρυσε την Εθνική Επιτροπή για την Κοινωνική Ένταξη (Ν. 3536/2007).

2. Ερευνητικά ερωτήματα και αναλυτική παρουσίαση των κεφαλαίων της εργασίας.

Τα κύρια ερωτήματα που ανακύπτουν από την επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας είναι:

Εάν υποθέσουμε ότι το θέατρο αποτελεί σημαντικό εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία κατά πόσο μπορεί να συμβάλει στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών;

Με ποιο τρόπο η ΕΕ εντάσσει το θέατρο στις εκπαιδευτικές πολιτικές για τους πρόσφυγες/μετανάστες;

Ποια είναι τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των εκπαιδευτικών πολιτικών της ΕΕ σε διάφορα κράτη μέλη που χρησιμοποιούν το θέατρο ως εργαλείο;

Στο **Κεφάλαιο 1** θα επιχειρήσουμε τη διασαφήνιση των εννοιών που θα χρησιμοποιήσω στην εν λόγω μελέτη βασιζόμενη σε μελέτη της διεθνούς βιβλιογραφίας. Θα παραθέσουμε διάφορους ορισμούς των εννοιών «μετανάστης», «πρόσφυγας», «ένταξη», «ενσωμάτωση», «αποκλεισμός», έννοιες που έχουν συχνά διαστρεβλωθεί, κυρίως σε πολιτικό επίπεδο. Εν συνεχεία, θα παρουσιάσω τη στρατηγική και τις ρυθμίσεις της δημόσιας πολιτικής που σχετίζονται με το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας.

Το **Κεφάλαιο 2** περιλαμβάνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή στις πολιτικές που αφορούν τους μετανάστες και τους πρόσφυγες από τις αρχές της ίδρυσης της ΕΕ, όπου κυρίως θα εστιάσω στην περίοδο μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, η οποία περίοδος χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο κύμα εισροής ανθρώπων εντός των συνόρων της Κοινότητας. Παράλληλα, θα αναφερθώ στη δημιουργία δομών και την υιοθέτηση πολιτικών της ΕΕ για την προστασία και την ένταξη των προσφύγων/μεταναστών. Στο πλαίσιο αυτό θα γίνει αναλυτική παρουσίαση της σύγχρονης προσφυγικής κρίσης (2013-17), η οποία οδήγησε τα όργανα να λάβουν άμεσα αποφάσεις σε σχέση με κενά που ήδη είχαν διαφανεί από τα μέσα του 1990.

Στο **Κεφάλαιο 3** θα ασχοληθώ διεξοδικά με την στρατηγική της ΕΕ για την ένταξη, τις εκπαιδευτικές πολιτικές καθώς και το Σχέδιο Δράσης που δημιουργήθηκε ως επιστέγασμα

⁶ Howson, P. & Dubber, J. (2014). Culture Matters, Why culture should be at the heart of future public policy, London: British Council.

της προσφυγικής κρίσης. Το σχέδιο αυτό περιγράφεται αναλυτικά ως προς τους στόχους, τις μεθόδους και τα εργαλεία που χρησιμοποιεί. Στο ίδιο κεφάλαιο διαφαίνεται η σημασία που αποδίδεται από την ΕΕ στο θέατρο ως ένα σημαντικό εκπαιδευτικό και κοινωνικό εργαλείο.

Κύριο αντικείμενο του **Κεφαλαίου 4** και της παρούσας μελέτης αποτελεί το θέατρο ως ένα βασικό εργαλείο για την ένταξη διαφορετικών ομάδων στις κοινωνικές δομές. Παράλληλα θα επικεντρωθούμε στη σημασία του θεάτρου στην εκπαιδευτική διαδικασία και στη ζωή του ατόμου όπως παρουσιάζεται και περιγράφεται στα επίσημα κείμενα της ΕΕ αλλά και όπως εφαρμόζεται στα διάφορα προγράμματα σπουδών των κρατών-μελών της ΕΕ.

Στο **Κεφάλαιο 5** θα παρουσιάσουμε διάφορες καλές πρακτικές σε επίπεδο χωρών και προγραμμάτων της ΕΕ και στο **Κεφάλαιο 6** θα ασχοληθώ με την εφαρμογή των πολιτικών αυτών στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στα σχολεία που λειτουργούν το απόγευμα για τα παιδιά των προσφύγων/μεταναστών.

Εν κατακλείδι, στον **επίλογο** θα συνοψίσουμε τα κύρια σημεία της εργασίας και θα προχωρήσω σε προτάσεις για πολιτικές και μέτρα.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κεφάλαιο 1

Θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Εννοιολογήσεις

Η μετανάστευση έχει επιπτώσεις στις χώρες υποδοχής όχι μόνο στην πληθυσμιακή σύνθεση αλλά και σε αλλαγές σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Η μελέτη αυτής της διαδικασίας είναι αντικείμενο ενδιαφέροντος των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες χρησιμοποιούν διάφορους όρους και εννοιολογήσεις, όπως ένταξη, ενσωμάτωση, αφομοίωση, επιπολιτισμός, προσαρμογή.

Σύμφωνα με την Σύμβαση του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967 για το Καθεστώς των Προσφύγων, προβλέπεται η ένταξη των προσφύγων στις κοινωνίες υποδοχής. Παράλληλα απαριθμούνται τα κοινωνικά και τα οικονομικά δικαιώματα, τα οποία συμβάλλουν στην διαδικασία της ένταξης.⁷

Η τελική έκθεση της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την μετανάστευση (Global Commission On International Migration, 2005) αναφέρεται στα ζητήματα της ενσωμάτωσης των μεταναστών, δηλαδή στην πολιτισμική διαφοροποίηση, στην κοινωνική συνοχή, στην καταπολέμηση των διακρίσεων κ.α.

Τα κράτη-μέλη της ΕΕ διαφοροποιούνται ως προς τον ορισμό της ένταξης ανάλογα με την προσέγγιση που έχουν στο θέμα της μετανάστευσης. Τρία είναι τα ιστορικά μοντέλα ένταξης στο Ευρωπαϊκό επίπεδο, το πολυπολιτισμικό που εφαρμόστηκε στη Σουηδία και την Ολλανδία, το αφομοιωτικό στη Γαλλία και το μοντέλο αποκλεισμού στη Γερμανία, την Αυστρία και το Βέλγιο. Σύμφωνα με τον Schnapper (1992) εμφανίζονται δύο άξονες μεταναστευτικής πολιτικής, αυτή της εισόδου, διαμονής, απασχόλησης και της πολιτικές ένταξης και ενσωμάτωσης.

Θεωρώντας ότι ο ορισμός των βασικών εννοιών με τις οποίες θα ασχοληθούμε καθώς και η συνοπτική διασαφήνιση τους είναι απαραίτητη, στη συνέχεια θα αναφερθούμε στο ζήτημα αυτό.

I. Πρόσφυγας/μετανάστης

Ο όρος μετανάστης προέρχεται από τα αρχαία ελληνικά, από τη σύνδεση των λέξεων μετά και ναίο που σημαίνει κατοικώ, βρίσκομαι. Έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί για την έννοια μετανάστευση λόγω της πολυπλοκότητας του φαινομένου. Με τον όρο

⁷UNHCR, Σημείωμα για την Ένταξη των Προσφύγων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2007. Στο http://www.unhcr.org.cy/fileadmin/user_upload/INTEGRATION_OF_REFUGEES.pdf. Ανάκτηση:1/10/2016

μετανάστευση εννοούμε τη μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή μιας κοινωνικής ομάδας.⁸

Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης μετανάστευση «είναι η διαδικασία της μετακίνησης είτε διαμέσου των διεθνών συνόρων είτε εντός ενός κράτους. Πρόκειται για τη μετακίνηση πληθυσμού, περικλείοντας κάθε είδος μετακίνησης ανθρώπων. Αφορά τη μετανάστευση προσφύγων, εκτοπισμένων προσώπων και οικονομικών μεταναστών».⁹ Η μετανάστευση διακρίνεται από τους μελετητές σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με τα κριτήρια που επιλέγουν να μελετήσουν. Μια διάκριση είναι η εσωτερική ή εξωτερική, δηλαδή εκείνη που χαρακτηρίζεται από τη μεταναστευτική κίνηση μέσα στην επικράτεια ή από ένα κράτος σε άλλο. Μια κατεύθυνση διακρίνει τα είδη μετανάστευσης ανάλογα με τα αίτια που οδήγησαν στην μετανάστευση και χωρίζεται στην εκούσια ή ακούσια μετανάστευση (ή όπως ονομάζεται από άλλους εθελούσια μετανάστευση ή εξαναγκαστική). Η εθελούσια μετανάστευση πραγματοποιείται είτε για οικονομικούς λόγους, στην οποία ανήκουν οι οικονομικοί μετανάστες είτε για πολιτικούς λόγους ενώ η εξαναγκαστική χωρίζεται και αυτή είτε σε μετανάστευση λόγω πολιτικών κριτηρίων, στην οποία ανήκουν οι πρόσφυγες είτε λόγω διάφορων άλλων συνθηκών – οικονομικών, περιβαλλοντολογικών, κ.α.¹⁰ Μια άλλη κατεύθυνση επιλέγει να χρησιμοποιήσει ως στοιχείο διάκρισης την χρονική περίοδο που διαμένει ο μετανάστης σε ένα κράτος και διακρίνεται σε βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη. Τέλος εμφανίζονται και πιο εξειδικευμένα είδη μετανάστευσης όπως η λαθρομετανάστευση, η εμπορία ανθρώπων, η λαθραία μετανάστευση ανθρώπων, κ.ά.

Πρόσφυγας σύμφωνα με τη Σύμβαση του ΟΗΕ του 1951, είναι «το άτομο που λόγω δικαιολογημένου φόβου δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε ορισμένη ομάδα ή λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας έχει την ιθαγένεια και δεν μπορεί ή εξαιτίας αυτού του φόβου δεν επιθυμεί να απολαμβάνει προστασία της χώρας αυτής...»¹¹. Κάθε άνθρωπος, σύμφωνα με την Σύμβαση του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967, έχει δικαίωμα να αιτηθεί άσυλο, ενώ η διεθνής κοινότητα οφείλει να του προσφέρει προστασία της σωματικής του ασφάλειας αλλά και

⁸ Μουσούρου, Λ. Μ. (2003), *Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 8

⁹ Αυτός είναι ένας ευρύς ορισμός του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (International Organization for Migration-ΔΟΜ)

¹⁰ Κόντης Α. (επιμ.) (2009), *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήσης, σ. 521.

¹¹ Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, *Προστατεύοντας τους πρόσφυγες και ο ρόλος της Υπατης Αρμοστείας*, Αθήνα: UNCHR, 2011.

προάσπιση των ατομικών του δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία σκέψης, διακίνησης καθώς και η προστασία από τα βασανιστήρια και την εξευτελιστική μεταχείριση καθώς και να απολαμβάνουν τα ίδια θεμελιώδη οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Τρεις είναι οι συνήθεις πολιτικές προσεγγίσεις: ο επαναπατρισμός, η τοπική ένταξη και η μετεγκατάσταση. Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθώ κυρίως με την πρακτική της τοπικής ένταξης.

II. Ένταξη (*inclusion*), ενσωμάτωση (*integration*).

Ορισμένες από τις έννοιες στις οποίες θα αναφερθούμε έχουν χρησιμοποιηθεί στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες με διαφορετικούς τρόπους, οι οποίες επιστήμες όμως συνέβαλαν στη διασαφήνιση των εννοιών. Εντούτοις οι διάφορες προσεγγίσεις συμφωνούν στο ότι αυτές οι έννοιες αποτελούν διαδικασία.¹² Ένα κοινό θέμα ενδιαφέροντος που έχει μελετηθεί από τους κλάδους της Κοινωνιολογίας, Ψυχολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, κ.α. είναι οι μηχανισμοί της κοινωνικής ένταξης και του αποκλεισμού. Στην Κοινωνιολογία υπήρξε συζήτηση και αντιτιθέμενες απόψεις για τους όρους αυτούς τόσο αναφορικά με τη σαφήνεια των όρων όσο και με την ιδεολογικοποίηση τους.

Υποστηρίζεται ότι η ένταξη είναι μια έννοια που αναφέρεται σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο, αυτό της κοινωνικής ενσωμάτωσης και ευταξίας καθώς και των θεσμών της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη. Οι τρεις διαστάσεις της ένταξης είναι: η πολιτική, η οικονομική και η κοινωνική. Αυτές ανταποκρίνονται σε τρία υποσυστήματα σύμφωνα με την Woodward, δηλαδή το κράτος, την αγορά και την κοινωνία των πολιτών.¹³ Η πολιτική, η οποία αναφέρεται γενικώς στις πολιτικές ένταξης τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε εδαφικό. Η οικονομική, με την έννοια του δικαιώματος όλων στην εργασία (καθώς και τη μείωση της παιδικής εργασίας), τη μείωση της φτώχειας κ.α. Η ιδιότητα του πολίτη (*civic*) στην οποία περιλαμβάνεται η κοινωνική ενσωμάτωση και η κοινωνία των πολιτών.

Ο όρος ενσωμάτωση (*integration*), ενώ συχνά δεν χρησιμοποιείται σαφώς από πεδία ερευνών ή πρακτικής, εντούτοις στην Κοινωνιολογική θεωρία έχει χρησιμοποιηθεί ως γενική Κοινωνιολογική έννοια κυρίως στη λειτουργική θεωρία και στην θεωρία των κοινωνικών συστημάτων. Ο λειτουργισμός και οι συστημικές θεωρίες της κοινωνικής ενσωμάτωσης θεωρούν την ενσωμάτωση ως βασική έννοια. Ειδικότερα η κοινωνιολογική θεωρία των κοινωνικών συστημάτων κάνει τη διάκριση ανάμεσα στη συστημική

¹²March, J. C., Oviedo-Joekes, E. & Romero, M. (2006). *Drugs and social exclusion in Ten European Cities. European Addiction Research*, 12, 33-41.

¹³Woodward, A & Kohli, M. (2001), *Inclusions/exclusions* σ. 18. Στο Woodward, A. & Kohli, M., *Inclusions and Exclusions in European Societies*. Routledge, London and New York 2001, σ.6-20

ενσωμάτωση και την κοινωνική ενσωμάτωση.¹⁴ Ο David Lockwood θεωρεί ότι η συστημένη ενσωμάτωση λειτουργεί μέσω των θεσμών και των οργανώσεων (δηλαδή του κράτους, του νομικού συστήματος, των αγορών, κα) ενώ η κοινωνική ενσωμάτωση αναφέρεται στην ένταξη νεοεισερχόμενων ατόμων σε ένα σύστημα και στη δημιουργία αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα στα άτομα και στάσεων για το κοινωνικό σύστημα συνολικά.¹⁵ Η ενσωμάτωση είναι μια δυναμική διαδικασία η οποία τείνει στην απουσία διακρίσεων (οικονομικών – κοινωνικών και πολιτικών) μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών. Ο Κόντης θεωρεί ότι αυτή η ενσωμάτωση είναι «διαφοροποιημένη» με την έννοια ότι εξαρτάται από τα οικονομικά χαρακτηριστικά του μετανάστη.¹⁶ Η έννοια της ενσωμάτωσης κατανοείται ως «η διαδικασία της ένταξης των μεταναστών στους βασικούς θεσμούς, σχέσεις και θέσεις της Κοινωνίας υποδοχής. Για τους μετανάστες σημαίνει μια διαδικασία εκμάθησης ενός νέου πολιτισμού, πρόσληψης δικαιωμάτων, απόκτησης θέσης, οικοδόμησης προσωπικών σχέσεων με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής και ανάπτυξης ώστε να ταυτίζονται με αυτούς. Για την κοινωνία υποδοχής ενσωμάτωση σημαίνει το άνοιγμα των θεσμών, η παραχώρηση ίσων ευκαιριών στους μετανάστες και η αποδοχή δημοσίως της ενσωμάτωσης στην κοινωνία.»¹⁷

Στην έρευνα της μετανάστευσης πολλές φορές χρησιμοποιείται ο όρος ενσωμάτωση ταυτόσημα με άλλους όρους και γι αυτό το λόγο στην κοινωνιολογική βιβλιογραφία επιχειρούνται απόπειρες διασαφήνισης της έννοιας.¹⁸ Ο H. Esser προτείνει τέσσερις βασικές μορφές της κοινωνικής ενσωμάτωσης: την πολιτισμική (culturation), τοποθέτηση (placement), την αλληλεπίδραση (interaction) και την ταυτοποίηση (identification).¹⁹ Ο Heckmann, αναφερόμενος σε αυτές τις μορφές και τους μηχανισμούς της ενσωμάτωσης του Esser στο πλαίσιο της μετανάστευσης, συνδέει την τοποθέτηση με τη δομική ενσωμάτωση, δηλαδή την πρόσβαση στις θέσεις και το status των βασικών θεσμών της κοινωνίας, την αλληλεπίδραση με την αλληλεπιδρούσα ενσωμάτωση (αποδοχή και ένταξη των μεταναστών/προσφύγων στη σφαίρα των πρωτογενών σχέσεων και δικτύων), τον

¹⁴ Heckmann, F. (Ed.)(2005): *Integration and integration policies: IMISCOE network feasibility study*. Bamberg: europäisches forum für migrationsstudien (efms) Institut an der Universität Bamberg .URN: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-192953>.

¹⁵ Lockwood, D. (1964), *Social Integration and System Integration* in G. K. Zollschan and H. W. Hirsch (ed), *Explorations in Social Change*, Boston: Houghton Mifflin. Ανάλυση της διάκρισης του Lockwood βλ. Archer, M. (1996), *Social Integration and System Integration: Developing the distinction*, *Sociology*, v.30,(4) σ. 679-699

¹⁶ Κόντης Α. (επιμ.) (2009), *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών*, ο.π.

¹⁷ Borkert, M., *et al* (2007), *Local Integration Policies for Migrants in Europe*, Luxembourg: European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions, p.1.

¹⁸ Heckmann, F. (Ed.)(2005): *Integration and integration policies : ό.π.*

¹⁹ Murdock, E. (2016) *Multiculturalism, Identity and Difference: Experiences of Culture Contact*, Germany: Springer, σ. 85

εκπολιτισμό με την πολιτιστική ενσωμάτωση, δηλαδή τις διαδικασίες αλλαγής των γνωστικών και συμπεριφορικών στοιχείων και στάσεων των ατόμων και το ταυτοποιητικό που αναφέρεται στο επίπεδο του υποκειμένου και εμφανίζεται στα αισθήματα του ανήκειν και της ταυτότητας με ομάδες.²⁰ Σύμφωνα λοιπόν με τον Esser, υποστηρίζει ο Heckman ότι πρέπει να διακρίνουμε τρία στοιχεία: 1) την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στα συστήματα της κοινωνίας υποδοχής, 2) τις επιπτώσεις αυτής της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις κοινωνικές δομές της κοινωνικής υποδοχής, 3) τις επιπτώσεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης (μερική ή μη) στην συστημένη ενσωμάτωση της κοινωνίας υποδοχής.²¹

Πολλές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις για την κοινωνική ένταξη συνδέουν την έννοια της κοινωνικής ένταξης με την έννοια των κοινωνικών ιεραρχιών. Ο Pocock ήδη από το 1950 υποστήριξε ότι οι διαδικασίες της ένταξης και του αποκλεισμού υπήρξαν πάντα χαρακτηριστικά όλων των μορφών ιεραρχιών.²² Η κοινωνική και πολιτιστική ένταξη περιλαμβάνει τις σχέσεις των υπηκόων τρίτων χωρών σε επίπεδο κοινωνικής ένταξης/αποκλεισμού στην κοινωνία υποδοχής, τη συμμετοχή σε συλλόγους και σωματεία, καθώς και πολιτιστικά και θρησκευτικά ζητήματα, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας.²³ Παράλληλα, αναφορικά με το ζήτημα της ενσωμάτωσης στην εκπαιδευτική διαδικασία αναγνωρίζεται ότι η ένταξη είναι μια μακροχρόνια διαδικασία, και είναι απαραίτητο να εξετάζεται η απόδοση των παιδιών των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής.²⁴ Η ένταξη αποτελεί λοιπόν σημαντική διαδικασία και αναφέρεται στη διαδικασία αποδοχής του πρόσφυγα/μετανάστη από την κοινωνία υποδοχής, η οποία συμβάλλει στην ομαλή συμμετοχή του στην οικονομική και κοινωνική ζωή αλλά και στην αποδοχή των αρχών και των κανόνων της κοινωνίας από τον μετανάστη.²⁵ Υπάρχει λοιπόν μια αμφίδρομη σχέση.

Ορισμένοι θεωρητικοί υποστήριξαν ότι η έννοια της κοινωνικής ένταξης συνδέεται με την ανάλυση του Durkheim στη διάκριση που κάνει για την οργανική και μηχανική

²⁰ Heckmann, F. (Ed.)(2005): *Integration and integration policies*. Ο.π

²¹ Ο.π

²² Pocock, D. F. (1957). Inclusion and exclusion: A process in the caste system of Gujarat. *Southwestern Journal of Anthropology*, 13, 19-31.

²³ King, R. & Lulle, A. (2016), Research on Migration: Facing Realities and Maximizing Opportunities. A Policy Review. EUROPEAN COMMISSION Directorate-General for Research and Innovation 2016 Open and inclusive Societies, Luxembourg: EU PUBLICATIONS.

²⁴ King, R. & Lulle, A. (2016), Research on Migration: Facing Realities and Maximizing Opportunities. A Policy Review. ό.π

²⁵ Penninx, R. (2003), Integration: The Role of Communities, Institutions, and the State. Στο <http://www.migrationpolicy.org/article/integration-role-communities-institutions-and-state>. ανακτήθηκε 5/11/2016

αλληλεγγύη.²⁶ Παρά την κριτική στις απόψεις αυτές και την επιχειρηματολογία των διαφορετικών προσεγγίσεων, η κοινωνιολογική προσέγγιση των εννοιών και η πρόσληψη του κοινωνικού κόσμου ως παραλλαγές της κοινωνικής ένταξης ή του αποκλεισμού υποστηρίζεται από αρκετούς θεωρητικούς.

III. Κοινωνικός αποκλεισμός

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα φαινόμενο πολυδιάστατο, η δε πρόσληψη της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού εξελίσσεται διαχρονικά. Κοινωνικός αποκλεισμός θεωρείται η μη ισότιμη δυνατότητα πρόσβασης σε δικαιώματα, πόρους και προνόμια με τα άλλα μέλη της κοινωνίας.²⁷ Επίσης η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού περιλαμβάνει τη παρεμπόδιση χρήσης κοινωνικών και δημόσιων αγαθών, π.χ. υγεία, εκπαίδευση, πολιτισμός, κ.ά. Ένα άλλο ζήτημα που τίθεται στο πλαίσιο αυτό είναι ότι ορισμένες ομάδες έχουν περισσότερες δυνατότητες στις χρήσεις αυτών των δικαιωμάτων ενώ άλλοι αποκλείονται άμεσα ή έμμεσα.

Επιπρόσθετα ο κοινωνικός αποκλεισμός σχετίζεται με τα προβλήματα που αναφέρονται όταν σε μια χώρα υπάρχουν ομάδες για τις οποίες δεν ισχύουν τα ίδια δικαιώματα. Οι Άγγλοι ήδη από τον 18^ο αι. αναφέρθηκαν στα αστικά δικαιώματα και τον 19^ο στα πολιτικά (19ος αι.) ενώ τα κοινωνικά δικαιώματα αποτέλεσαν αντικείμενο προστασίας τον 20^ο αι. Σύμφωνα με τον T.H. Marshall (1950) αυτά τα δικαιώματα αντιστοιχούν στους θεσμούς που σχετίζονται με το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και με το εκπαιδευτικό σύστημα. Η στέρηση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων (δικαιώματα κοινωνικής προστασίας, κοινωνικής ασφάλειας, εκπαίδευσης, εργασίας, υγείας, κ.α) και ο αποκλεισμός από την παραγωγή, διάθεση και αναδιανομή πόρων θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εκφράζει εννοιολογικά τον κοινωνικό αποκλεισμό σήμερα. Μια μορφή εκδήλωσης του κοινωνικού αποκλεισμού είναι οι ανισότητες στην εκπαίδευση οι οποίες ταυτόχρονα είναι και προσδιοριστικοί παράγοντες του κοινωνικού αποκλεισμού. Έτσι στον κατάλογο των κοινωνικών δεικτών του ΟΟΣΑ συμπεριλαμβάνονται ο αναλφαριθμητισμός, η ολοκλήρωση της υποχρεωτικής-βασικής εκπαίδευσης και το επίπεδο εκπαίδευσης ενηλίκων. Στη συζήτηση για τον κοινωνικό αποκλεισμό γίνεται αναφορά στα κοινωνικά δικαιώματα η οποία βασικά προέρχεται από το έργο του Marshall για τα καθήκοντα και τα δικαιώματα του πολίτη.²⁸

Μια άλλη προσέγγιση για τον κοινωνικό αποκλεισμό, είναι αυτή της Levitas η οποία υποστηρίζει ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός εξετάζεται σε τρία επίπεδα: πρώτον της

²⁶ Levitas, R. (1996). *The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony. Critical Social Policy, 16*(1), 5-20.

²⁷ Κόντης Α. (επιμ.) (2009), *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών*, ο.π, σ.527.

²⁸ Marshall, T. (1965), *Class, Citizenship and Social Development*, New York:Anchor Books.

κοινωνικής δικαιοσύνης, δεύτερον της ηθικής συγκρότησης, των αξιών και των συμπεριφορών και τρίτον στο πλαίσιο της αμειβόμενης εργασίας.²⁹

Αναφορικά με την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού στην ευρωπαϊκή κοινότητα εκδόθηκε το ψήφισμα του Συμβουλίου του 1989 για «την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού».³⁰ Επίσης το 1992 το Συμβούλιο υπουργών υιοθέτησε τη Σύσταση Συμβουλίου για επαρκείς πόρους και κοινωνική βοήθεια «Council Recommendation on Sufficient Resources and Social Assistance» ως εργαλείο για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας.³¹ Η σύσταση αναφέρει την αναγνώριση από τα κράτη-μέλη του βασικού δικαιώματος του ατόμου σε «Κοινωνικούς Πόρους και Κοινωνικές Παροχές ώστε να ζει με τρόπο σύμφωνο με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως μέρος μιας περιεκτικής και συνεπούς εκστρατείας καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού...».³²

IV. Πολυπολιτισμικότητα και Διαπολιτισμικότητα

Ο όρος διαπολιτισμικότητα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο έχει ως σημείο αναφοράς το ατομικό κοινωνικό υποκείμενο. Στη δε εκπαίδευση αφορά στην ισότητα των ευκαιριών και στην ένταξη των παιδιών των μεταναστών ή των άλλων ομάδων στους εκπαιδευτικούς θεσμούς και στις μαθησιακές διαδικασίες. Η Διαπολιτισμική Ψυχολογία συνέβαλε στη μελέτη του επιπολιτισμού και των διεργασιών κατά τη διάρκεια της επαφής ατόμων ή ομάδων από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.³³ Μάλιστα ο Berry αναλύει τις τέσσερις στρατηγικές επιπολιτισμού, δηλαδή την εναρμόνιση, την αφομοίωση, το διαχωρισμό και την περιθωριοποίηση.

Ο όρος πολυπολιτισμικότητα σημαίνει ότι υπάρχουν πολιτισμικά ετερογενείς κοινωνικές ομάδες. Η πολυπολιτισμικότητα στην κοινωνιολογική ανάλυση αναφέρεται και στα δύο επίπεδα οργάνωσης της κοινωνικής ζωής, δηλαδή το επίπεδο της κοινωνικής και

²⁹ Βλ. Lister, R. (2000), *Strategies for social inclusion: Promoting social cohesion or social Justice?*. Στο Ascones, P & Stewart, A. (ed.) (2000), *Social Inclusion. Possibilities and Tensions*, London: Macmillan.

³⁰ Η πληροφορία αντλήθηκε από το Σύσταση του Συμβουλίου της 24ης Ιουνίου 1992 σχετικά με τα κοινά κριτήρια που αφορούν την επάρκεια πόρων και παροχών στα συστήματα κοινωνικής προστασίας, 92/441/ΕΟΚ, *EE L 245 της 26.8.1992*, ΕΛΙ: <http://data.europa.eu/eli/reco/1992/441/oj>. ανακτήθηκε: 7/6/2017

³¹ Ανακοίνωση της Επιτροπής στο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Συμβούλιο, στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών - Ανανεωμένη κοινωνική ατζέντα: Ευκαιρίες, πρόσβαση και αλληλεγγύη στην Ευρώπη του 21ου αιώνα {SEC(2008) 2156} {SEC(2008) 2157} {SEC(2008) 2178} {SEC(2008) 2184}, COM/2008/0412 τελικό, Βρυξέλες, 2.8.2008.

³² Commission of the European Community, 1993, «Towards a Europe of Solidarity: Combating Social Exclusion» (V6171/93)

³³ Berry, J. W. (1997), *Immigration, Acculturation and Adoption*, "Applied Psychology An International Review, vol. 46, pp 5-34. And Berry, J.W & Sam, D. L. (1996), *Acculturation and Adaptation in Berry*. In J. W. et. al (ed.), *Handbook of Cross-cultural psychology: Social Behaviour and Applications*, Boston MA: Allyn and Bacon

της συστημικής ενσωμάτωσης.³⁴ Η συζήτηση για την πολυπολιτισμικότητα έχει αντικατασταθεί από την άποψη του διαπολιτισμικού προτύπου, το οποίο προτείνει μια «κοινωνία της συμπερίληψης» και όχι την ύπαρξη παράλληλων, κλειστών και ανεξάρτητων πολιτισμικές ομάδες.³⁵

1.2 Θεωρίες

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθώ κυρίως στις θεωρίες που σχετίζονται με την ένταξη των προσφύγων/μεταναστών στην εκπαίδευση. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι δύο είναι οι βασικοί τρόποι κοινωνικής ένταξης, αυτή της αφομοίωσης και του πλουραλισμού. Αφομοίωση είναι «η διαδικασία αλληλοδιείσδυσης και συγχώνευσης κατά την οποία τα πρόσωπα και οι ομάδες αποκτούν τις μνήμες, αισθήματα και τις συνήθειες μιας άλλης πολιτισμικής ομάδας.³⁶ Η διάσταση της αφομοίωσης έχει δυο βασικές διακρίσεις, είναι αυτή που λαοί και πολιτιστικές ομάδες, οι οποίοι βρίσκονται και κοινωνικοποιούνται στον ίδιο γεωγραφικό χώρο και δημιουργούν ένα νέο πολιτισμό και αυτή που ο λιγότερος ισχυρός πληθυσμός αφομοιώνεται από τον ισχυρό.³⁷ Η «αφομοιωτική» προσέγγιση στην εκπαίδευση και οι σχετικές πολιτικές ήταν κυρίαρχες σ' όλα τα εκπαιδευτικά συστήματα διότι θεωρήθηκε ότι με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η ένταξη του μετανάστη στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας και επομένως η ανοδική κοινωνική κινητικότητά του.³⁸

Ο πλουραλισμός από την άλλη αναφέρεται στις ομάδες που δεν μπορούν να αφομοιωθούν και διατηρούν τα βασικά στοιχεία του πολιτισμού τους. Στον πλουραλισμό παρατηρούνται διαβαθμίσεις ανάλογα με το είδος και το βαθμό της ενσωμάτωσης και χωρίζεται σε ισότιμο πλουραλισμό, τη διατήρηση δηλαδή όλων των πολιτιστικών στοιχείων, όπως γλώσσα, έθιμα, ήθη ενώ παράλληλα έχουν τη δυνατότητα της ισοτιμίας και της

³⁴ Μηλίγκου, Ε. (2007), Πολυπολιτισμικότητα, Κοινωνική Δικαιοσύνη και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Στο Ρήγα, Α. Β. (επ.) (2007), *Οικονομικές μετανάστριες στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση*, Αθήνα: GUTENBERG

³⁵ Habermas, J. (2003), *The Future of Human Nature*, Cambridge: Polity.

³⁶ Μουσουρού, Λ. (1991), Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική, Αθήνα: GUTENBERG, σ.133. Και Park & Burgess, 1921. Επίσης χρησιμοποιείται η έννοια επιπολιτισμός.

³⁷ Hughes, M. & Kroehler, C. J (2014), *Κοινωνιολογία. Οι Βασικές Έννοιες*, μτφ. Γ. Χρηστίδης, Αθήνα: Κριτική, σ.403

³⁸ Cummins, J. (2005), Ταυτότητες και Διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας, Αθήνα: Gutenberg

ισότητας απέναντι στους θεσμούς και ο ανισότιμος πλουραλισμός, όπου ο ισχυρός είναι αυτός που ορίζει την συμμετοχή των άλλων ομάδων στο σύστημα.³⁹

Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία η μετανάστευση εξηγείται με όρους διαφορών στην προσφορά και ζήτηση εργασίας. Αυτό αποτελεί την μακρο-ανάλυση της νεοκλασικής θεωρίας, ενώ οι μικρο-αναλύσεις βασίζονται στην έννοια του ανθρώπινου και οικονομικού κεφαλαίου δηλαδή η μετανάστευση εξηγείται με όρους απόδοσης των ατομικών ικανοτήτων και των τεχνικών γνώσεων. Στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, η εκπαίδευση αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της οικονομικής ανάπτυξης και οι οικονομολόγοι Becker και Mincer ήταν αυτοί που συνέδεσαν την εκπαίδευση και την κατάρτιση με την αύξηση του εισοδήματος.⁴⁰ Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι η εκπαίδευση αποτελεί το μοναδικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης, που μπορεί να προσδιορίσει την αύξηση του εισοδήματος. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου θεωρεί ότι εκτός από τους οικονομικούς παράγοντες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κοινωνικοί, ψυχολογικοί και περιβαλλοντολογικοί παράγοντες. Στην ανωτέρω θεωρία ο υπολογισμός του κόστους-οφέλους γίνεται με βάση την ορθολογική αρχή. Στη θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης, των μέσων της δεκαετίας του 1980, η μονάδα ανάλυσης μεταφέρεται από το άτομο στο νοικοκυριό και ως εκ τούτου οι στρατηγικές προσδιορίζονται από παράγοντες που έχουν σχέση με την έννοια της οικογένειας με τη μορφή που επικρατεί σε κάθε χώρα.⁴¹ Οι θεωρίες του ανθρώπινου κεφαλαίου και οι θεωρίες κοινωνικής ένταξης μπορούν να συνδυαστούν για να αναδείξουν την αναγκαιότητα που υπάρχει ώστε να ενταχθούν οι πρόσφυγες και οι μετανάστες στις κοινωνίες και τις κοινωνικές δομές.

Η συμπεριφορική προσέγγιση ερευνά τις ψυχολογικές διαδικασίες που επηρεάζουν το άτομο στην απόφαση του για τη μετανάστευση. Για το θέμα αυτό χρησιμοποιεί δύο βασικές έννοιες μελέτης: την τοπική χρησιμότητα και το άγχος.⁴² Προσπαθεί δηλαδή να αναδείξει πως εκλαμβάνει το άτομο αυτό τον τόπο από τον οποίο φεύγει ή τον τόπο υποδοχής του.

Σύμφωνα με τις Μαρξιστικές και τις νέο-μαρξιστικές αναλύσεις η μετανάστευση κατανοείται σε σχέση με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και χαρακτηρίζονται από

³⁹ Hughes, M. & Kroehler, C. J (2014), *Κοινωνιολογία. Οι Βασικές Έννοιες* Ο.π.

⁴⁰ Mueller-Using, S & Henning, V (2014), *The EU's Migration and Development Policy: New Approaches in Economics for More Effective Public Aid*, *Intereconomics*, 49 (2): 95-101, DOI: 10.1007/s10272-014-0491-1. Στο <http://link.springer.com/article/10.1007/s10272-014-0491-1>. Ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016.

⁴¹ Τριανταφυλλίδου, Α. (2010), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αι. Εμπειρικό πλαίσιο και Θεωρητικές προσεγγίσεις*. Στο Τριανταφυλλίδου, Α. & Μαρούκης Θ. (επ.) (2010), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αι*, Αθήνα: Κριτική, σ. 31

⁴² Μαρούκης, Θ. (2010), *Οικονομική Μετανάστευση στην Ελλάδα. Αγορά Εργασίας και Κοινωνική Ένταξη*, Ο.π, σ.82

έναν ιστορικό και δομικό ντετερμινισμό.⁴³ Η θεωρία της κατατμημένης αγοράς εργασίας, η οποία αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970, θεωρεί ότι η διεθνής μετανάστευση οφείλεται στην ανάγκη των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών για εργασία των μεταναστών. Επομένως, η ανάγκη για αλλοδαπή εργατική δύναμη είναι αυτή που αποτελεί κύριο παράγοντα για τη μετανάστευση και η διεθνής οικονομική μετανάστευση οφείλεται στη ζήτηση που υπάρχει ιδιαίτερα για αλλοδαπούς εργαζόμενους. Ισχυρίζονται δε ότι υπάρχουν τέσσερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις κοινωνίες και οικονομίες των ανεπτυγμένων χωρών: ο δομικός πληθωρισμός, τα κίνητρα, ο οικονομικός δεισμός και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας.⁴⁴

Σύμφωνα με την προσέγγιση του λειτουργισμού, η εκπαίδευση και η εκπαιδευτική πολιτική είναι αυτή που οδηγεί στην κοινωνική ένταξη διαφορετικών ομάδων και την κοινωνικοποίηση των ατόμων και άρα χρησιμοποιείται η έννοια της αφομοίωσης.⁴⁵ Τα σχολεία και οι εκπαιδευτικές πολιτικές που εφαρμόζονται έχουν το ρόλο της διαβίβασης των πολιτισμικών προτύπων και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με τον Ziechner και τον Kendera (2009), η παραδοσιακή φιλελεύθερη και η νεοφιλελεύθερη ατζέντα για την εκπαίδευση συνδέεται με μια παγκόσμιο τύπου εκδοχή της εκπαίδευσης.⁴⁶

Σύμφωνα με τις ανθρωπιστικές προσεγγίσεις, η κάθε περίπτωση είναι ξεχωριστή και προβάλλονται τα ατομικά κίνητρα του κάθε μετανάστη, χρησιμοποιούνται δε συνεντεύξεις και κατασκευή βιογραφιών προκειμένου να δημιουργηθεί συνομιλία με την κοινωνία.⁴⁷ Οι μεταμοντέρνοι κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι αναδεικνύουν την έννοια της διαφορετικότητας και του πλαισίου, ασχολούνται με τις κοινοτικές σπουδές, μελετούν την εσωτερική δομή και τα κοινωνικά δίκτυα των μεταναστών. Η δημιουργία κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικών δικτύων απασχολεί τους θεωρητικούς κυρίως ως προς τις ομάδες με τις οποίες τις αποκτούν, ενώ όπως αναφέρει έκθεση του ΟΟΣΑ το σημαντικότερο εμπόδιο στην ένταξη τους είναι η γνώση της γλώσσας.⁴⁸

Οι μελετητές προκειμένου να διερευνήσουν τους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες που διαμορφώνουν την μεταναστευτική πολιτική, προτείνουν τρεις

⁴³ Μαρούκης, Θ. (2010), *Οικονομική Μετανάστευση στην Ελλάδα. Αγορά Εργασίας και Κοινωνική Ένταξη*, ό.π, σ. 84

⁴⁴ Τριανταφυλλίδου, Α. (2010), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αι. Εμπειρικό πλαίσιο και Θεωρητικές προσεγγίσεις*, ο.π

⁴⁵ Χαρακτηριστικά αναφέρεται η περίπτωση των ΗΠΑ για τη διαδικασία εξαμερικανισμού των παιδιών των μεταναστών.

⁴⁶ Hughes, M. & Kroehler, C. J. (2014), *Κοινωνιολογία. Οι Βασικές Έννοιες*, ο.π, σ. 560.

⁴⁷ Μαρούκης, Θ. (2010), *Οικονομική Μετανάστευση στην Ελλάδα. Αγορά Εργασίας και Κοινωνική Ένταξη*, ό.π, σ. 86

⁴⁸ Καβουνίδη, Τ. (2003), *Έρευνα για την Οικονομική και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών*, Αθήνα: ΠΑΕΠ, σ. 96 και 97.

κατηγορίες, οι οποίες βοηθούν στην κατανόηση των πολιτικών για τη μετανάστευση. Αυτές είναι: οι οικονομικές συνθήκες, οι κοινωνικές αξίες και η ιδεολογία, και η Πολιτική Οικονομία και οι Θεσμοί των Φιλελευθέρων κρατών.⁴⁹ Οι πολιτικές θεωρίες ασχολούνται με το φαινόμενο της μετανάστευσης και τη διαμόρφωση πολιτικής, ενώ οι οικονομικές θεωρίες τονίζουν τις αδυναμίες και τις δυσκολίες των μεταναστών και των μειονοτήτων στις προηγμένες αγορές και αναπτυσσόμενες οικονομίες και αναδεικνύουν την ανάγκη για πρόσθετη προστασία των ομάδων αυτών ενώ παράλληλα συνδέονται και με καθεμία από τις παραπάνω κατηγορίες. Οι θεωρίες Δικαιοσύνης και Φιλελευθερισμού καθώς και άλλες πολιτικές θεωρίες μελετούν τις κοινωνικές αξίες και την ιδεολογία και οι δύο στόχο έχουν την δυνατότητα απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη.⁵⁰ Οι φιλελεύθεροι θεσμοί και η πολιτική οικονομία είναι το αντικείμενο μελέτης της πολιτικής γεωγραφίας, της οργάνωσης ομάδων συμφερόντων καθώς και του έθνους κράτους και εξηγεί την επιρροή και την κατανομή της εξουσίας.⁵¹

Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της παγκόσμιας εκπαίδευσης έχει τις ρίζες της στις ιδέες της οικονομικής προόδου και της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας και η παραδοσιακή φιλελεύθερη τάσσεται υπέρ της προώθησης της ευρύτερης αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης μεταξύ των μαθητών ενώ τους επιτρέπει την αλληλεπίδραση και των δύο πολιτισμών.⁵²

Ένα φιλοσοφικό-γνωσιολογικό ρεύμα που επηρέασε ιδιαίτερα διάφορους τομείς ανάμεσα στους οποίους και η εκπαίδευση είναι ο κονστρουκτιβισμός, ο οποίος είναι ένα ευρύτερο θεωρητικό ή μεθοδολογικό πλαίσιο.⁵³ Η σχέση του μάλιστα με την εκπαίδευση είναι ιδιαίτερη, αφού βασικές του έννοιες είναι η γνώση και η μάθηση. Η επίδραση του κονστρουκτιβισμού στις κοινωνικές επιστήμες αλλά και στην εκπαίδευση αναγνωρίζεται από τους ασχολούμενους με τον τομέα αυτό. Ο κονστρουκτιβισμός αναφέρεται στην παραδοχή ότι οι κοινωνικές νόρμες και τα πλαίσια είναι κατασκευές και επαναπροσδιορίζονται μέσω της μόνιμης αλληλεπίδρασης, ενώ θεωρούν ότι τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πλαίσια είναι αυτά που καθορίζουν τις απόψεις των δρώντων

⁴⁹ Henry, C. (2009) *The Political Science of Immigration Policies*, Journal of Human Behavior in the Social Environment, 19:6, 690-701. DOI:10.1080/10911350902910864. Ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016

⁵⁰ Henry, C. (2009) *The Political Science of Immigration Policies*, ό.π

⁵¹ ό.π

⁵² Stritikus, T. & Varghese, M. (2012). *Global Movements in Education and their Impact on Diverse Students*. Στο Urias, D. A. (ed.) (2012), *The Immigration & Education Nexus*, Sense Publishers, 37–55.

⁵³ Οι αρχές του κονστρουκτιβισμού βασίζονται στο έργο των: Piaget, Vygotsky και Bruner

υποκειμένων.⁵⁴ Γενικά ο κονστρουκτιβισμός θεωρεί ότι οι σταθερές αλληλεπιδράσεις κατασκευάζονται μέσω των κοινωνικών κανόνων και πλαισίων και ότι η πραγματικότητα βασίζεται σε αυτά. Οι κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις έχουν διάφορες μορφές, όπως η κοινωνιολογική θεσμική προσέγγιση, η ριζοσπαστική θεσμική, οι προσεγγίσεις που εδράζονται στην κοινωνικοποίηση και τη μάθηση και στον κονστρουκτιβισμό που έχει ως επίκεντρο τη δράση (act-centered).⁵⁵ Αναφορικά με τη Δημόσια Πολιτική, οι προσεγγίσεις αυτές εστιάζουν στην κοινωνική κατασκευή των εννοιολογικών πλαισίων, στις οποίες βασίζεται η δημιουργία πολιτικών και ως εκ τούτου οι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι αυτές οι προσεγγίσεις είναι χρήσιμες στην εξήγηση των πολιτικών αποτελεσμάτων. Οι προσεγγίσεις αυτές στις Ευρωπαϊκές Σπουδές δημιούργησαν πλαίσια ανάλυσης των δημόσιων πολιτικών στην ΕΕ και των στρατηγικών στη διαδικασία της δημιουργίας πολιτικών.⁵⁶

Οι αλλαγές που έχουν επέλθει στη ελληνική κοινωνία και η νέα πραγματικότητα της πολυπολιτισμικότητας δημιουργεί ανάγκες για ένταξη των μαθητών στην εκπαίδευση. Η διαδικασία αφομοίωσης και ένταξης των γνώσεων αποτελεί τη βάση για την ανακάλυψη της γνώσης σύμφωνα με τον Piaget.⁵⁷ Η μάθηση δε επηρεάζεται από το περιβάλλον, το πολιτιστικό και κοινωνικό, αφού οι αλληλεπιδράσεις με τους άλλους είναι καθοριστικές για την γνωστική ανάπτυξη. Ο Vygotsky, ως κοινωνικός κονστρουκτιβιστής υποστηρίζει ότι η γνώση κατασκευάζεται κοινωνικά και όχι εγκεφαλικά και ατομικά όπως υποστηρίζεται από τον γενικό κονστρουκτιβισμό.⁵⁸ Οι δύο αυτές τάσεις στο πλαίσιο του κονστρουκτιβισμού προτείνουν τόσο την ατομική όσο και την κοινωνική διάσταση της γνώσης. Η εκπαίδευση έχοντας στόχο την εκμάθηση βασικών δεξιοτήτων είναι η περίοδος που αναπτύσσονται βασικές γνωστικές λειτουργίες όπως συγκεκριμένες νοητικές πράξεις, λογική ταξινόμηση και μετα-γνώση.

Άλλη μια θεωρία είναι η θεωρία των κοινωνικών δικτύων, η οποία υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά δίκτυα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο τόσο στις ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες όσο και στη μετανάστευση. Τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν «κοινωνικό κεφάλαιο» των ατόμων, έναν όρο που χρησιμοποίησε ο Bourdieu και σημαίνει το σύνολο

⁵⁴Saurugger, S. (2013), *Constructivism and public policy approaches in the EU: from ideas to power games*, Journal of European Public Policy, 20(6), 888-906, DOI:10.1080/13501763.2013.781826. Ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016

⁵⁵ό.π

⁵⁶ Ασδεράκη, Φ. (2008), *Ευρώπη και Παιδεία. Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Σιδέρης, σ. 124-126

⁵⁷ Κολιάδης, Ε. (1997), *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική πράξη. Γνωστικές θεωρίες*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

⁵⁸ό.π.

των χαρακτηριστικών του ατόμου.⁵⁹ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε συμπληρωματικά των όρων «ανθρώπινο», «πολιτισμικό» και «οικονομικό» κεφάλαιο. Οι περισσότεροι ορισμοί του κοινωνικού κεφαλαίου συμφωνούν στη διατύπωση των χαρακτηριστικών του. Ενδεικτικά αναφέρω τον ορισμό Παγκόσμιας Τράπεζας ο οποίος ορίζει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο είναι «οι θεσμοί, οι σχέσεις και οι κανόνες που διαμορφώνουν την ποιότητα και ποσότητα των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.⁶⁰ Σύμφωνα με τον Granovetter τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν πηγή απόκτησης μέσων και πόρων καθώς επίσης και άλλων ενισχύσεων.⁶¹ Από τους θεωρητικούς τονίζεται ότι βασικά χαρακτηριστικά όλων των τύπων κοινωνικού κεφαλαίου είναι οι κοινωνικοί κανόνες, τα κοινωνικά δίκτυα και η έννοια της εμπιστοσύνης.⁶² Η σχετική βιβλιογραφία τονίζει το σημαντικό ρόλο των κοινωνικών δικτύων και του κοινωνικού κεφαλαίου στην ένταξη των μεταναστών και ταυτόχρονα στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών. Η διερεύνηση του ρόλου των κοινωνικών δικτύων και του κοινωνικού κεφαλαίου στη μεταναστευτική ένταξη έχει αποτελέσει δε αντικείμενο έρευνας διεθνώς και στην Ελλάδα.

⁵⁹ Bourdieu, P. (1980) Les Capitals Sociaux, Act de la Research en sciences sociales, 31:2-3

⁶⁰ Ο ορισμός αυτός αντλήθηκε από το site της Παγκόσμιας Τράπεζας, <http://www.worldbank.org/>

⁶¹ Granovetter, M. S. (1974), *Getting a job: A Study of Contact and Careers*, Cambridge, MA: Harvard University Press. Άλλοι θεωρητικοί που ασχολήθηκαν με αυτό το θεωρητικό πλαίσιο είναι ο R. Putnam, Aldridge, κ.α.

⁶² Putnam, R. (1995), Turning in, Turning out: The strange disappearance of Social Capital in America, *Political Science and Politics*, 38 (4)

Κεφάλαιο 2

ΕΕ και Δημόσιες Πολιτικές για την Κοινωνική Ένταξη

2.1 Εισαγωγή

Τα όργανα της ΕΕ χρησιμοποιούν με τρεις τύπους λήψης απόφασης: την από πάνω προς τα κάτω διαδικασία, όπου η ΕΕ επιβάλλει στα κράτη-μέλη την πολιτική που θα ακολουθήσουν, την από κάτω προς τα πάνω διαδικασία, όπου τα κράτη μέλη προβάλλουν τις προτιμήσεις τους στην ΕΕ οι οποίες και γίνονται νόμοι και μια άλλη τρίτη διαδικασία που περιλαμβάνει και τις δύο παραπάνω διαδικασίες.⁶³

Στην περίπτωση της εφαρμογής της πολιτικής από πάνω προς τα κάτω αναφερόμαστε στην υψηλή πολιτική (hard law) όπου τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), είναι υπεύθυνα για την χάραξη της πολιτικής και εκτελούν τα καθήκοντά τους, εκδίδοντας διάφορες νομικές πράξεις. Οι εν λόγω πράξεις μπορεί να είναι νομοθετικές ή μη νομοθετικές. Τα όργανα της ΕΕ μπορούν να εκδίδουν πέντε είδη νομικών πράξεων: κανονισμό, οδηγία, απόφαση, σύσταση και γνώμη. Οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις συνιστούν δεσμευτικές νομικές πράξεις, ενώ μη δεσμευτικές είναι οι συστάσεις και οι γνώμες. Οι κανονισμοί και οι οδηγίες αποτελούν αποφάσεις των κεντρικών θεσμικών οργάνων και επιβάλλονται από πάνω προς τα κάτω, δηλαδή τα κράτη μέλη έχουν την υποχρέωση να τα συμπεριλάβουν στα συντάγματα τους. Η πολιτική που ανάγεται από επίπεδο κράτους στο επίπεδο της Ένωσης είναι η λεγόμενη χαμηλή πολιτική (soft law) και εμπεριέχει τις συστάσεις και τις γνώμες.

Από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και μετά, συμπεριλήφθηκε και ένας άλλος τρόπος διακυβέρνησης και συντονισμού, η ανοιχτή μέθοδος συντονισμού η οποία εφαρμόζεται σε τομείς χαμηλής πολιτικής όπως την κοινωνική πολιτική, την απασχόληση, το περιβάλλον, την εκπαίδευση και την έρευνα.⁶⁴ Η ανοιχτή μέθοδος συντονισμού λειτούργησε κυρίως λόγω των δυσκολιών που υπάρχουν από το συνταγματικό πλαίσιο της ΕΕ όπως επίσης και τις αντιστάσεις που παρατηρείται ιστορικά να προβάλλουν τα κράτη-μέλη σε οτιδήποτε νέο. Αυτή η μέθοδος λειτούργησε ως εργαλείο προκειμένου να ξεπεράσει τους περιορισμούς αυτούς. Στην εκπαίδευση η ανοιχτή μέθοδος συντονισμού παρουσιάζεται σε

⁶³Schmidt, V. (2005), *Democracy in Europe: The Impact of European Integration, Perspectives on Politics*, American Political Science Association: 3 (4), pp. 761-779.

Στο <http://www.jstor.org/stable/3688179>. ανακτήθηκε: 10/5/2016.

⁶⁴Alexiadou, N. (2007), The Europeanization of Education Policy: researching changing governance and 'new' modes of coordination, *Research in Comparative and International Education*, Vol. 2 (2). Στο doi: 10.2304/rcie.2007.2.2.102. ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016.

ευρωπαϊκό επίπεδο με τον καθορισμό των στόχων, οι οποίοι θα θεσπιστούν νομοθετικά από τα ίδια τα κράτη.⁶⁵

Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική είναι από τους τομείς που εξελίσσονται σε πολύ αργούς ρυθμούς κυρίως λόγω των διαφορετικών ρυθμίσεων κοινωνικής πρόνοιας στα κράτη-μέλη, καθώς και την έλλειψη πολιτικής βούλησης για να πραγματοποιηθεί σύγκλιση της κοινωνικής πολιτικής.⁶⁶

Σε περιόδους κρίσης, παρατηρείται να χρησιμοποιείται κυρίως η κυκλική πολιτική, η οποία περιλαμβάνει διαδικασίες όπως η κατασκευή, η διάχυση και η θεσμοθέτηση των τυπικών και άτυπων κανόνων, διαδικασιών, παραδειγμάτων πολιτικής, συλ, κοινών πεποιθήσεων και προτύπων που ορίζονται και ενοποιούνται στη διαδικασία χάραξης της δημόσιας πολιτικής και της πολιτικής της ΕΕ, και οι οποίες ενσωματώνονται στον εγχώριο γίνεσθαι, στην ταυτότητα, τις πολιτικές δομές και τις δημόσιες πολιτικές.⁶⁷

Η δημόσια πολιτική της ΕΕ βασίζεται στις αποφάσεις που παίρνει είτε αυτές έχουν δεσμευτική ισχύ είτε όχι. Παρόλα αυτά ακόμα και οι ομιλίες των αντιπροσώπων της ή και η συνομιλίες μεταξύ οργάνων καταδεικνύουν την πρόθεση που έχει η Ένωση επάνω σε διάφορα ζητήματα.

Η Soysal αναφορικά με τις πολιτικές ενσωμάτωσης των χωρών υποδοχής διακρίνει τέσσερα μοντέλα ιδιότητας του μέλους, που καθορίζονται από το ποιος διαχειρίζεται την εξουσία στην πολιτεία και από την συγκεντρωτική ή αποκεντρωμένη οργάνωση της πολιτείας. Αυτά είναι το κορπορατιστικό, το φιλελεύθερο, το κρατιστικό και το αποσπασματικό (Corporatist, liberal, statist, fragmental).⁶⁸ Στο πρώτο η ιδιότητα του μέλους σχετίζεται με τη συμμετοχή σε συλλόγους, στο δεύτερο το άτομο είναι κύριος μοχλός δράσης και φορέας εξουσίας, στο κρατικιστικό το κράτος είναι το διοικητικό κέντρο και στο τέταρτο οι «αρχετυπικές ομάδες» έχουν έντονη παρουσία δημόσια ζωή.

⁶⁵ Ασδεράκη, Φ. (2008), *Ευρώπη και Παιδεία. Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης*, ο.π, σ.242

⁶⁶ Alexiadou, N. (2007), *The Europeanization of Education Policy: researching changing governance and 'new' modes of coordination*, Ο.π

⁶⁷ Saurugger, S. & Radaelli, C. M. (2008), *The Europeanization of Public Policies: Introduction*, *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 10:3, 213-219. DOI: 10.1080/13876980802276847. Ημερομηνία ανάκτησης: 12/11/2016.

⁶⁸ Παπαδοπούλου, Δ., *Ιδιότητα του πολίτη και πολιτική ενσωμάτωση μεταναστών*. Στο Κόντης, Α., *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών*, ο.π, σ. 77-219. Και Soysal, Y. N (1994), *Limits of Citizenship: Migrants and post national membership in Europe*, Chicago: The University of Chicago Press, σ.37

2.2 ΕΕ και Κοινωνική Ένταξη: Ιστορική Αναδρομή

Οι ηγέτες των Ευρωπαϊκών χωρών, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια ενιαία Ευρωπαϊκή κοινότητα στην οποία όλα τα κράτη-μέλη θα διέπονται από κοινές αξίες και στόχους τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο.

Τα αρχικά της έγγραφα δεν αναφέρονται σε ζητήματα αποκλεισμού και ένταξης ως έννοιες ξεχωριστές που αφορούν διάφορους τομείς. Οι αναφορές σε σχέση με αυτά τα ζητήματα αφορούν στον τομέα των εργασιακών σχέσεων. Το 1989 συστάθηκε ο Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, το οποίο αποτελεί ένα από τα πρώτα Ευρωπαϊκά έγγραφα που αναφερόταν σε ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού, στην προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων και τονίζει την δυσκολία πρόσβασης των ατόμων στην αγορά εργασίας. Από τα τέλη του 1992 και έπειτα από μια περίοδο μεγάλων ιστορικών αλλαγών, κυρίως λόγω της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού καθώς και της επανένωσης της Γερμανίας παρατηρήθηκαν σημαντικές γεωγραφικές μετακινήσεις. Την περίοδο αυτή ξεκίνησαν συζητήσεις, σε επίπεδο θεσμών, για το μέλλον της Ευρώπης.⁶⁹ Η ΕΕ είχε περάσει από την ψυχροπολεμική περίοδο στην επόμενη της φάση. Ήδη από το 1989, με την επανένωση της Γερμανίας και την πτώση του τείχους του Βερολίνου, είχε διαφανεί η ανάγκη αυτή, μιας και το Ανατολικό Βερολίνο προσαρτήθηκε με γρήγορες διαδικασίες στην Κοινότητα. Έπρεπε λοιπόν άμεσα να αποφασιστεί τι είδους Ευρώπη ήθελαν τα κράτη-μέλη και οι ηγέτες τους αλλά και να πετύχει τη γρήγορη κοινωνική ένταξη των ανατολικοευρωπαίων.⁷⁰ Αμέσως η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δέχτηκε αιτήσεις ένταξης των χωρών που είχαν αποσπαστεί από την Γιουγκοσλαβία και την ΕΣΣΔ. Η Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση με τίτλο «Προς μια Ευρώπη της αλληλεγγύης, εντατικοποίηση της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, προώθηση της ένταξης» με σκοπό την ενίσχυση της συζήτησης σχετικά με τη φύση και τον επείγοντα χαρακτήρα του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη.⁷¹ Η Λευκή Βίβλος “a way forward for the Union” που δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 1994 «για την κοινωνική πολιτική» επικεντρώθηκε σε μέτρα που σχετίζονται με την αγορά εργασίας, ενώ περιελάμβανε ένα κεφάλαιο για την κοινωνική

⁶⁹Burns, E. M. (2006), *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

⁷⁰Frank, R., *Εμφύλιοι Ευρωπαϊκοί Πόλεμοι*, σ. 417-422. Στο Αρβελέρ, Ε. & Aymard, M. (2003), *Οι Ευρωπαίοι. Νεότερη και Σύγχρονη εποχή*, τ. Β'. Αθήνα: Σαββάλας.

⁷¹Daly, M., *Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union*, SOS OLO Center For European Studies, Working Paper Series #135. Και Commission Of The European Communities, Towards A Europe Of Solidarity, Intensifying the fight against social exclusion, fostering integration, COM(92)542 final, Brussels, 23 December 1992. Στο <http://aei.pitt.edu/4819/1/4819.pdf>. Στο <http://aei.pitt.edu/9026/1/Daly135.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 7-11-2016.

πολιτική και την κοινωνική προστασία.⁷² Μετά το 1994 και κυρίως με τη δημοσίευση της Λευκής Βίβλου “the challenges and ways forward into the 21st century” για την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση, η απασχολησιμότητα, και η δημιουργία θέσεων εργασίας κυριάρχησε στην κοινωνική ατζέντα.⁷³

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ, που υπογράφηκε το 1997, αποτέλεσε την πρώτη ουσιαστική ενασχόληση της ΕΕ με το ζήτημα της μετανάστευσης. Τέθηκαν σε ισχύ τα ζητήματα του ασύλου, της διάβασης των συνόρων και της μετανάστευσης, τα οποία έγιναν κεντρικής σημασίας πολιτικά θέματα για την ΕΕ και μεταφέρθηκαν από τον τρίτο πυλώνα στον πρώτο. Με αυτόν τον τρόπο επισφραγίστηκε ο κοινοτικός χαρακτήρας αυτών των τομέων της πολιτικής, που είναι δεσμευτικός σε επίπεδο ΕΕ.⁷⁴ Η Συνθήκη του Άμστερνταμ επέβαλε ένα πενταετές χρονοδιάγραμμα με καταληκτική προθεσμία την 1η Μαΐου 2004 για την υιοθέτηση δέσμης συγκεκριμένων μέτρων, με στόχο την εγκαθίδρυση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.⁷⁵ Παράλληλα, στα πλαίσια της συνθήκης αυτής δημιουργήθηκε ένα πλαίσιο κανονισμών και αξιών, ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ο οποίος όμως δεν είχε δεσμευτική ισχύ. Ο Χάρτης αυτός περιγράφει τις αρχές και τις αξίες που πρέπει να σέβονται τα κράτη που ανήκουν στην Κοινότητα, ανάμεσα στις οποίες είναι και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αλληλεγγύη κλπ.

Η Συνθήκη, της Λισαβόνας, έφερε αλλαγές ως προς την κοινωνική πολιτική στα εξής σημεία:

- Σύμφωνα με το άρθρο 78, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο μαζί με το Συμβούλιο είναι υπεύθυνα να προωθούν την ανάπτυξη ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου ή ενιαίου καθεστώτος επικουρικής προστασίας και κοινού συστήματος για την προσωρινή προστασία των εκτοπισμένων προσώπων σε περιπτώσεις μαζικής εισροής.⁷⁶

⁷² Commission Of The European Communities European Social Policy, A Way Forward For The Union, A White Paper, COM(94)333 Final, Brussels 27/7/1994.

Στο http://aei.pitt.edu/1118/1/social_policy_white_paper_COM_94_333_A.pdf, ανακτήθηκε: 10/9/2016.

⁷³ Commission of The European Communities, Growth, Competitiveness, Employment. The challenges and ways forward into the 21st century, White Paper, COM (93) 700, Brussels 5/12/1993. Στο http://aei.pitt.edu/1139/1/growth_wp_COM_93_700_Parts_A_B.pdf, ανακτήθηκε: 10/9/2016.

⁷⁴ Λάβδας, Κ. (2002), *Δημιουργία και Εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων τ. Β΄*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ. 33-34.

⁷⁵ Λάβδας, Κ. (2002), *Δημιουργία και Εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων τ. Β΄*, ο.π.

⁷⁶ Moussis, N., *Access to European Union law, economics, policies*. Στο http://www.europedia.moussis.eu/books/Book_2//3/8/1/3/index.tkl?lang=gr&term=%CE%9C&s=1&e=108.1.3. Κοινή μεταχείριση υπηκόων τρίτων χωρών στην ΕΕ. Ανακτήθηκε 10/10/2016.

- Σύμφωνα με το άρθρο 79 (4)⁷⁷ της συνθήκης για τη λειτουργία της, η αρμοδιότητα για την ένταξη έγκειται κατά κύριο λόγο στα κράτη μέλη, ενώ η ΕΕ μπορεί να θεσπίζει μέτρα για την παροχή κινήτρων και τη στήριξη των κρατών-μελών για την προώθηση της ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στο έδαφος τους καθώς επίσης και να συμβάλλει στη στήριξη, την ενθάρρυνση και το συντονισμό των δράσεων και των πολιτικών των κρατών μελών στον τομέα αυτό. Στόχος της ένωσης είναι η δημιουργία κοινής μεταναστευτικής πολιτικής που θα διαχειρίζεται αποτελεσματικά τις μεταναστευτικές ροές, θα εξασφαλίσει τη δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στα κράτη-μέλη της, θα προλαμβάνει την παράνομη μετανάστευση και θα καταπολεμήσει την εμπορία ανθρώπων.⁷⁸ Παράλληλα, η Ένωση μπορεί να συνάπτει συμφωνίες με τρίτες χώρες για την επανεισδοχή στις χώρες καταγωγής ή προέλευσης των υπηκόων τρίτων χωρών που δεν πληρούν τους όρους στο έδαφος κράτους μέλους.
- Σύμφωνα με το άρθρο 80 της Συνθήκης Λειτουργίας της ΕΕ, η ΕΕ δημιουργεί τις πολιτικές που αφορούν στους συνοριακούς ελέγχους, στο άσυλο και στη μετανάστευση, οι οποίες πρέπει να διέπονται από τις αρχές της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής ευθυνών μεταξύ των κρατών μελών. Η Συνθήκη της Λισαβόνας καθιέρωσε την εφαρμογή της ανοικτής μεθόδου συντονισμού σε θέματα κοινωνικού αποκλεισμού (Συμβούλιο της 2000α Ευρωπαϊκής Ένωσης) και στη δημιουργία της πεποίθησης ότι ο ανταγωνισμός δεν αποκλείει την κοινωνική συνοχή αλλά αντίθετα οι έννοιες αυτές αλληλοενισχύονται.⁷⁹

Με την αυγή της νέας χιλιετίας στα επίσημα έγγραφα παρατηρείται μια πιο επισταμένη ενασχόληση για την υποδοχή προσφύγων/μεταναστών καθώς και την ένταξη τους στις δομές. Η ΕΕ προωθεί κοινές πολιτικές σε επίπεδο κρατών στα πεδία των θεωρήσεων, της μετανάστευσης, του δικαιώματος ασύλου, του καθεστώτος των προσφύγων και της έκδοσης ενώ παράλληλα αποκτά όλα τα απαραίτητα εργαλεία και ένα μηχανισμό άμεσης προστασίας προκειμένου να μπορέσει να αντιδράσει σε περίπτωση μαζικής συρροής.⁸⁰

⁷⁷ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ενοποιημένη Απόδοση Της Συνθήκης Για Τη λειτουργία Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 326/49, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ. 26.10.2012.

Στο https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026el.pdf, ανακτήθηκε 20/1/2015.

⁷⁸ Moussis, N., *Access to European Union law, economics, policies*, ο.π.

⁷⁹ Daly, M., *Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union*, ο.π.

⁸⁰ ΟΔΗΓΙΑ 2001/55/ΕΚ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 20ής Ιουλίου 2001 σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων, L212/12, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 7.8.2001.

Σύμφωνα με την Οδηγία 2011/95/ΕΕ⁸¹ προβλέπεται η γενική υποχρέωση στα κράτη-μέλη να διευκολύνουν την ένταξη των δικαιούχων διεθνούς αμνηστίας, οι οποίοι τυγχάνουν ίσης μεταχείρισης με τους πολίτες της χώρας στον τομέα της υγείας, της απασχόλησης, της επαγγελματικής κατάρτισης και την αναγνώριση των τίτλων σπουδών αλλοδαπής. Τονίζεται και η αναγκαιότητα να δημιουργηθούν μέτρα με στόχο τις ειδικές ανάγκες των δικαιούχων καθεστώτος πρόσφυγα ή του καθεστώτος επικουρικής προστασίας.

Παράλληλα έχουν δημιουργηθεί και φορείς που επιδιώκουν την εφαρμογή των πολιτικών που αναφέραμε πιο πάνω. Τέτοιες είναι:

- το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Μετανάστευσης (ΕΔΜ), το οποίο ενημερώνει τα Ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα και τα κράτη μέλη σχετικά με τη μετανάστευση και το άσυλο, προκειμένου να στηριχθεί η χάραξη της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους τομείς αυτούς.⁸²
- η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (ΕΑΣΟ), η οποία στόχο έχει να προωθήσει τη δημιουργία ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου (ΚΕΣΑ), να ενισχύσει την πρακτική συνεργασία μεταξύ κρατών μελών για το άσυλο και να παράσχει ή/και να συντονίζει την παροχή επιχειρησιακής στήριξης προς τα κράτη-μέλη.⁸³
- το Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης που είναι το βασικό χρηματοδοτικό όργανο της πολιτικής για την ένταξη και το οποίο δημιουργήθηκε το 2007 αλλά πρόσφατα τροποποιήθηκε λόγω της προσφυγικής κρίσης και των ελλείψεων που παρουσιάστηκαν.⁸⁴

Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=EL>.

Ανακτήθηκε: 15/09/2016.

⁸¹ ΟΔΗΓΙΑ 2011/95/ΕΕ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Δεκεμβρίου 2011 σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απατρίδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση), L 337/9, Επίσημη εφημερίδα της ΕΕ, 20.12.2011.

⁸² Συμβούλιο της ΕΕ, ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 14ης Μαΐου 2008 για τη δημιουργία ευρωπαϊκού δικτύου μετανάστευσης (2008/381/ΕΚ), L131/7, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 21/5/2008.

Στο http://emn.ypes.gr/images/docs/EMN_DECISION_2008_381/apof.2008-381-ek_dimiourgia_emn_el.pdf, ανακτήθηκε: 15/10/2016. Και στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network_en.

⁸³ Συμβούλιο της ΕΕ ΚΑΙ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ(ΕΕ) αριθ. 439/2010 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 19^{ης} Μαΐου 2010 για την ίδρυση Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο, L 132/11, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 29/5/2010.

Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0439&from=EL>

ανακτήθηκε: 15/10/2016.

⁸⁴ Συμβούλιο της ΕΕ ΚΑΙ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 516/2014 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 16ης Απριλίου 2014 για τη δημιουργία του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης, την τροποποίηση της απόφασης 2008/381/ΕΚ του

2.3 Πολιτική Μετανάστευσης και Πολιτική Ασύλου

Η ΕΕ εφαρμόζει δύο διαφορετικού τύπου πολιτικές, αυτή της Πολιτικής Ασύλου και της Μεταναστευτικής Πολιτικής.

Η τελική έκθεση της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την μετανάστευση (Global Commission On International Migration, 2005) αναφέρεται στα ζητήματα της ενσωμάτωσης των μεταναστών, δηλ. την πολιτισμική διαφοροποίηση, την κοινωνική συνοχή, την καταπολέμηση των διακρίσεων κ.α. Μετά την υιοθέτηση του 5ετούς προγράμματος της Χάγης το 2004 και τη Σύνοδο Κορυφής του Tampere (1999), η πολιτική ενσωμάτωσης μεταναστών είναι τμήμα της Κοινής Μεταναστευτικής Πολιτικής ενώ παράλληλα υιοθετήθηκε και το κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου (CAAS).⁸⁵

Η πολιτική ασύλου περιλαμβάνει όλες τις δράσεις που θα χρησιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια της αίτησης και της εξέτασης της αίτησης ασύλου. Δημιουργήθηκαν λοιπόν αποφάσεις που περιγράφουν αυτές τις διαδικασίες, όπως: η απόφαση 97/340/ΔΕΥ⁸⁶, στην οποία περιλαμβάνονται και περιγράφονται οι διαδικασίες, η συγκέντρωση πληροφοριών των υπηκόων τρίτων χωρών για τον εκούσιο επαναπατρισμό υπηκόων τρίτων χωρών, τον έλεγχο της εφαρμογής από τα κράτη μέλη των μέτρων που έχουν ληφθεί σε θέματα ασύλου, η απόφαση 97/420/ΔΕΥ⁸⁷ που παρουσιάζει τα κριτήρια και τους μηχανισμούς για την εξέταση αίτησης ασύλου από υπήκοο τρίτης χώρας. Παράλληλα έχει δημιουργηθεί ένα ηλεκτρονικό σύστημα, το «Eurodac» για την καταγραφή των αιτούντων άσυλο.⁸⁸

Συμβουλίου και την κατάργηση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου αριθ. 573/2007/ΕΚ και αριθ. 575/2007/ΕΚ και της απόφασης 2007/435/ΕΚ του Συμβουλίου, L 150/168 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 20/5/2014. Στο http://www.minocp.gov.gr/images/stories//2014/prokhrukseis14/23102014-kanon_el.pdf.

Ανακτήθηκε: 15/10/2016.

⁸⁵Asderaki F., Markozani E., Migration crisis, from securitization to militarization: Challenges for EU and the Eastern Mediterranean Region”, Paper presented to the CISS-ISA Conference 2017

⁸⁶ Συμβούλιο της ΕΕ, ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 26^{ης} Μαΐου 1997 σχετικά με την ανταλλαγή πληροφοριών όσον αφορά τη βοήθεια για τον εκούσιο επαναπατρισμό υπηκόων τρίτων χωρών (97/340/ΔΕΥ), L147/3 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 5/6/97.

Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997D0340&from=EL>.

Ανακτήθηκε: 15/10/2016.

⁸⁷ Συμβούλιο της ΕΕ, ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 26^{ης} Ιουνίου 1997 για την παρακολούθηση της εφαρμογής των πράξεων που εγκρίνονται σχετικά με τα θέματα ασύλου (97/420/ΔΕΥ), L 178/6, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 7/7/97.

Στο <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997D0420&from=EL>,

ανακτήθηκε: 15/10/2016.

⁸⁸ Συμβούλιο της ΕΕ ΚΑΙ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 603/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τη θέσπιση του «Eurodac» για την αντιπαραβολή δακτυλικών αποτυπωμάτων για την αποτελεσματική εφαρμογή του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 604/2013 για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα και σχετικά με αιτήσεις της

Στα πλαίσια της μεταναστευτικής πολιτικής έχουν εκδοθεί πλήθος οδηγιών και κανονισμών όπως: το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης σε υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν μόνιμα στο έδαφος των κρατών μελών [Οδηγία 2003/86], άδειες διαμονής ενιαίου τύπου για τους υπηκόους τρίτων χωρών με τεχνικές προδιαγραφές υψηλού επιπέδου [Κανονισμός 1030/2002], η εισδοχή σπουδαστών ή ερευνητών στην Ευρωπαϊκή Ένωση για διάρκεια μεγαλύτερη των τριών μηνών [Οδηγία 2016/801].⁸⁹ Παράλληλα έχουν κυρωθεί και οδηγίες με τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής στα κράτη μέλη υπηκόων κατόχων μπλε κάρτας της ΕΕ και μελών της οικογένειάς τους.⁹⁰

Ο κανονισμός του Δουβλίνου (Δουβλίνο 3) είναι ο κύριος κανονισμός μαζί με το Eurodac για τον καθορισμό του υπευθύνου στις αιτήσεις ασύλου με τον «κανόνα της πρώτης άφιξης» και στη δημιουργία μιας βάσης δεδομένων δακτυλικών αποτυπωμάτων.⁹¹ Ο κανονισμός αυτός φάνηκε να έχει αρκετές παραλείψεις κυρίως επειδή όλο το βάρος της πρώτης άφιξης το αναλαμβάνουν χώρες όπως η Ελλάδα, η Μάλτα και η Ιταλία ενώ παράλληλα παρατηρήθηκε και η δημιουργία «εχθρικού» περιβάλλοντος από τα άλλα κράτη-μέλη όσον αφορά στη μετεγκατάσταση των πρόσφυγες.

Βέβαια η ΕΕ έχει επιδείξει ιδιαίτερη ευαισθησία και έχει αναλάβει πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη κοινών πολιτικών, προσεγγίσεων και εργαλείων ένταξης στα κράτη μέλη καθώς και πολιτικές οι οποίες στόχο έχουν την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, της ισότητας των φύλων καθώς και την προώθηση της συμμετοχής σε δράσεις που βρίσκονται σε συνάφεια με την κοινωνική δικαιοσύνη σε κοινότητες υποδοχής, ιδίως όταν σχεδιάζονται στο πλαίσιο διαβούλευσης με τους πρόσφυγες και μετανάστες.

Τέλος, η ΕΕ ως μέλος της G7 μετείχε με αντιπροσώπους τον Donald Tusk, Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, και τον Jean-Claude Juncker, Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στη σύνοδο κορυφή στην Ιαπωνία στις 26-27 Μαΐου 2016, στην οποία οι ηγέτες δεσμεύτηκαν για αύξηση της παγκόσμιας βοήθειας ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες των προσφύγων και των κοινοτήτων που τους φιλοξενούν.⁹²

αντιπαραβολής με τα δεδομένα Eurodac που υποβάλλουν οι αρχές επιβολής του νόμου των κρατών μελών και η Ευρωπόλ για σκοπούς επιβολής του νόμου και για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1077/2011 σχετικά με την ίδρυση Ευρωπαϊκού Οργανισμού για τη Λειτουργική Διαχείριση Συστημάτων ΤΠ Μεγάλης Κλίμακας στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, L 180/1 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 29/6/2013.

Στο URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/603/oj>, ανακτήθηκε: 15/10/2016.

⁸⁹ Moussis, N. , *Access to European Union law, economics, policies*, Ο.π.

⁹⁰ βλ: <http://www.eu-bluecard.com/>

⁹¹ Asderaki F., Markozani E., *Migration crisis, from securitization to militarization: Challenges for EU and the Eastern Mediterranean Region*, 'ο.π

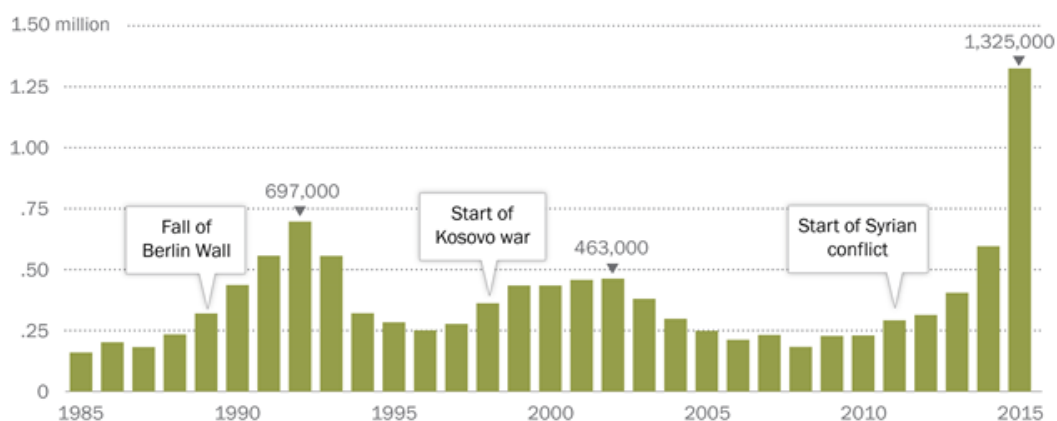
⁹² G7 Ise-Shima Leaders' Declaration, G7 Ise-Shima Summit, 26-27 May 2016.

2.4 Η Πρόσφατη Προσφυγική Κρίση και οι Συνέπειες της για την ΕΕ

Η πρόσφατη προσφυγική κρίση βρήκε την ΕΕ απροετοίμαστη και την ανάγκασε να προωθήσει αλλαγές και να μεταβάλει την ατζέντα της προκειμένου να λύσει βασικά θέματα αλλά και να προστατεύσει θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Number of asylum seekers in Europe surges to record 1.3 million in 2015

Annual number of asylum applications received by EU-28 countries, Norway and Switzerland, 1985 to 2015

Note: "Europe" consists of the EU-28, Norway and Switzerland. Asylum seeker definitions varied by European country prior to 2008. Numbers for asylum applications since 2008 are based on first-time applicants and do not include appeals or transfer of applications between countries. See [methodology](#) for more details. Data on asylum applications is missing for some countries in some years. See [Appendix A](#) for list of countries with missing data. All countries that are part of the EU today are included in previous years' data even though several were not part of the European Union in earlier years. Rounded to nearest thousand.

Source: Pew Research Center analysis of Eurostat data, accessed June 22, 2016.

"Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015"

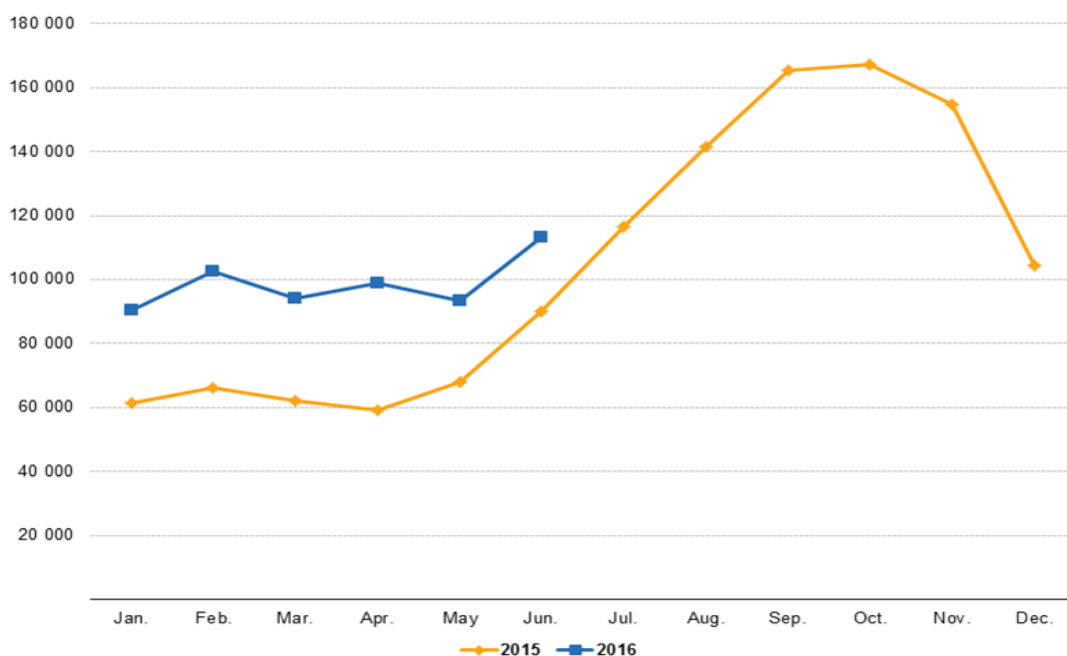
PEW RESEARCH CENTER

Σχήμα 1: Αριθμός αιτούντων άσυλο από το 1985-2015. Σύνδεση με χρονολογίες ορόσημα

Πηγή: Pew Research Center. Global attitudes and trends. Στο <http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/pgm> 2016-08-02 europe-asylum-01/

Από το 2014 παρατηρείται μια τεράστια αύξηση των αιτήσεων ασύλου και της εισόδου υπηκόων τρίτων χωρών, που σε πολλές περιπτώσεις βρίσκονται σε εμπόλεμη σύρραξη. Οι μαζικότερες εισροές αφορούν Σύριους πολίτες. Από την έναρξη της συριακής σύγκρουσης, ο αριθμός των Σύριων που αιτούνται άσυλο στην ΕΕ αυξάνεται χρόνο με το χρόνο. Παρατηρήθηκε επίσης ότι πέντε χρόνια μετά την έναρξη του (το 2011 δηλαδή) το 2014 αυξήθηκαν κατά 2,5 φορές περισσότερο οι αιτήσεις ενώ το 2015 υπήρξε μια τριπλάσια αύξηση και αποτελούν το 28% του συνόλου των αιτούντων στην ΕΕ, ενώ υπολογίζεται ότι

σε γειτονικές χώρες βρίσκονται 4.600.000 πρόσφυγες από τη Συρία.⁹³ Μέχρι τις αρχές Νοεμβρίου 2015, περισσότεροι από 790.000 πρόσφυγες και μετανάστες κατέφθασαν στην Ευρώπη ενώ το πρώτο 6μηνο του 2015 αριθμούνται 445.000 αιτήσεις ασύλου σε 38 ευρωπαϊκές χώρες.⁹⁴

Σχήμα 2: Πρώτη φορά αιτούντες ασύλο, EU-28, Ιανουάριος 2015 – Ιούνιος 2016.

Πηγή: Eurostat statistics explained.

Στο http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:First_time_asylum_applicants_EU-28_January_2015_%E2%80%93_June_2016.png. Ανάκτηση: 15/12/2017

Η δεύτερη πληθυσμιακά ομάδα σε αριθμό αιτούντων ασύλο είναι από το Αφγανιστάν, όπου καταγράφονται 196.170 αιτήσεις, τέσσερις φορές περισσότερες από ότι το 2014, ενώ τρίτη είναι οι ιρακινοί πολίτες με τον αριθμό να φτάνει τους 130.295 το 2015, έξι φορές πιο πάνω σε σχέση με το 2014.⁹⁵

Σύμφωνα με τις ίδιες εκθέσεις παρατηρείται ένας μεγάλος αριθμός παιδιών που χρήζουν ανθρωπιστικής βοήθειας και έχουν ανάγκη για εκπαίδευση. Τα στοιχεία του UNCHR δείχνουν ότι το 2016, 13.5 εκ. άνθρωποι έχουν ανάγκη ανθρωπιστικής βοήθειας (εκ των οποίων τα 6 εκ παιδιά) ενώ 5.7 εκ. παιδιά έχουν ανάγκη εκπαίδευσης.⁹⁶ Αντίστοιχα σύμφωνα με την έκθεση του EASO για το 2016, 65.570 ασυνόδευτα παιδιά εισήλθαν στην

⁹³ UNHCR, Syria Regional Refugee Response, Inter-agency Information Sharing Portal, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>. Ανάκτηση: 15/12/2017

⁹⁴ UNCHR, Global Appeals 2016.

Στο <http://www.unhcr.org/publications/fundraising/564da0e5a/unhcr-global-appeal-2016-2017europe-regional-summary.html>. ημερομηνία ανάκτησης: 7/9/2016

⁹⁵ UNCHR, Global Appeals 2016, ο.π.

⁹⁶ UNCHR, Global Appeals 2016, Ο.π.

Ευρώπη από τα οποία το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν έφηβοι αφγανικής προέλευσης ενώ ακολουθούν οι Σύριοι.⁹⁷

Σύμφωνα λοιπόν με αυτά τα στοιχεία είναι πολύ σημαντική η λύση του πολύπλευρου αυτού ζητήματος. Την άνοιξη του 2015, το Ευρωβαρόμετρο κατέγραψε ότι σύμφωνα με την άποψη του 38% των πολιτών το πιο σημαντικό ζήτημα που αντιμετωπίζει η ΕΕ είναι η μετανάστευση.⁹⁸

⁹⁷ EASO (2017), Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union 2016, European Asylum Support Office

⁹⁸ King, R. & Lulle, A. (2016), *A Research on Migration: Facing Realities and Maximizing Opportunities. A Policy Review*, EUROPEAN COMMISSION Directorate-General for Research and Innovation 2016 Open and inclusive Societies, Luxembourg: Publications Office of the European Union, σ. 10.

Κεφάλαιο 3

**Στρατηγική και Πολιτικές της ΕΕ για την Κοινωνική Ένταξη των
προσφύγων/μεταναστών**

3.1 Εισαγωγή

Η πρόσφατη προσφυγική κρίση ανάγκασε τα θεσμικά όργανα της ΕΕ να αναγνωρίσουν την κατάσταση, να αξιολογήσουν τις διαστάσεις της κρίσης και να λάβουν συγκεκριμένα μέτρα αλληλεγγύης και βοήθειας, κυρίως για τις χώρες υποδοχής καθώς και τους πρόσφυγες/μετανάστες.

Στην κοινή συνεδρίαση των Υπουργών Εξωτερικών και Εσωτερικών που πραγματοποιήθηκε στις 20 Απριλίου 2015, η Επιτροπή παρουσίασε ένα συγκεκριμένο σχέδιο με τις άμεσες δράσεις που επιβάλλεται να ληφθούν για να αντιμετωπίσουν την κρίση⁹⁹, όπως η μετεγκατάσταση και η χρηματοδότηση, κυρίως στην δε στην Ελλάδα και στην Ιταλία, τις χώρες δηλαδή με τις μεγαλύτερες προσφυγικές ροές. Σε αυτό το πλαίσιο η ΕΕ διέκρινε τις εργασίες της σε δυο τομείς, στην Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Ασφάλεια και στην Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τη Μετανάστευση που και οι δύο υιοθετήθηκαν την άνοιξη του 2015 από το Κοινοβούλιο έπειτα από πρόταση της Επιτροπής. Σχεδόν παράλληλα παρουσιάστηκε και το Σχέδιο δράσης για την καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης μεταναστών με δράσεις που αφορούν τους εμπλεκόμενους φορείς και το οποίο καλύπτει όλες τις φάσεις και τα είδη της παράνομης διακίνησης μεταναστών και όλων των μεταναστευτικών οδών, συμπεριλαμβανομένης της διευκόλυνσης των δευτερογενών μετακινήσεων, της παράνομης διαμονής εντός της ΕΕ και τις διαδικασίες επαναπατριsmού.¹⁰⁰ Στο σχέδιο αυτό συμφωνήθηκε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που περιέχει προληπτικές δράσεις στις χώρες προέλευσης και διέλευσης με μέτρα κατά του λαθρεμπορίου, καθώς και τον πλήρη σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των προσφύγων/μεταναστών. Η εφαρμογή αυτών των πολιτικών εφαρμόζεται με τη συμμετοχή διαφόρων φορέων και οργανισμών σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, καθώς και σε επίπεδο ΕΕ, που συντονίζεται από την Επιτροπή, η οποία έχει την ευθύνη να θέτει τους βραχυπρόθεσμους και τους μακροπρόθεσμους στόχους.

⁹⁹ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Πρόταση ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ για τη θέσπιση προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας, COM(2015) 286 final 2015/0125 (NLE) Βρυξέλλες, 27.5.2015. Στο <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EL/1-2015-286-EL-F1-1.PDF>. ανάκτηση: 7/5/2016

¹⁰⁰Ruette, M., Foreword. Στο Carrera, S. & Guild, El. (2016), *Irregular Migration, Trafficking and Smuggling Of Human Beings Policy Dilemmas*, Brussels: CEPS. Στο <https://www.ceps.eu/system/files/Irregular%20Migration,%20Trafficking%20and%20SmugglingwithCovers.pdf>. Ανακτήθηκε: 20/01/2017

3.2 Οι κατευθυντήριες γραμμές που εξειδικεύονται στην εκπαίδευση και την κοινωνική ένταξη στη Στρατηγική για την Ευρώπη 2020

Κατευθυντήριες γραμμές

Η ΕΕ ήδη από το 2010 είχε θέσει τη «Στρατηγική για την Ευρώπη 2020», η οποία αναφέρει τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής πολιτικής για την ανάπτυξη και την απασχόληση, οι οποίες έχουν ως στόχο την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της Ένωσης. Οι στόχοι που έθεσε το Συμβούλιο είναι κοινοί για όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι κατευθυντήριες γραμμές που αναφέρονται στην κοινωνική συνοχή είναι οι εξής:

- «Κατευθυντήρια γραμμή 8: Δημιουργία και ανάπτυξη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας, προώθηση της ποιότητας των θέσεων εργασίας και της δια βίου μάθησης.
- Κατευθυντήρια γραμμή 9: Βελτίωση των επιδόσεων των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης σε όλες τις βαθμίδες και αύξηση της συμμετοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.
- Κατευθυντήρια γραμμή 10: Προώθηση της κοινωνικής ένταξης και καταπολέμηση της φτώχειας.»¹⁰¹

Ειδικά η κατευθυντήρια γραμμή 10 αναφέρεται στην κοινωνική συνοχή, στην καταπολέμηση των ανισοτήτων και στις ίσες ευκαιρίες. Στα πλαίσια λοιπόν της Στρατηγικής 2020 δημιουργήθηκε ένα πρόγραμμα με στόχο τη μείωση της φτώχειας και την αύξηση της απασχόλησης, το οποίο έχει ως στόχο τη δημιουργία πρωτοβουλιών, που θα εξειδικεύονται στην «Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού». Στα πλαίσια αυτού του προγράμματος αναφέρονται τα διάφορα χρηματοδοτικά εργαλεία που χρησιμοποιηθούν, όπως το EURES, η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και το Progress. Το Progress ειδικά στηρίζει δράσεις για την ενίσχυση της απασχόλησης, της κοινωνικής προστασίας, της κοινωνικής ένταξης και τη μείωση και πρόληψη της φτώχειας καθώς και τη βελτίωσης των συνθηκών εργασίας.¹⁰² Σύμφωνα με τον κανονισμό αριθ. 1296/2013 το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο δημιούργησε ένα πρόγραμμα για την απασχόληση και την κοινωνική καινοτομία («EaSI») που ήταν η τροποποίηση της απόφασης αριθ. 283/2010/ΕΕ για τη δημιουργία Ευρωπαϊκού

¹⁰¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ΕΥΡΩΠΗ 2020 Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, COM(2010) 2020, Ευρωπαϊκή Ένωση 3.3.2010, στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020>, ανακτήθηκε 10/10/2016.

¹⁰² Βρυξέλλες, 27.4.2010, SEC(2010) 488 τελικό, ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 27.4.2010 σχετικά με τους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών και της Ένωσης Μέρος Ι των ολοκληρωμένων κατευθυντήριων γραμμών για την Ευρώπη 2020 {COM(2010) 193 τελικό}.

Μηχανισμού Μικροχρηματοδοτήσεων Progress για την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη.¹⁰³

3.3 Εκπαίδευση και Κοινωνική Ένταξη

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, εκδόθηκε το 1950 και επικυρώθηκε από τα 28 κράτη μέλη της ΕΕ, τα οποία αποτελούν τα συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης αυτής. Αυτή η Σύμβαση τα υποχρεώνει τα μέρη τηρούν, να σέβονται και να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτά καταγράφονται ειδικότερα στο άρθρο 14 αναφέρεται ότι «1. κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή εκπαίδευση και 2. το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης».¹⁰⁴

Στην Κοινή έκθεση του Συμβουλίου και της Επιτροπής για το 2015, σχετικά με την εφαρμογή του Στρατηγικού Πλαισίου για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης (ΕΚ 2020) τέθηκαν οι νέες προτεραιότητες όπου η εκπαίδευση και η κατάρτιση παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στις κατευθυντήριες γραμμές.¹⁰⁵ Η εκπαίδευση και η κατάρτιση συμβάλουν στην πρόληψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, στη διασφάλιση των ανθρωπίνων αξιών και των όλων των αξιών που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη και στην αντιμετώπιση κάθε μορφής διάκρισης.

Οι νέοι τομείς προτεραιότητας είναι οι εξής:

- «Κατάλληλες και υψηλής ποιότητας γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες που αποκτώνται μέσω της διά βίου μάθησης, με έμφαση στα μαθησιακά αποτελέσματα και με στόχο την απασχολησιμότητα, την καινοτομία, την ενεργό συμμετοχή στα κοινά και την ευημερία του πολίτη.
- Εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, ισότητα, ισοτιμία, αποφυγή διακρίσεων και προαγωγή των ικανοτήτων που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη.

¹⁰³ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1296/2013 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11ης Δεκεμβρίου 2013 για τη θέσπιση προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την απασχόληση και την κοινωνική καινοτομία («EaSI») και την τροποποίηση της απόφασης αριθ. 283/2010/ΕΕ για τη δημιουργία Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Μικροχρηματοδοτήσεων Progress για την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη, L347/238 Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 20.12.2013.

Στο <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0238:0252:EL:PDF>.

Ανακτήθηκε 20/10/2016.

¹⁰⁴ Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στις ΕΕ C 364/01, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 18.12.2000.

¹⁰⁵ Κοινή έκθεση για το 2015 του Συμβουλίου και της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή του στρατηγικού πλαισίου για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης (ΕΚ 2020) *Νέες προτεραιότητες για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης* - Έγκριση (23 Νοεμβρίου 2015).

- Ανοικτή και καινοτόμος εκπαίδευση και κατάρτιση, κυρίως πλήρως εντεταγμένη στην ψηφιακή εποχή.
- Ευρεία υποστήριξη των εκπαιδευτικών, των εκπαιδευτών, των διευθυντών σχολείων και του λοιπού εκπαιδευτικού προσωπικού.
- Διαφάνεια και αναγνώριση των δεξιοτήτων και των επαγγελματικών προσόντων με στόχο τη διευκόλυνση της μάθησης και της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού.
- Βιώσιμες επενδύσεις, ποιότητα και αποτελεσματικότητα των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης»¹⁰⁶.

Στην έκθεση αυτή γίνεται αναφορά στο γεγονός ότι η μετανάστευση ατόμων με διαφορετικό υπόβαθρο αποτελεί πρόκληση για τον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης και τους σχετικούς φορείς σε ολόκληρη την Ευρώπη. Είναι αναγκαία λοιπόν η ένταξή αυτών που θα παραμείνουν εντός ΕΕ στους τομείς της εκπαίδευσης και κατάρτισης και αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς την κοινωνική ένταξη, την απασχολησιμότητα, την επαγγελματική, την προσωπική ολοκλήρωση καθώς και την ενεργό συμμετοχή στα κοινά.¹⁰⁷ Η εκμάθηση της γλώσσας ή των γλωσσών της χώρας υποδοχής είναι το απαραίτητο εργαλείο που οδηγεί στην ένταξη και αποτελεί πρώτη προτεραιότητα.¹⁰⁸ Παράλληλα είναι πολύ σημαντική η απόκτηση διαπολιτισμικών δεξιοτήτων τόσο από τους εκπαιδευτικούς και τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας όσο και από τους εκπαιδευόμενους και τους γονείς τους προκειμένου να αντιμετωπιστεί η πολιτισμική πολυμορφία στο μαθησιακό περιβάλλον. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή είναι αναγκαία και η πλήρης στήριξη των δράσεων ένταξης από τα κράτη-μέλη μέσω της διάδοσης των ορθών πρακτικών.

Οι υπουργοί της ΕΕ, σε απάντηση στις τρομοκρατικές επιθέσεις στην Γαλλία και τη Γερμανία το 2015 στο Παρίσι συμφώνησαν ότι είναι αναγκαίο¹⁰⁹:

- να διασφαλισθεί ότι τα παιδιά και οι νέοι αποκτούν διαπολιτισμικές ικανότητες και ικανότητες που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη
- να ενισχυθεί η κριτική σκέψη και η παιδεία για τα μέσα
- να ενισχυθεί η εκπαίδευση των μειονεκτούντων παιδιών
- να προαχθεί ο διαπολιτισμικός διάλογος

¹⁰⁶ Κοινή έκθεση για το 2015 του Συμβουλίου και της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή του στρατηγικού πλαισίου για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης (ΕΚ 2020) *Νέες προτεραιότητες για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης* - Έγκριση (23 Νοεμβρίου 2015).

¹⁰⁷ Ο.π.

¹⁰⁸ Ο.π.

¹⁰⁹ Δήλωση σχετικά με την προώθηση της συμμετοχής των πολιτών στα κοινά και των κοινών αξιών της ελευθερίας, της ανεκτικότητας και της αποφυγής των διακρίσεων μέσω της εκπαίδευσης, Παρίσι, 17 Μαρτίου 2015.

Επίσης, η ΕΕ έχει αναφερθεί αρκετές φορές μέσα από ψηφίσματα, δηλώσεις καθώς και συμπεράσματα συμβουλίων στον τομέα της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ένταξης της νεολαίας. Αν και οι δηλώσεις και τα συμπεράσματα αυτά δεν αποτελούν επίσημους νόμους δείχνουν την θέληση των Ευρωπαίων ηγετών να τονίσουν την αναγκαιότητα για περαιτέρω εκπαίδευση η οποία θα οδηγήσει εν τέλει στην κοινωνική συνοχή.

Μερικά από αυτά είναι:

- α) Το ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών σχετικά με τις κοινωνικομορφωτικές δραστηριότητες για τους νέους.¹¹⁰ Σε αυτό αναφέρεται ότι οι νέοι έχουν ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας, στην ενεργό συμμετοχή στα κοινά, στην κοινωνική ένταξη και αλληλεγγύη και δίνεται έμφαση σε τομείς, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η πολιτιστική πολυμορφία, κα.
- β) Η δήλωση των μελών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, μετά την άτυπη σύνοδο της 12ης Φεβρουαρίου 2015, όπου αναφέρεται ότι η εκπαίδευση και η κοινωνική ένταξη έχουν μέγιστη σημασία για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης.¹¹¹
- γ) Οι υπουργοί Παιδείας της ΕΕ κατά την άτυπη σύνοδό τους στις 17 Μαρτίου 2015 στο Παρίσι, τόνισαν ότι θα συνεχίσουν να καταβάλουν προσπάθειες για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της περιθωριοποίησης, της μισαλλοδοξίας, του ρατσισμού και της ριζοσπαστικοποίησης και θα ενισχύσουν τη δημιουργία ίσων ευκαιριών για όλους.
- δ) Τα συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την ενίσχυση των κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων για τους νέους με στόχο την εξασφάλιση κοινωνιών με μεγαλύτερη συνοχή.¹¹² Στα συμπεράσματα αυτά τονίζεται η σημασία των κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, την επαγγελματική ανάπτυξη, την προώθηση των αξιών της κοινωνικής ένταξης, της πολιτισμικής πολυμορφίας, της ενεργού συμμετοχής του πολίτη στα κοινά, καθώς και τη δημιουργία περιβαλλόντων ισότητας με βάση το σεβασμό και την ανοχή. Καλεί τα κράτη-μέλη καθώς και την Επιτροπή να δώσουν μεγαλύτερη βάση σε κοινωνικομορφωτικές δραστηριότητες για τους νέους και να εξετάσουν ζητήματα που αφορούν τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις

¹¹⁰ Συμβούλιο της ΕΕ, Ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνερχόμενων στο πλαίσιο του Συμβουλίου, σχετικά με τις κοινωνικομορφωτικές δραστηριότητες για τους νέους C 327/01, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 4.12.2010.

Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:42010Y1204\(01\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:42010Y1204(01)&from=EL).

Ανακτήθηκε: 20/10/2016.

¹¹¹ Άτυπη σύνοδος των αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων, Βρυξέλλες 12 Φεβρουαρίου 2015

¹¹² Συμβούλιο της ΕΕ, Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την ενίσχυση των κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων για τους νέους με στόχο την εξασφάλιση κοινωνιών με μεγαλύτερη συνοχή, C 170/02, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 23.5.2015. στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0523\(01\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0523(01)&from=EL). Ανακτήθηκε:

20/10/2016.

ικανότητες που αποκτήθηκαν μέσω μη τυπικής και άτυπης μάθησης στον τομέα της νεολαίας.¹¹³

- ε) Τα συμπεράσματα του Συμβουλίου για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων του πολιτισμού όσον αφορά στη συνεργασία για την ανάπτυξη.¹¹⁴ Τονίζεται ότι πρέπει να αναπτυχθεί μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση, η οποία να περιλαμβάνει την εισαγωγή της πολιτιστικής διάστασης στα αναπτυξιακά προγράμματα και την στήριξη των πολιτιστικών φορέων σε μακροχρόνια βάση και όχι με μεμονωμένες παρεμβάσεις. Παράλληλα, τονίζεται η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης στην ενθάρρυνση του πλουραλισμού, της απαγόρευσης των διακρίσεων, της ανοχής, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης και της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Σε αυτό το πλαίσιο το Συμβούλιο καλεί για συζήτηση προκειμένου να τεθεί στην ατζέντα για την θεματολογία του 2030.
- ζ) Η κοινή Ατζέντα που αποφασίστηκε από τους Υπουργούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα αστικής πολιτικής για τις αστικές περιοχές της ΕΕ, τις 30 Μαΐου 2016. Σύμφωνα με αυτή την Ατζέντα οι υπουργοί συμφώνησαν να είναι πιο ενεργοί στην νομοθετική διαδικασία της ΕΕ και η θεματολογία του εστιάζει σε 12 ενότητες ανάμεσα στις οποίες βρίσκεται και η ένταξη των προσφύγων μεταναστών.¹¹⁵ Σύμφωνα με το ενημερωτικό δελτίο που εξέδωσαν για την ένταξη των προσφύγων/μεταναστών, η γνώση της γλώσσας καθώς και της κοινωνίας είναι υποχρεωτικές για την ένταξη και τη συμμετοχή των προσφύγων/μεταναστών στην αγορά εργασίας και η εκπαίδευση και η κατάρτιση αποτελεί πολύ βασική προϋπόθεση προς αυτή την κατεύθυνση.¹¹⁶ Στα πλαίσια της κοινής Ατζέντας δημιουργήθηκαν συνεργασίες ανάμεσα στα αστικά κέντρα καθώς και με οργανισμούς και επιτροπές της ΕΕ και προκηρύχτηκε και ένα πρόγραμμα που στόχο έχει την διάχυση των καλών πρακτικών ενώ σε επίπεδο ένταξης προσφύγων/μεταναστών εστιάζει γρήγορη πρόσβαση σε μαθήματα γλώσσας, ανάπτυξη των ταλέντων, προώθηση της ολοκληρωμένης προσέγγισης, εκπαίδευση για τα παιδιά.

¹¹³Συμβούλιο της ΕΕ, Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την ενίσχυση των κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων για τους νέους με στόχο την εξασφάλιση κοινωνιών με μεγαλύτερη συνοχή, ο.π, σ.2.

¹¹⁴Συμπεράσματα του Συμβουλίου για τον πολιτισμό στο πλαίσιο των εξωτερικών σχέσεων της ΕΕ και ιδίως της συνεργασίας για την ανάπτυξη C 417/06, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 15.12.2015.

¹¹⁵Eu Ministers for Urban matters 2016, Urban Agenda for the EU, Pact of Amsterdam, Amsterdam. Στο http://urbanagendaforthe.eu/wp-content/uploads/2016/05/Pact-of-Amsterdam_v7_WEB.pdf, ανακτήθηκε: 25/1/2017.

¹¹⁶Eu Ministers for Urban matters 2016, Partnership inclusion of migrants and refugees, Factsheet. An Urban Agenda for the EU, Amsterdam. Στο <http://urbanagendaforthe.eu/wp-content/uploads/2016/06/FactsheetPartnership14616.pdf>, ανακτήθηκε: 25/1/2017.

3.4 Σχέδιο Δράσης για την Ενσωμάτωση των υπηκόων τρίτων χωρών¹¹⁷

Η ΕΕ, όπως ήδη έχει αναφερθεί, αναγνώρισε άμεσα το πρόβλημα της προσφυγικής κρίσης και στις 13 Μαΐου 2015 η Επιτροπή παρουσίασε ένα Σχέδιο Στρατηγικής για τη μεταναστευτική πολιτική στο οποίο τονίζεται ότι πρέπει να σχεδιαστούν ορθές και αποτελεσματικές πολιτικές ένταξης και να υποστηριχτούν οι ενέργειες των εθνικών κυβερνήσεων, των τοπικών αρχών και της κοινωνίας των πολιτών μέσω κονδυλίων που θα παρέχονται από το Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης (TAME), το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ).¹¹⁸ Η αναγκαιότητα για πιο αποτελεσματικές πολιτικές είχε ήδη τονιστεί και στην Ευρωπαϊκή Ατζέντα για τη Μετανάστευση το 2012.¹¹⁹ Αυτό το Σχέδιο Δράσης είναι το πιο ολοκληρωμένο σχέδιο αντιμετώπισης της προσφυγικής κρίσης που έχει παρουσιάσει μέχρι στιγμής η Ένωση. Αν και ακόμα κινείται σε γενικές γραμμές, μέσα σε αυτό περιγράφονται οι στόχοι που πρέπει να πετύχουν τα κράτη υποδοχής σε σχέση με τους πρόσφυγες/μετανάστες. Επίσης αναφέρονται τα εργαλεία που είναι αναγκαία για την επίτευξη των στόχων αυτών. Επιπλέον, αποφασίστηκε η αύξηση της χρηματοδότησης για τα έτη 2016 και 2017, τόσο στα κράτη υποδοχής όσο και σε μη κυβερνητικούς οργανισμούς με στόχο την δημιουργία μέτρων για την διαχείριση της κρίσης.¹²⁰

Στο πλαίσιο του διαλόγου για την θέσπιση Σχεδίου Δράσης συζητήθηκε το θέμα της ένταξης των προσφύγων κυρίως με στόχο τη δημιουργία κοινής ενταξιακής πολιτικής. Το σχέδιο αναπτύσσει ένα κοινό πλαίσιο πολιτικής που θα βοηθήσει τα κράτη-μέλη να αντιμετωπίσουν την κρίση και παράλληλα περιγράφει την πολιτική, την επιχειρησιακή και την οικονομική στήριξη που θα παρέχει η Επιτροπή για να στηρίξει στις προσπάθειές αυτές. Επίσης, τονίζει ότι τα παιδιά βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο φτωχοποίησης.

¹¹⁷ Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Action Plan on the integration of third country nationals, COM (2016) 377 final.

¹¹⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής Προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για τη Μετανάστευση, COM(2015) 240, Βρυξέλες 13.5.2015. στο https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/backgroundinformation/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_el.pdf, ανακτήθηκε: 15/10/2016.

¹¹⁹ Ο.π

¹²⁰ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο, Απόφαση (ΕΕ) 2016/253 Του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Και Του ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 25ης Νοεμβρίου 2015 σχετικά με την κινητοποίηση του μηχανισμού ευελιξίας για τη λήψη άμεσων δημοσιονομικών μέτρων για την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης. L47/6. Επίσημη εφημερίδα της ΕΕ. 24. 2.2016. στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:047:FULL&from=EL>. Ανακτήθηκε: 10/10/2016.

Όπως επισήμανε η Επιτροπή στην ανακοίνωσή που εξέδωσε την 7^η Απριλίου 2016, οι οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές των κρατών-μελών θα πρέπει να λάβουν υπόψη την πρόσφατη εισροή μεταναστών/προσφύγων από τρίτες χώρες, προκειμένου να ικανοποιήσουν όλες τις βασικές και άμεσες ανάγκες τους και να προωθήσουν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και κατ' επέκταση στην κοινωνία. Αυτό θα αποτελέσει πρόκληση για πολλά κράτη μέλη, αλλά με τις κατάλληλες συνθήκες θα πραγματοποιηθεί γρήγορη και επιτυχής ένταξη. Οι ατομικές ανάγκες ένταξης ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με τους λόγους, την αναμενόμενη διάρκεια της διαμονής και τις ικανότητές τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και την εργασιακή εμπειρία. Ιδιαίτερα οι υψηλής εξειδίκευσης υπήκοοι τρίτων χωρών θα επωφεληθούν από την υποστήριξη ένταξης από τους εργοδότες τους, με μαθήματα εκμάθησης γλώσσας κ.ά. Οι νεοαφιχθέντες πρόσφυγες σύμφωνα με όλες τις εκθέσεις αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα προβλήματα όπως η τραυματική εμπειρία που έζησαν, η έλλειψη εγγράφων όπως η τεκμηρίωση προσόντων, η χρονοβόρα διαδικασία πριν και κατά τη διάρκεια της αίτησης ασύλου, τα πολιτιστικά και γλωσσικά εμπόδια καθώς και τον κίνδυνο του στιγματισμού στην εκπαίδευση και στην εργασία. Οι δράσεις που θα δημιουργηθούν για την υποστήριξη της ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών δεν πρέπει, να είναι εις βάρος των μέτρων προς όφελος άλλων ευάλωτων ή μειονεκτουσών ομάδων ή μειονοτήτων. Η ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των προσπαθειών για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, της αγοράς εργασίας, των πολιτικών για την υγεία και την ισότητα, έτσι ώστε να προσφέρουν ίσες ευκαιρίες χωρίς αποκλεισμούς σε όλους συμμετοχής στην κοινωνία και την οικονομία.

Η «Ατζέντα για νέες δεξιότητες» για την Ευρώπη στοχεύει στην ενίσχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου και της απασχολησιμότητας στην Ευρώπη, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ΕΕ συνολικά. Θα δημιουργηθούν ειδικά μέτρα προκειμένου να δημιουργηθούν οι συνθήκες ενσωμάτωσης συγκεκριμένων ομάδων μεταναστών από τρίτες χώρες, αν έχουν φτάσει πρόσφατα και πρόκειται να μείνουν αλλά και για αυτούς που έχουν έρθει στην ΕΕ εδώ και κάποια χρόνια. Το σχέδιο αναφέρει ότι η εμπειρία δείχνει ότι οι πολιτικές ένταξης λειτουργούν καλύτερα όταν έχουν σχεδιαστεί για την εξασφάλιση συστημάτων που διευκολύνουν τη συμμετοχή και ενδυνάμωση όλων των ατόμων στην κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι η ένταξη θα πρέπει να είναι ολοκληρωμένη και οι πολιτικές να μην εμμένουν μόνο στη συμμετοχή των ατόμων στην αγορά εργασίας και την

εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. Η ενσωμάτωση είναι πιο αποτελεσματική όταν αντιλαμβάνεσαι τι σημαίνει να ζεις εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών.¹²¹

Σύμφωνα με αυτό το Σχέδιο Δράσης ορίζονται και οι βασικές πολιτικές και τα εργαλεία για να υποστηρίξουν την ένταξη εντός των ορίων της ΕΕ. Προκειμένου να εξασφαλισθεί μια επιτυχής ένταξη πρέπει να πραγματοποιηθεί σε διάφορους τομείς, όπως εκπαίδευση, αγορά εργασίας, επιχειρηματικότητα, πολιτισμό, κ.α. Οι προτεραιότητες και τα εργαλεία που θα βοηθήσουν στην ενσωμάτωση είναι τα εξής:¹²²

1. Μέτρα πριν την αναχώρηση/πριν από άφιξη στην χώρα υποδοχής.

Τα μέτρα είναι επωφελή για την προετοιμασία της επανεγκατάστασης των προσφύγων. Για τους εν λόγω υπηκόους τρίτων χωρών, ιδίως εκείνους που έρχονται για εργασία ή για οικογενειακούς λόγους, αλλά και για τους πρόσφυγες που πρέπει να επανεγκατασταθούν, η εκμάθηση της γλώσσας μπορεί να επιταχύνει την ένταξη στο μελλοντικό τους περιβάλλον. Επειδή αυτό δεν έχει καταστεί δυνατόν, η Επιτροπή θα συνεργαστεί με τα κράτη μέλη προκειμένου να ενισχύσουν τη συνεργασία με επιλεγμένες τρίτες χώρες για να εκπληρώσουν τις δεσμεύσεις του σχεδίου δράσης που υπογράφηκε στη Σύνοδο Κορυφής της Βαλέτα για τη μετανάστευση.¹²³ Για την εγκατάσταση των προσφύγων, στόχος είναι να γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και τις υποχρεώσεις τους, να μάθουν τη γλώσσα και να αποκτήσουν άλλες δεξιότητες που μπορούν να τους βοηθήσουν να επιτύχουν στο νέο περιβάλλον για να διευκολυνθεί η ένταξή τους. Σε αυτό θα βοηθήσει η χρήση της τεχνολογίας και των online εργαλείων, όπως για παράδειγμα εφαρμογές του τηλεφώνου (applications), που θα ενημερώνει τους νεοαφιχθέντες αιτούντες άσυλο για τα δικαιώματά τους και για την κοινωνία υποδοχής καθώς και να τους παρέχουν βασική γλωσσική κατάρτιση ή πολύ πρακτικές πληροφορίες για τη διευκόλυνση της καθημερινής ζωής. Τα μέτρα πριν από την άφιξη θα βοηθήσουν στην προετοιμασία κοινότητες υποδοχής για την άφιξη των υπηκόων τρίτων χωρών, συμβάλλοντας στην οικοδόμηση συμπάθειας και κατανόησης για να ξεπεραστούν οι προκαταλήψεις και την προωθηθεί μια φιλόξενης στάση. Πολλά κράτη-μέλη οργανώνουν ήδη δράσεις που ενημερώνουν τους πρόσφυγες για όλες τις απαραίτητες κινήσεις που πρέπει να κάνουν. Για παράδειγμα, το Δίκτυο SHARE, που

¹²¹ Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Action Plan on the integration of third country nationals, COM (2016) 377 final, ο.π.

¹²² Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Action Plan on the integration of third country nationals, COM (2016) 377 final, ο.π.

¹²³ VALLETTA SUMMIT on Migration, 11-12 NOVEMBER 2015, ACTION PLAN. Στο www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2015/11/ACTION_PLAN_EN_pdf/.

χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στοχεύει στη σύνδεση της ευρωπαϊκής περιφέρειας, τις τοπικές αρχές και τους εταίρους της κοινωνίας των πολιτών που συμμετέχουν στην επανεγκατάσταση των προσφύγων και την ένταξη και έχει αναπτύξει το "Share City Curriculum", μια εργαλειοθήκη για την υποδοχή, την υποστήριξη και ενδυνάμωση των προσφύγων. Επίσης, ο Οργανισμός της Ένωσης για το Άσυλο προωθεί τις καλές πρακτικές μεταξύ των κρατών μελών.

2. Η εκπαίδευση και η κατάρτιση είναι από τα πιο σημαντικά εργαλεία για την ένταξη των προσφύγων/μεταναστών. Η πρόσβαση στις εκπαιδευτικές δομές θα πρέπει να διασφαλιστεί και να προωθηθεί όσο το δυνατόν πιο άμεσα. Η απόκτηση βασικών δεξιοτήτων αποτελεί το θεμέλιο λίθο για την περαιτέρω μάθηση και θα βοηθήσει στην είσοδο στην απασχόληση και την κοινωνική ένταξη ενώ η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας προορισμού είναι ζωτικής σημασίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών να επιτύχουν τη διαδικασία ένταξης τους. Τα προγράμματα εκμάθησης της γλώσσας υποδοχής θα πρέπει να παρέχονται όσο το δυνατόν νωρίτερα μετά την άφιξή τους, να είναι προσαρμοσμένα στις γλωσσικές ανάγκες του κάθε ατόμου και να συνδυάζουν την εκμάθηση ξένων γλωσσών με την εκμάθηση άλλων δεξιοτήτων και ικανοτήτων ή την εργασιακή εμπειρία. Τονίζετε ότι πρέπει να καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια για να εξασφαλιστεί ότι η ισότητα στην πρόσβαση των μαθημάτων αυτών τόσο στις γυναίκες όσο και τους άνδρες. Στο Σχέδιο Δράσης αναφέρει την αναγκαιότητα της καθολικής εκπαίδευσης σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από τις καταβολές ή το υπόβαθρο τους και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις δεξιότητες που πρέπει να έχουν οι εκπαιδευτικοί. Η εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών και μπορεί να ενισχύσει την κοινωνική συνοχή και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των υπηκόων τρίτων χωρών και των κοινωνιών υποδοχής. Η άτυπη μάθηση (π.χ. σε οργανώσεις νεολαίας, του πολιτισμού και του αθλητισμού) έχει επίσης ένα σημαντικό ρόλο στη συμπληρωματική εκπαίδευση των σχολείων ή ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Στα πλαίσια αυτού του Σχεδίου, η Επιτροπή θα αναλάβει τις παρακάτω δράσεις:

- i. Διαδικτυακά μαθήματα αξιολόγησης και εκμάθησης γλωσσών για τους νεοαφιχθέντες υπηκόους τρίτων χωρών, ιδίως των προσφύγων, μέσω του Erasmus (100.000 άδειες για online μαθήματα ξένων γλωσσών διαθέσιμες στους πρόσφυγες για περίοδο τριών ετών).

- ii. Υποστήριξη ομαδικών δραστηριοτήτων όπως τάξεις υποδοχής, μαθήματα δεξιοτήτων και γλωσσών για ασυνόδευτα παιδιά, διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση, αναγνώριση ακαδημαϊκών προσόντων και είσοδος στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.
- iii. Στήριξη σχολικών περιβαλλόντων στην προώθηση αποκλειστικής εκπαίδευσης και αντιμετώπιση των αναγκών των μεταναστών μέσα από την διαδικτυακή πλατφόρμα School Education Gateway.
- iv. Κατάργηση των εμποδίων στη συμμετοχή των κοριτσιών και αγοριών τρίτων χωρών στην προσχολική εκπαίδευση μέσω της ανάπτυξης του ευρωπαϊκού πλαισίου ποιότητας για την European Quality Framework for Early Childhood Education and Care (ECEC).
- v. Στήριξη της αναβάθμισης των δεξιοτήτων των ανειδίκευτων και χαμηλής ειδίκευσης ατόμων στο πλαίσιο της Ατζέντας νέων δεξιοτήτων για την Ευρώπη (New Skills Agenda for Europe).

Προκειμένου να ενισχυθούν οι πολιτικές ένταξης τα Κράτη μέλη ενθαρρύνονται να αναπτύξουν τις δεξιότητες των εκπαιδευτικών και του προσωπικού του σχολείου με τις δεξιότητες που απαιτούνται για τη διαχείριση της ποικιλομορφίας και την προώθηση της πρόσληψης των εκπαιδευτικών με μεταναστευτικό υπόβαθρο καθώς και την προώθηση και υποστήριξη της συμμετοχής των παιδιών των μεταναστών στην προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα.

- 3. Ένταξη στην αγορά εργασίας.
- 4. Πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες όπως στέγαση, κ.α.
- 5. Ενεργός συμμετοχή και κοινωνική ένταξη. Σύμφωνα με τα σχέδια αυτά είναι αναγκαία η συμμετοχή των πολιτών τρίτων χωρών τόσο στη δημιουργία όσο και στην εφαρμογή των πολιτικών ένταξης. Αυτή η παράμετρος κρίνεται σημαντική από την ΕΕ διότι θεωρεί ότι θα οδηγήσει σε καλύτερα αποτελέσματα. Είναι σημαντική μια ολόπλευρη ενσωμάτωση η οποία δεν θα περιλαμβάνει μόνο την γνώση της γλώσσας υποδοχής και την επιτυχημένη είσοδο στην αγορά εργασίας αλλά και την πραγματική ένταξη στην κοινωνία και την ενεργό συμμετοχή του δρώντος. Παράλληλα σύμφωνα με αυτό το σχέδιο δράσης δίνεται ειδική σημασία στην δημιουργία της διάρασης μέσω πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων. Είναι σημαντικό να προωθηθεί μια κουλτούρα υποδοχής αλλά και αποδοχής μέσα από τέτοιες δραστηριότητες οι οποίες θα προωθήσουν τον διάλογο μεταξύ των πολιτών της κοινωνίας υποδοχής και των υπηκόων τρίτων χωρών. Σε αυτό θα συνδράμουν σημαντικοί πολιτιστικοί και αθλητικοί οργανισμοί οι οποίοι θα αναλάβουν δράσεις στα κέντρα φιλοξενίας. Η ΕΕ πρέπει να

δημιουργήσει νόμους και δράσεις που να προστατεύουν τους πολίτες αυτούς καθώς και να προσπαθήσει να καταπολεμήσει τις διακρίσεις, τον ρατσισμό και την ξενοφοβία. Για αυτό το λόγο πρέπει η ΕΕ να προωθήσει τη συνεργασία ανάμεσα στα όργανα και τα κράτη μέλη για την καλύτερη εφαρμογή των πολιτικών.

Το Σχέδιο Δράσης όπως περιγράψαμε αποτελεί ένα αρκετά λεπτομερές σχέδιο για την ένταξη των προσφύγων/μεταναστών το οποίο περιγράφει όλες τις διαδικασίες από την αίτηση του ασύλου ως και την ένταξη στις δομές του κράτους που πρόκειται να ζήσει. Βέβαια στα αρχικά στάδια το σχέδιο αυτό είναι πιο εμπεριστατωμένο και πιο λεπτομερές, όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρεται προσφέρονται μαθήματα γλώσσας online καθώς και όλες οι πρώτες λεπτομέρειες για τη χώρα υποδοχής ενώ η διαδικασίες για την ένταξη είναι λιγότερο συγκεκριμένες. Η προσπάθεια ένταξης είναι μια διαδικασία συνεχής και πρέπει το συγκεκριμένο πρόγραμμα να αναδείξει και τρόπους με τους οποίους θα γίνει ένταξη στις δομές, κυρίως στην εκπαίδευση και την κατάρτιση για να μπορέσουν να νοιώσουν ως μέλος ενός ευρύτερου συνόλου.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το Σχέδιο Δράσης για την εγκατάσταση υπηκόων τρίτων χωρών αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα που έχει παρουσιαστεί από την Ένωση προκειμένου να επιτευχθεί η ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες υποδοχής. Αυτό το σχέδιο δημιουργήθηκε λόγω των αναγκών που προέκυψαν από την προσφυγική κρίση. Δίνει μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που εστιάζει στις ανάγκες των ατόμων αυτών καθώς και στην πιο ομαλή ένταξη τους στις κοινωνίες υποδοχής. Περιγράφονται οι καλύτεροι δυνατοί τρόποι που μπορεί να γίνει η ένταξη κυρίως με τη χρήση της εκπαίδευσης ως βασικό εργαλείο ένταξης. Επίσης, είναι σημαντική και η προσπάθεια δημιουργίας ευνοϊκού κλίματος από τις ίδιες τις κοινωνίες, για τις οποίες προβλέπει τη δημιουργία προγραμμάτων, δράσεων και σχεδίων που θα βοηθήσουν στην αποδοχή των προσφύγων/μεταναστών. Σε αυτό το Σχέδιο Δράσης αναφέρεται για πρώτη φορά αναλυτικά η χρήση πολιτιστικών εργαλείων για την ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής.

Η πρόθεση της ΕΕ να αντιμετωπίσει όλα τα ζητήματα που μπορεί να προκύψουν από την προσφυγική κρίση εμφανίζεται και στις αποφάσεις τις οποίες αναλύσαμε παραπάνω. Τέτοια ζητήματα είναι αυτά του κοινωνικού αποκλεισμού, της μισαλλοδοξίας, της ξενοφοβίας. Οι αποφάσεις αυτές εστιάζουν στην κοινωνική ένταξη και πόσο μπορεί η εκπαίδευση να αποτελέσει βασικό συντελεστή σε αυτή τη διαδικασία. Προτείνεται λοιπόν

μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών όπου η εκπαίδευση και ο πολιτισμός είναι τα βασικά εργαλεία ένταξης. Η στρατηγική άλλωστε 2020 δίνει έμφαση στην κοινωνική ένταξη και στην βελτίωση των συστημάτων εκπαίδευσης. Η αύξηση της χρηματοδότησης είναι αναγκαία σε διάφορους τομείς για να μπορέσουν οι χώρες να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές προκλήσεις που θα προκύψουν.

Η προσφυγική κρίση έθεσε νέες βάσεις σε θέματα που προυπήρχαν αλλά δεν είχαν συζητηθεί σε βάθος, όπως η κοινωνική ένταξη. Όλες οι κινήσεις και οι αποφάσεις της ΕΕ δείχνουν την πρόθεση της να χρησιμοποιηθεί η εκπαίδευση και η κατάρτιση ως βασικό εργαλείο για την κοινωνική ένταξη.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Κεφάλαιο 4

Το θέατρο ως εργαλείο στις εκπαιδευτικές πολιτικές

4.1 Εισαγωγή

Φιλόσοφοι και θεωρητικοί από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} είχαν αναγνωρίσει τη σημασία της τέχνης στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και της εκπαίδευσης. Ο Dewey στο έργο του *art as experience* (1934) υποστηρίζει ότι η αισθητική εμπειρία αναπτύσσει την φαντασία και είναι σημαντικό στοιχείο στη μαθησιακή διαδικασία.¹²⁴ Σήμερα, η τέχνη, εκτός από την ένταξή της στο πρόγραμμα σπουδών ως ξεχωριστό μάθημα, χρησιμοποιείται και ως εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία.¹²⁵ Σύμφωνα με τον Lane (2009), οι σύγχρονοι θεωρητικοί της εκπαίδευσης απορρίπτουν την εκπαιδευτική διαδικασία ως το μόνο μέσο κατανόησης και μεταφοράς γνώσης ενώ την ορίζουν ως μια συμμετοχική δραστηριότητα, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινότητα και το κοινοτικό πλαίσιο.¹²⁶

Η εξέταση των διαφορετικών προτύπων ανθρώπινης συμπεριφοράς και εκπαίδευσης στις διάφορες κοινωνίες και πολιτισμούς αποτελεί διαθεματικό αντικείμενο και πολλοί κλάδοι, όπως η Γλωσσολογία, η Κοινωνική Ψυχολογία, η Παιδαγωγική, η Κοινωνιολογία κ.α., έχουν ασχοληθεί με τα γενικά αλλά και με τα ειδικά ζητήματα που αφορούν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η Brown αναφέρει ότι η «εκπαιδευτική Κοινωνιολογία ενδιαφέρεται για την επίδραση του συνολικού πολιτιστικού περιβάλλοντος στο οποίο, και μέσω του οποίου, αποκτάται και οργανώνεται η εμπειρία».¹²⁷ Στόχος της διδακτικής είναι η οργάνωση της διδασκαλίας και η σωστή επιλογή των μέσων που θα χρησιμοποιηθούν στην τάξη. Η χρήση εργαλείων τέχνης στην εκπαίδευση είναι απόρροια της θεωρίας της «Διδακτικής του Ενεργού», η οποία αποτελεί εξέλιξη της «Γνωστικής Ψυχολογίας» και του «Κονστрукτιβισμού».¹²⁸ Ο δάσκαλος έχει την υποχρέωση να έχει ως εφόδια όλα τα απαραίτητα εργαλεία και μεθόδους διδασκαλίας για να ικανοποιήσει τον κύριο αποδέκτη, που είναι ο μαθητής. Στις σύγχρονες διδακτικές θεωρίες ο κάθε μαθητής είναι ξεχωριστός και η διδασκαλία στηρίζεται στην ικανότητα που έχει ο δάσκαλος να προκαλέσει το

¹²⁴Dewey, J. (1980), *Art as Experience*, USA: The Penguin Group, σ.285.

¹²⁵Zor, A. & Tepecik, A. (2015), New Approaches in art education and the use of technology, *Global Journal Of Arts Education*. 5(1), 01--09.

¹²⁶Sefton-Green, J. & Soep, E. (2007), *Creative Media Cultures: Making and Learning Beyond the School*. I., Bresler (ed.) (2007). *International Handbook of Research in Arts Education*, Netherlands: Springer

¹²⁷Brown, F. (1947), *Educational Sociology*. New York: Prentice-Halls, σ. 35, 36.

¹²⁸Κοσσυβάκη, Φ. (2005), *Εναλλακτική Διδακτική. Προτάσεις για τη μετάβαση από τη Διδακτική του Αντικειμένου στη Διδακτική του Ενεργού Αντικειμένου και στην Γνωστική Ψυχολογία*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 67.

ενδιαφέρον των μαθητών του καθώς και στην ενεργητικότητα αυτών στην διαδικασία της μάθησης.¹²⁹

Οι διάφορες δραστηριότητες τέχνης σε πρόσφυγες έχουν καταφέρει να έχουν καλά αποτελέσματα σε επίπεδο ενημέρωσης αλλά και ενίσχυσης των σχέσεων μεταξύ των θεσμικών οργάνων, τις κοινότητες και τους φορείς χάραξης πολιτικής. Η επιτυχία τέτοιων δραστηριοτήτων τεχνών ενθαρρύνει την ανάπτυξη τους και τον σχεδιασμό και άλλων τέτοιων προγραμμάτων.¹³⁰

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήγαγε η Shirley Brice Heath, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ, οι νέοι που ασχολούνται και συμμετέχουν προγράμματα τεχνών παρουσίασαν βελτίωση στη στάση απέναντι στο σχολείο, τον αυτοσεβασμό, κα.¹³¹ Η αυξανόμενη επέκταση και ανάπτυξη των τεχνών και των δραστηριοτήτων των προσφύγων βασίζεται στα ουσιαστικά αποτελέσματα των μέχρι τώρα προγραμμάτων, τα οποία περιλαμβάνουν την υπέρβαση των γλωσσικών φραγμών και των δεξιοτήτων, καθώς τη συμβολή της στην διαμόρφωση σχέσεων μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και των προσφύγων/μεταναστών και την καταπολέμηση των στερεοτύπων καθώς και στην ψυχική και σωματική υγεία των συμμετεχόντων.¹³²

Η τέχνη και κυρίως οι μέθοδοι που προσφέρει το θέατρο, μπορεί να συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση και την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας εγκατάστασης, που όπως έχουμε αναφέρει και στο προηγούμενο κεφάλαιο αποτελεί έναν από τους κύριους στόχους της ΕΕ.

¹²⁹ Κολιάδης, Εμ. (1997), *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική Πράξη, Γ. Γνωστικές θεωρίες*, Αθήνα: αυτοέκδοση, σ. 31.

¹³⁰ Lockowandt, P. M. (2013), *Inclusion through art: an Organisational Guideline to Using Arts with Young Refugees and Asylum Seekers*, United Kingdom: rsn. Στο http://www.refugeesupportnetwork.org/sites/default/files/files/Inclusion%20Through%20Art_RS_N_2013.pdf, Ανακτήθηκε: 24/01/2017.

¹³¹ Kidd, B., Samira, Z. & Sabra, K. (2014), *Arts and Refugees: History, Impact and Future*, England: Arts Council England. Στο <http://baringfoundation.org.uk/wp-content/uploads/2014/10/ArtsandRefugees.pdf>. Ανακτήθηκε: 10/11/2016.

¹³¹ Ο.π.

¹³² Ο.π.

4.2 Το Θέατρο ως αναγκαίο εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία και ιδιαίτερα στην εκμάθηση της γλώσσας

1. Το θέατρο ως εργαλείο κοινωνικοποίησης και ένταξης

Η τέχνη αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Μέσω αυτής δύναται να αναπτυχθούν σημαντικές δεξιότητες του παιδιού όπως η διαίσθηση, η δημιουργικότητα, η καλαισθησία, η ευαισθησία καθώς και διάφορες άλλες ικανότητες, οι οποίες οδηγούν στη σωστή διαπαιδαγώγηση και ανάπτυξη του.¹³³ Είναι πολύ βασικό ένα παιδί να δεχτεί αυτά τα ερεθίσματα, από την αρχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Παράλληλα, η τέχνη αναπτύσσει την κοινωνικότητα του ατόμου, το μαθαίνει να λειτουργεί συνεργατικά προκειμένου να επιτύχει ένα στόχο, να αντιλαμβάνεται τη διαφορετικότητα αλλά και να κατανοεί διαφορετικές συμπεριφορές και τάσεις.¹³⁴ Η τέχνη, όταν χρησιμεύει ως εργαλείο μάθησης, βοηθά στην ανάπτυξη της παρατηρητικότητας, της αναλυτικής και κριτικής σκέψης και της αξιολόγησης ενώ οδηγεί και στην αυτογνωσία.¹³⁵ Ο Κοινωνικός Ψυχολόγος και Κοινωνιολόγος George Herbert Mead ήδη είχε τονίσει τη σημασία της αυτό-αντίληψης και την αλληλεπίδραση του εαυτού με τους άλλους στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, καθώς επίσης τη σημασία της γλώσσας και της συμβολικής επικοινωνίας στη διαδικασία ανάπτυξης της προσωπικότητας.¹³⁶ Τόσο ο Mead όσο και ο Charles Horton Cooley είχαν θεωρήσει τον άνθρωπο ως «κοινωνική ενότητα» και η ανάπτυξη της κοινωνικής προσωπικότητας βασίζεται σε αυτή την άποψη.¹³⁷

Δίδεται μεγάλη σημασία τόσο στο περιεχόμενο της γνώσης όσο και στους τρόπους και τα εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν.¹³⁸ Ο Gardner, σημαντικός θεωρητικός της Νέας Παιδαγωγικής, πρότεινε ως κύριο στόχο της εκπαίδευσης την ολόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου και την αξία της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία.¹³⁹¹⁴⁰

¹³³ Robinson, K. (1989), *The arts in schools, Principal, Practice and Provision*, London: Calouste Gulbenkian Foundation, s.5.

¹³⁴ Ο.π., σ.19.

¹³⁵ Ο.π., σ.40.

¹³⁶ Στο έργο του Mead "Mind, Self and Society" που εκδόθηκε μετά το θάνατο του αναφέρεται και αναλύεται αυτή η διαδικασία.

¹³⁷ Wilson Vine, M. (1969), *An Introduction to Sociological theory*, New York: Longmans, Green and Co, σ. 153, 329.

¹³⁸ Κολιάδης, Εμ. (1997), *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική Πράξη, Γ. Γνωστικές θεωρίες*, ο.π, σ.32

¹³⁹ Α., Κόκκος, *Η Χρήση Της Τέχνης Στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Μαθαίνοντας μέσα από την Τέχνη: Βιβλιογραφική Επισκόπηση.*

Στο http://www.hcc.edu.gr/download/texni_stin_ekpaideysi_enilikon.pdf. Ανακτήθηκε 10/6/2016.

¹⁴⁰ Gardner, H. (1973), *The Arts and Human Development: A Psychological Study of the Artistic Process*, New York: Wiley and sons, σ. 15.

Επίσης, υπάρχουν θεωρητικοί, βασιζόμενοι κατά κύριο λόγο στην σχολή του Βερολίνου και ιδιαίτερα στη μορφολογική ψυχολογία, που προτείνουν μια ολιστική προσέγγιση της εκπαίδευσης.¹⁴¹ Σύμφωνα με τον Peter Struck (1996), οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται στην διδασκαλία μπορεί να έχουν συλλογικό χαρακτήρα όπως είναι τα παιχνίδια ρόλων που ενισχύουν τον ψυχοκινητικό κόσμο των παιδιών αλλά και η χρήση της μουσικής, της λογοτεχνίας μέσω της αφήγησης καθώς και των εικαστικών τεχνών.¹⁴² Η τέχνη άλλωστε, μπορεί να αποτελέσει και εργαλείο για την διδασκαλία και κατανόηση διάφορων θεμάτων, όπως οικολογία, πολυπολιτισμικότητα, διαφορετικότητα, κ.α., έννοιες οι οποίες συμβάλλουν στην ενταξιακή διαδικασία των προσφύγων.¹⁴³ Τα παιδιά μαθαίνουν να αναπτύσσουν την ευαισθησία τους αλλά και να κατανοούν την ανάγκη των προσφύγων να ενταχθούν σε ένα κοινωνικό πλαίσιο. Το θέατρο επίσης έχει την δυνατότητα να αναπτύσσει την κοινωνικότητα του ατόμου, το μαθαίνει να λειτουργεί συνεργατικά προκειμένου να επιτύχει ένα στόχο καθώς και να αντιλαμβάνεται τη διαφορετικότητα και να κατανοεί συμπεριφορές και τάσεις.¹⁴⁴ Η τέχνη είναι από τη φύση της Πολυπολιτισμική και επιτρέπει στους μαθητές αρχικά να εξετάσουν τον πολιτισμό τους αλλά και να αισθανθούν ως μέρος ενός μεγαλύτερου κοινωνικού συνόλου, να καλλιεργήσουν και να διευρύνουν τις προοπτικές τους.¹⁴⁵

2. Το θέατρο ως μέσο εκμάθησης της γλώσσας

Η τέχνη βοηθά στην καλλιέργεια της συναισθηματικής ευφυΐας των παιδιών ενώ παράλληλα βοηθά την παιδαγωγική διαδικασία και κυρίως στα μαθηματικά και στην εκμάθηση γλωσσών.¹⁴⁶ Όσον αφορά στην εκμάθηση γλωσσών, με την οποία ασχολούμαστε στην παρούσα εργασία, η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως χρήσιμο εργαλείο μάθησης – τόσο σε παιδαγωγικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο καλύτερης και αποδοτικότερης διδασκαλίας – για διάφορους λόγους και με διάφορους τρόπους, οι οποίοι και αναλύονται στη συνέχεια.

¹⁴¹ Επίσης ο Theodor Adorno στο έργο του *Τέχνη και Μαζική Κουλτούρα* (1984), αναφέρθηκε κριτικά στην σύγχρονη «πολιτιστική βιομηχανία» και στη σημασία της τέχνης για τις κοινωνίες.

¹⁴² Κοσσυβάκη, Φ. (2005), *Εναλλακτική Διδακτική. Προτάσεις για τη μετάβαση από τη Διδακτική του Αντικειμένου στη Διδακτική του Ενεργού Αντικειμένου και στην Γνωστική Ψυχολογία*, ο.π, σ. 80.

¹⁴³ Τιμπαλέξη, Α. (2014), *Αναλογικά ΚΑΙ Ψηφιακά Παιχνίδια Ρόλων: Η Μαθησιακή και Θεατρική Διάσταση*, Αθήνα: Διδακτορική Διατριβή ΕΚΠΑ, σ. 234.

¹⁴⁴ Robinson, K. (1989). *The arts in schools, Principal, Practice and Provision*, ο.π, σ. 19.

¹⁴⁵ Vitulli, P., Pitts Santoli, P. & Fresne, J. (2013), *Arts in education: Professional development integrating the arts and collaborating with schools and community*, *International Journal of Pedagogies and Learning*, 8:1, 45-52, DOI: 10.5172/ijpl.2013.8.1.45.

¹⁴⁶ Ikesako, H. & Miyamoto, K. (2015), *Fostering social and emotional skills through families, schools and communities: Summary of international evidence and implication for Japan's educational practices and research*, *OECD Education Working Papers*, No. 121, Paris: OECD Publishing.

Η Κοινωνική Ψυχολογία δέχεται ότι δεν υπάρχουν διαφορές στις διαδικασίες και τους μηχανισμούς μάθησης των διαφόρων τύπων συμπεριφοράς. Ως εκ τούτου, η διαδικασία της μάθησης χαρακτηρίζεται από την “ενότητα”.¹⁴⁷ Έτσι λοιπόν, δεν υπάρχει ένδειξη ότι στη μάθηση δεύτερης γλώσσας η διαδικασία είναι διαφορετική από αυτή της πρώτης γλώσσας. Η Γενική κοινωνικό-ψυχολογική θεωρία της μάθησης δέχεται επίσης ότι η αυτό-αντίληψη είναι σημαντικό στοιχείο στη συνολική διαδικασία της κοινωνικοποίησης και της ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Στις ΗΠΑ κυρίως μετά το Β Παγκόσμιο Πόλεμο αναπτύχθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της Αγγλικής Γλώσσας, ως ξένης Γλώσσας, τόσο από θεωρητικούς όσο και από εφαρμοσμένους γλωσσολόγους, γεγονός το οποίο είχε ως συνέπεια την ανάπτυξη συγκεκριμένων προσεγγίσεων. Η προφορικό-ακουστική μέθοδος, κυρίως αμερικάνικης προσέγγισης, βασίστηκε στις θεωρίες του Δομισμού και του Συμπεριφορισμού των κλάδων της Γλωσσολογίας και της Κοινωνικής Ψυχολογίας.¹⁴⁸ Ο δομισμός, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές προσεγγίσεις, θεωρεί ότι τα δομικά στοιχεία της γλώσσας και οι κανόνες σύνδεσής τους αποτελούν τη βάση για την απόκτηση της γλώσσας. Ο Charles Fries (1945), ασχολούμενος με το θέμα της διδασκαλίας της Αγγλικής Γλώσσας, ως δεύτερης γλώσσας, εφάρμοσε τις αρχές του δομισμού και υποστήριξε ότι η «δομή της γλώσσας είναι το κύριο στοιχείο για την εκμάθηση της».¹⁴⁹ Η Συμπεριφορική θεωρία, η οποία αναπτύχθηκε στις ΗΠΑ την ίδια περίοδο, αν και επηρέασε σημαντικά τη μεθοδολογία και τις διδακτικές πρακτικές επί σειρά ετών, έγινε αντικείμενο κριτικής όπως και η δομική θεωρία. Ο Συμπεριφορισμός αποτελεί μια ευρύτερη θεωρία που επηρέασε όχι μόνο την ατομική αλλά και την κοινωνική ψυχολογία. Βασίζεται στις αρχές του ωφελιμισμού και του ορθολογισμού.¹⁵⁰

Ο Noam Chomsky (1957) υπήρξε ο κύριος εκφραστής αυτής της κριτικής, η οποία επηρέασε σειρά θεωρητικών, που ασχολήθηκαν με θέματα θεωρητικά κυρίως αλλά και με τη διδασκαλία της γλώσσας. Ο Chomsky και το θεωρητικό του πλαίσιο επηρέασε

¹⁴⁷ Ντούλια, Α. (2012), *Δημιουργική Μάθηση μέσα από την Τέχνη: Μια πρόταση διδασκαλίας στην Ιστορία*. Στα *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο, 5-7 Οκτωβρίου 2012.

Στο http://www.elliepek.gr/documents/6o_synedrio_eisigiseis/87_Ntoulia.pdf. Ανακτήθηκε: 20/10/2015

¹⁴⁸ Timasheff, N. S. & Theodorson, G. A. (2000), *Ιστορία των Κοινωνιολογικών Θεωριών*, Τσαούσης (μτφ.), Αθήνα: Gutenberg,

¹⁴⁹ Schmidt, V. (2005), *Democracy in Europe: The Impact of European Integration, Perspectives on Politics*, American Political Science Association: 3 (4), pp. 761-779. Στο <http://www.jstor.org/stable/3688179>. ανακτήθηκε: 10/5/2016.

¹⁵⁰ Νίνα-Παζαρτζή, Ε. (2012), *Κοινωνιολογία: Η Μελέτη και Κατανόηση των Ανθρώπινων Κοινωνιών*. Αθήνα: Αυτοέκδοση, 184, 185.

σημαντικά την γλωσσολογία επί σειρά ετών και αποτέλεσε τη βάση για περαιτέρω θεωρητικές αμφισβητήσεις.

Στη συνέχεια αναπτύχθηκαν νέες προσεγγίσεις. Μια από αυτές είναι η «επικοινωνιακή προσέγγιση» της γλώσσας (Candlin, Widowson), σύμφωνα με την οποία οι επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας αποτελούν τη βάση για την οργάνωση της διδασκαλίας της γλώσσας. Αυτή η προσέγγιση αποτέλεσε τη βάση για ένα νέο μοντέλο διδασκαλίας της γλώσσας, το οποίο βασίζεται στην επικοινωνιακή δεξιότητα, η οποία έχει γλωσσική και εξωγλωσσική διάσταση.¹⁵¹ Σε αυτή την προσέγγιση εκτός από την διδασκαλία της γλωσσικής δεξιότητας απαιτείται και η επικοινωνιακή διδασκαλία της γλώσσας.

Το θέατρο είναι η μορφή τέχνης που εμπεριέχει και προωθεί την ενεργό συμμετοχή του δρώντος. Η χρήση του σώματος, η έκφραση αλλά και η αίσθηση του παιχνιδιού, που περιλαμβάνεται στον αυτοσχεδιασμό και στα παιχνίδια ρόλων βοηθούν την βιωματική μάθηση και ενισχύουν τις λεκτικές ικανότητες και δεξιότητες των μαθητευομένων σε μια γλώσσα, η οποία δεν είναι η μητρική τους.¹⁵²

Παράλληλα, τα θεατρικά κείμενα ενισχύουν τη γλωσσική καλλιέργεια, αναπτύσσουν τις τεχνικές της σύνταξης και την γραμματική δεινότητα, ενώ βοηθούν και στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου. Σύμφωνα με τον Bolton, η θεατρική αγωγή είναι η μέθοδος που ενδείκνυται για τη διδασκαλία της γραφής και ανάγνωσης.¹⁵³ Η ανάγνωση κειμένων στο μάθημα και η χρήση έτοιμων σεναρίων με στόχο την αναπαράσταση μιας δράσης αλλά και η αφήγηση δεν αποτελεί μια νέα καινοτόμο μέθοδο αλλά υπήρχε ήδη από την δεκαετία του '70.¹⁵⁴

Η χρήση του «ρόλου» στην εκμάθηση μιας γλώσσας έχει τη δυνατότητα να συμβάλλει στην σωστή κατανόηση τόσο μιας πρότασης όσο και των όρων και των εννοιών που υπάρχουν στο κείμενο. Η τοποθέτηση των μαθητών σε μια δράση βοηθάει τόσο στην οπτικοποίηση όσο και την σωματοποίηση μιας κατάστασης. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές μαθαίνουν καλύτερα και πιο ουσιαστικά μια γλώσσα, αντιλαμβάνονται μια κατάσταση ή δεδομένη συνθήκη, αλλά και εντάσσουν την εκάστοτε κατάσταση στον κατάλληλο χωροχρόνο.¹⁵⁵ Η κατάσταση αυτή μπορεί να αφορά μια καθημερινή δράση, όπως π.χ. μια συνομιλία με τον παντοπώλη για αγορά λαχανικών ή την προσομοίωση μιας

¹⁵¹ Μήτσης, Ν. (2004), *Η διδασκαλία της γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*, Αθήνα: Gutenberg, σ.153.

¹⁵² Δρακοπούλου, Κ. (2006), *Δραματοποίηση και Θεατρικό Παιχνίδι*. Στο Δρακοπούλου, Κ. (επιμ.) (2006) *Θέατρο και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, σ.241.

¹⁵³ Τσεφάλα, Τ. (2006), *Drama-in-Education και πολιτισμική ετερότητα» στο θέατρο στην ΕΚΤ*. Στο Δρακοπούλου, Κ. (επιμ.) (2006) *Θέατρο και Διαπολιτισμική Αγωγή*, ο.π, σ. 255.

¹⁵⁴ Ο. Η Jung, Udo (1985), *Holistic methods of foreign-language instruction as precursors of a renewed interest in the theatre arts for language teaching*, R LINGUAM VOL. 1 NO. 2, στο <http://perlinguam.journals.ac.za/pub/article/viewFile/503/540>. Ανακτήθηκε: 25/5/2016.

¹⁵⁵ Δρακοπούλου, Κ. (2006), *Δραματοποίηση και Θεατρικό Παιχνίδι*, ο.π, σ. 240, 241.

γνωριμίας στο μετρό και την δημιουργία μιας φιλικής ή επιθετικής συζήτησης. Σύμφωνα με τον Landy (2001), ο ρόλος είναι «κάτι περισσότερο από μια ισχυρή μεταφορά, η οποία επεξηγεί την καθημερινή ζωή με όρους που αντλούνται από την θεατρική»¹⁵⁶. Άρα, σύμφωνα και με αυτή την παρατήρηση, τα παιχνίδια ρόλων είναι ίσως μια από τις πιο βασικές παιδαγωγικές μεθόδους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μια τάξη γλώσσας, αφού αναπτύσσουν τις επικοινωνιακές δεξιότητες των παιδιών, ενώ ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται ο στόχος είναι απόλυτα ομαλός, μιας και το παιχνίδι είναι ο βασικός τρόπος διασκέδασης των παιδιών¹⁵⁷.

4.3 Πολιτικές της ΕΕ για το θέατρο ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης

1. Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στην τέχνη και την εκπαίδευση

Η ΕΕ και τα κράτη μέλη της έχουν υπογράψει τη σύμβαση της Unesco του 2005 για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας της πολιτιστικής έκφρασης και, άρα δεσμεύονται να υπακούουν τα άρθρα της εν λόγω σύμβασης, η οποία αναφέρει και τονίζει την αναγκαιότητα του πολιτισμού ως στρατηγικό στοιχείο στη διαμόρφωση των αναπτυξιακών πολιτικών καθώς και ότι είναι αναγκαία η προστασία της πολιτιστικής πολυμορφίας. Η ΕΕ έχει δεσμευτεί της να υπερασπιστεί κάθε ανθρωπίνου δικαιώματος, είτε αστικού είτε πολιτικού, οικονομικού, κοινωνικού ή πολιτιστικού και έχει καλέσει όλα τα κράτη να εφαρμόσουν τις διατάξεις της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καθώς και να επικυρώσουν και να εφαρμόσουν τις θεμελιώδεις διεθνείς συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα -περιλαμβανομένων των βασικών εργασιακών συμβάσεων και τις περιφερειακές πράξεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁵⁸ Σύμφωνα λοιπόν με το έγγραφο αυτό αναγνωρίζονται πλήρως τα οικουμενικά δικαιώματα του ατόμου και η διεθνής διακήρυξη για τα δικαιώματα του παιδιού όπως έχουν προαναφερθεί. Σύμφωνα με διάφορα άρθρα της Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Διεθνούς συνδιάσκεψης για τα δικαιώματα του παιδιού όλα τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην τέχνη και το παιχνίδι για αναπτύξουν μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Τα άρθρα που θα αναφέρω παρακάτω τονίζουν την

¹⁵⁶ Δρακοπούλου, Κ. (2006), *Δραματοποίηση και Θεατρικό Παιχνίδι*, ο.π.

¹⁵⁷ McSharry, G. & Jones, S. (2000), *Role-play in science: teaching and learning*», *School Science Review* 82(298) σσ. 73-82. Στο http://secondaryscience4all.files.wordpress.com/2013/12/776-sept_2000_73_82-role-play-in-science-teaching.pdf 1057 Taylor. Ανακτήθηκε: 03/1/16.

¹⁵⁸ Συμβούλιο της ΕΕ, *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Δημοκρατία: Στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ και Σχέδιο δράσης της ΕΕ*, ST 1185, Βρυξέλες 25.6. 2012. Στο <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11855-2012-INIT/el/pdf>. Ανακτήθηκε: 20/2/2017

αναγκαιότητα της τέχνης στην εκπαιδευτική διαδικασία και την κοινωνική της διάσταση: στο άρθρο 22¹⁵⁹ αναφέρεται ότι όλα τα μέλη μια κοινωνίας έχουν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιωμάτων που είναι απαραίτητα για την αξιοπρέπεια και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Στο άρθρο 26, δίνεται έμφαση στην στόχευση της εκπαίδευσης που είναι αναγκαία για την πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και την ενδυνάμωση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών. Η εκπαίδευση πρέπει να ενισχύει τη κατανόηση, την ανεκτικότητα και τους φιλικούς δεσμούς ανάμεσα στα έθνη, τις φυλές ή τις θρησκευτικές ομάδες και να προωθεί περαιτέρω τις δραστηριότητες των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της ειρήνης. Στο άρθρο 27 τονίζεται ότι καθένας έχει το δικαίωμα της ελεύθερης συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή της κοινωνίας και την απόλαυση της τέχνης.

Παράλληλα η Συνδιάσκεψη για τα δικαιώματα του παιδιού (1989)¹⁶⁰ αναφέρεται στη στόχευση της εκπαίδευσης και την προώθηση πολιτιστικών δράσεων και ίσων ευκαιριών. Το άρθρο 29 αναφέρει ότι η εκπαίδευση πρέπει να στοχεύει στην ανάπτυξη της παιδικής προσωπικότητας, των ταλέντων καθώς και των ψυχικών και σωματικών ικανοτήτων στο μέγιστο των δυνατοτήτων. Το άρθρο 31 τονίζει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να αναγνωρίζουν και προάγουν το δικαίωμα του παιδιού να συμμετέχει πλήρως στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή και πρέπει να ενθαρρύνουν την προσφορά κατάλληλων και ίσων ευκαιριών για πολιτιστικές, καλλιτεχνικές, ψυχαγωγικές δραστηριότητες και στον ελεύθερο χρόνο.

Σύμφωνα λοιπόν με την επικύρωση των διακηρύξεων αυτών, η ΕΕ τονίζει την αναγκαιότητα και υποχρεώνεται να προστατεύει το δικαίωμα όλων των ατόμων στον πολιτισμό. Η εκπαίδευση πρέπει να χρησιμοποιεί τον πολιτισμό για την πλήρη ανάπτυξη των παιδιών.

2. Πολιτικές ένταξης που χρησιμοποιούν ως εργαλείο το θέατρο στην εκπαίδευση

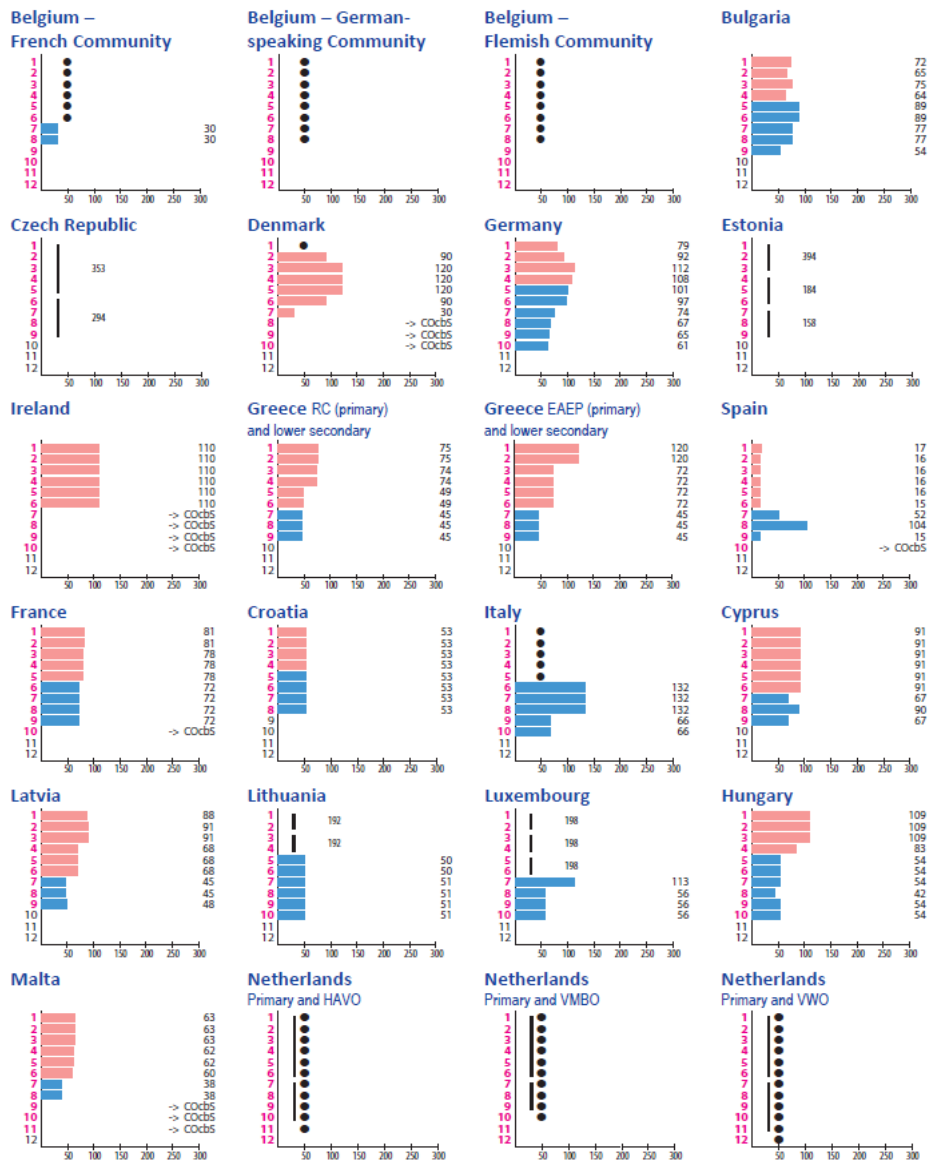
Η ΕΕ έχει αναπτύξει πολιτικές που τονίζουν την αναγκαιότητα του θεάτρου στην εκπαίδευση, ενώ παράλληλα και στο νέο σχέδιο δράσης για την ένταξη των προσφύγων αναφέρουν διάφορες δράσεις που έχουν ως βασικό εργαλείο την τέχνη. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο η εκπαίδευση αποτελεί βασικό εργαλείο κοινωνικής ένταξης των προσφύγων/μεταναστών Σύμφωνα με την έκθεση του 2009 καθώς και την έκθεση της

¹⁵⁹ Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υπογράφηκε 10 Δεκεμβρίου του 1948. Στο http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.

¹⁶⁰ Η Συνδιάσκεψη για τα δικαιώματα του παιδιού. στο <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, ημ. 10/1/20016.

Ευρυδικής για την υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ευρώπη είναι φανερό ότι στα περισσότερα κράτη της ΕΕ το θέατρο αποτελεί βασικό μάθημα ενώ παράλληλα χρησιμοποιείται και ως εργαλείο στις εκπαιδευτική διαδικασία (βλ σχήμα 3α & 3β).

ARTS EDUCATION

For specific national information, see Part III, Section 5: Country specific notes.

Full-time compulsory general education (FTCG): ■ Primary level ■ Secondary level ● Grades in FTCG

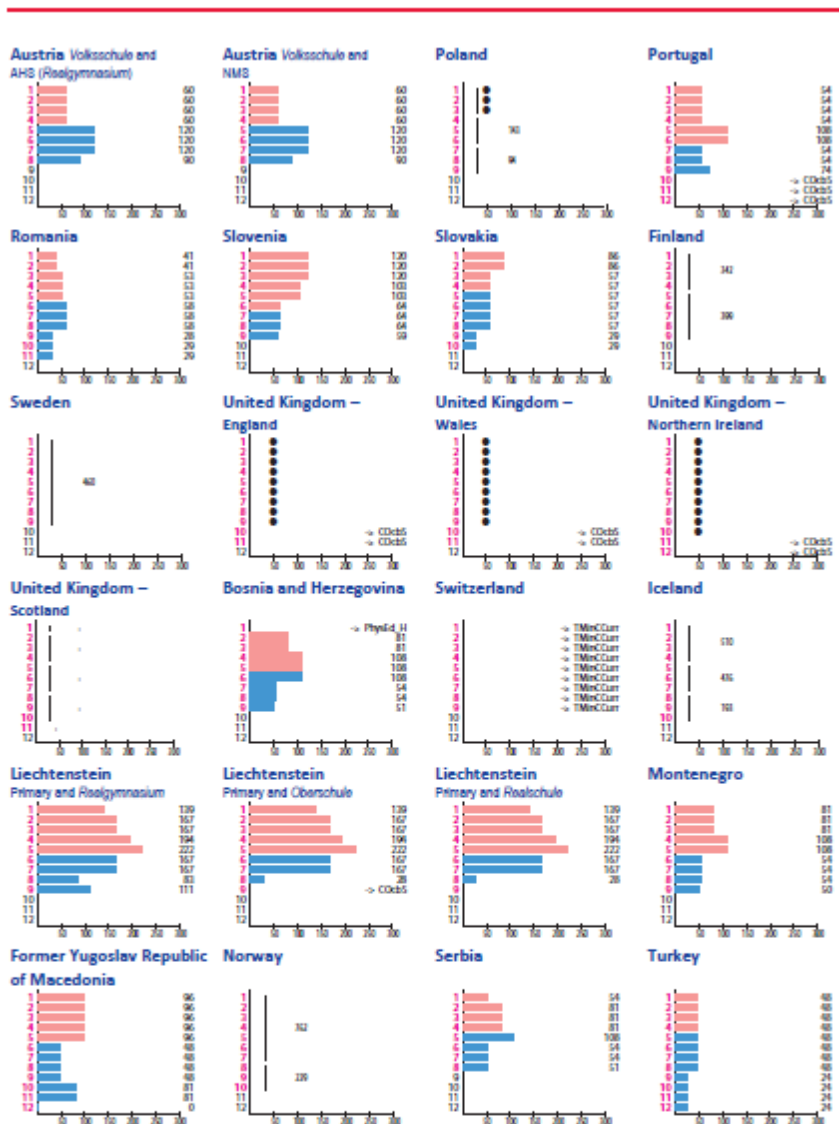
Horizontal axis: Number of hours per school year Vertical axis: Grades ● Flexible time

-> category Instruction time included in another category (see Reading Guide) | x Number of hours distributed between various school years

Source: Eurydice.

Σχήμα 3α: Ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων τέχνης σε χώρες της Ευρώπης.

Πηγή: European Commission/EACEA/Eurydice, 2016. *Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe 2015/16*. Eurydice – Facts and Figures. Luxembourg: Publications

For specific national information, see Part III, Section 5: Country specific notes.

Full-time compulsory general education (FTCG): ■ Primary level ■ Secondary level n Grades in FTCG

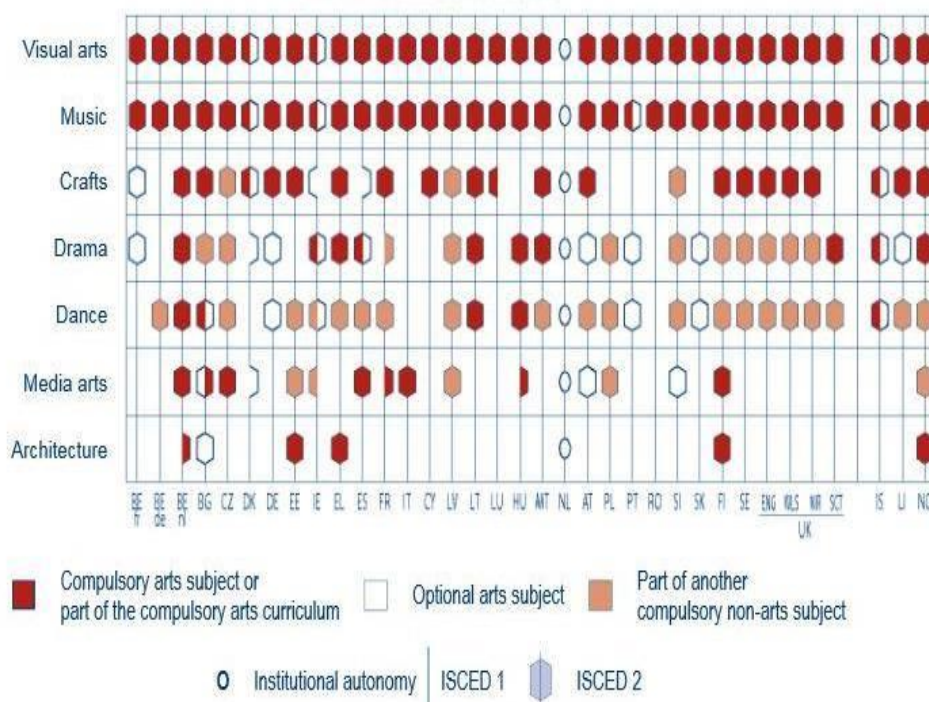
Horizontal axis: Number of hours per school year Vertical axis: Grades ● Flexible time

→ category Instruction time included in another category (see Reading Guide) X Number of hours distributed between various school years Source: Eurydice.

Σχήμα 3β: Ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων τέχνης σε χώρες της Ευρώπης.

Πηγή: European Commission/EACEA/Eurydice, 2016. *Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe 2015/16*. Eurydice – Facts and Figures. Luxembourg: Publications

Figure 2.2: Status of different arts subjects in the national curriculum, ISCED 1 and 2, 2007/08

Σχήμα 4: Τα μαθήματα τέχνης στο πρόγραμμα μαθημάτων στις διάφορες χώρες της Ευρώπης.

Πηγή: European Commission/EACEA/Eurydice, 2016. *Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe 2015/16*. Eurydice – Facts and Figures. Luxembourg: Publications

Οι κοινωνίες υποδοχής καθώς και όλες οι κοινωνίες που υποδέχονται πρόσφυγες/μετανάστες πρέπει να προσαρμόσουν τα εκπαιδευτικά τους συστήματα για να γίνει πιο αποτελεσματική ένταξη. Ο σχεδιασμός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων σπουδών πρέπει να στοχεύει στην καταπολέμηση της άνισης μεταχείρισης. Μετά το τέλος της βασικής εκπαίδευσης, τα παιδιά μειονεκτούντων κοινωνικά ομάδων ή μειονοτήτων πρέπει να έχουν καλλιεργήσει τουλάχιστον τη λεκτική τους ικανότητα στην γλώσσα υποδοχής για να μπορέσουν να εισέλθουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αυτό θεωρείται σχεδόν αδύνατο, λόγω της έλλειψης αποτελεσματικών εργαλείων γνώσης τα οποία μπορούν να οδηγήσουν σε καλύτερα αποτελέσματα.¹⁶¹

Σύμφωνα με τις πολιτικές που έχει αποφασίσει να εφαρμόσει η ΕΕ, κυρίως μετά από την πρόσφατη προσφυγική κρίση η ένταξη των υπηκόων των τρίτων χωρών είναι καθοριστικής σημασίας. Στις αποφάσεις αναφέρονται και κάποια εργαλεία, όπως η τέχνη, όμως

¹⁶¹Nicaise, I. (2012), *A Smart Social Inclusion Policy for the EU: the role of education and training*, *European Journal of Education*, Vol. 47(2). Στο <http://www.cesruc.org/uploads/soft/130305/113030517311.pdf>. Ανακτήθηκε 10/11/2016.

επιγραμματικά. Οι πολιτικές αυτές με την πάροδο του χρόνου καθώς και την διάδοση των καλών πρακτικών θα αποκτούν πιο λεπτομερή περιγραφή. Ακόμα είναι σε πρωτόλειο στάδιο μιας και είναι πιο σημαντική η διαχείριση της κρίσης και η μετεγκατάσταση των προσφύγων/μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕ αναφέρεται στα εξής έγγραφα στην αναγκαιότητα και το ρόλο του πολιτισμού και ειδικά του θεάτρου σε διαδικασίες ένταξης συγκεκριμένων ομάδων:

- Σύμφωνα με την Έκθεση του 2005 σχετικά με το ρόλο του πολιτισμού στην μείωση της φτώχειας και την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού η συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες και κυρίως η συμμετοχή των νέων στο δράμα και το θέατρο μπορεί να είναι πολύ σημαντικό εργαλείο για την προώθηση της αποτελεσματικής κοινωνικής ένταξης.¹⁶² Αυτό συμβαίνει γιατί οι δραστηριότητες αυτές αναπτύσσουν τις δεξιότητες και την αυτοπεποίθηση. Μπορούν να ενισχύσουν την εμπιστοσύνη τους και να αναπτύξουν ομαδική εργασία και τις διαπροσωπικές δεξιότητες καθώς και άλλες γενικές μεταβιβάσιμες δεξιότητες.¹⁶³ Προωθείται η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της ταυτότητας αφού η συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες οδηγεί σε μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και υψηλότερη αυτοεκτίμηση, στην αύξηση της συμμετοχής στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας και καθορίζει μια αίσθηση ταυτότητας για πολλές ομάδες που διατρέχουν κίνδυνο αποκλεισμού όπως μειονεκτούντες νέους, άτομα με αναπηρία και εθνοτικές ομάδες.¹⁶⁴ Βοηθά στην πολιτιστική πολυμορφία και καταπολεμά τις διακρίσεις. Τέλος δημιουργούνται ευκαιρίες απασχόλησης, όπως τοπικά προγράμματα για να ενθαρρύνει την απασχόληση στις δημιουργικές βιομηχανίες.¹⁶⁵
- Η Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Κατάρτισης της ΕΕ δημοσίευσε μια Έκθεση το 2015 όπου ασχολήθηκε με την πολυγλωσσία στις τάξεις. Σε αυτή την έκθεση λοιπόν ασχολήθηκε με τα κλειδιά που χρησιμοποιούνται προκειμένου να βοηθήσουν τα πολύγλωσσα παιδιά.¹⁶⁶ Ένα από αυτά είναι η συμπληρωματική εκπαίδευση (τυπική, μη τυπική και άτυπη) στο σχολείο και έξω από το σχολείο με την ενισχυτική βοήθεια στην εκμάθηση

¹⁶² European Commission, Employment and Social Affairs, Community Action Programme on Social Exclusion, The role of culture in preventing and reducing poverty and social exclusion, European Union, Brussels. Στο http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/studyculture_leaflet_en.pdf. Ανακτήθηκε: 23/10/2016.

¹⁶³ Ο.π

¹⁶⁴ Ο.π

¹⁶⁵ Ο.π

¹⁶⁶ European Commission, Multilingual Classrooms Language Teaching and Learning in Multilingual Classrooms, education and training, Brussels 2015. Στο http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/languages/library/studies/multilingual-classroom_en.pdf. Ανακτήθηκε: 29/11/2016.

γλωσσών (συμπεριλαμβανομένης της εκμάθησης της μητρικής γλώσσας) αλλά και την καθοδήγηση κατά τη διάρκεια δραστηριοτήτων. Ένα άλλο κλειδί είναι η δημιουργία γενικών τάξεων με την υποστήριξη από ειδικούς και με τους εκπαιδευτικούς που έχουν τις ικανότητες και την εμπειρία για να προσαρμόσουν τη διδασκαλία στην τάξη, σε παιδιά τα οποία δεν έχουν το ίδιο επίπεδο στη γλώσσα¹⁶⁷. Επίσης είναι αναγκαία η υποστήριξη των γονέων τους και η ανάπτυξη των γλωσσικών ικανοτήτων των ιδίων.

- Σύμφωνα με τις τροπολογίες που προτάθηκαν από την Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων και ψηφίστηκαν από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹⁶⁸, οι πρόσφυγες με προοπτική παραμονής πρέπει να λαμβάνουν ολοκληρωμένη γενική και επαγγελματική εκπαίδευση ενώ η γλωσσική εκπαίδευση θα παρέχεται ήδη από τα κέντρα φιλοξενίας. Η επιτροπή ενθαρρύνει τη δημιουργία προπαρασκευαστικών τάξεων, στις οποίες τα παιδιά θα διδάσκονται καταρχάς τη γλώσσα και έπειτα τα πολιτιστικά έθιμα και τις αξίες της χώρας υποδοχής.¹⁶⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 14β «*όλα τα παιδιά πρόσφυγες πρέπει να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση καθώς και εντατικά μαθήματα εκμάθησης γλώσσας*»¹⁷⁰. Στο άρθρο 23α η Επιτροπή ζητά να ισχύει η υποχρεωτική εκπαίδευση των χωρών υποδοχής ενώ στο άρθρο 26 τονίζεται ότι είναι βασικό να ξεπεραστεί το ζήτημα γλώσσας και προτείνει πραγματοποίηση δράσεων που θα προωθήσουν την γνωριμία των διαφορετικών πολιτισμών για να αποφευχθεί η διάδοση της ξеноφοβίας και του ρατσισμού.¹⁷¹ Το θέατρο είναι βασικό για τη δημιουργία των δράσεων αυτών και μπορεί να αποτελέσει το καθοριστικό εργαλείο στη δημιουργία αυτών των δράσεων.
- Στη γνωμοδότηση της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας στην Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων σχετικά με τους πρόσφυγες για την κοινωνική ενσωμάτωση και ένταξη στην αγορά εργασίας υπογραμμίζεται η ανάγκη για την ομαλή μετάβαση από τις εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις των προσφυγικών καταυλισμών στα εκπαιδευτικά συστήματα των κρατών-μελών.¹⁷² Τα κράτη-μέλη πρέπει να διευκολύνουν την εγγραφή των προσφύγων σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης. Σε αυτή την γνωμοδότηση η

¹⁶⁷ European Commission, *Multilingual Classrooms Language Teaching and Learning in Multilingual Classrooms, education and training*, ο.π.

¹⁶⁸ Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2014-2019, Τροπολογίες 151-377, Σχέδιο έκθεσης σχετικά με τους πρόσφυγες: κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας (2015/2321(INI))*, AM\1091102EL.doc, Βρυξέλες 2016.

¹⁶⁹ Ο.π τροπολογία 175, άρθρο 9^α.

¹⁷⁰ Ο.π, τροπολογία 219, άρθρο 14β.

¹⁷¹ Ο.π, τροπολογία 292, άρθρο 23^α και τροπολογία 329, άρθρο 26.

¹⁷² Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2014-2019, Γνωμοδότηση της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας προς την Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων σχετικά με τους πρόσφυγες: κοινωνική ενσωμάτωση και ένταξη στην αγορά εργασίας (2015/2321(INI))*, Βρυξέλες 2016. AD\1093197EL.doc.

Επιτροπή τονίζει την ανάγκη υποβολής προτάσεων για πολιτιστικά, εκπαιδευτικά και αθλητικά προγράμματα και να ενισχυθεί η κινητικότητα των νέων, που αποσκοπούν στον διαπολιτισμικό διάλογο, την πολιτιστική και κοινωνική ένταξη και την ενσωμάτωση στο πλαίσιο του προγράμματος Δημιουργική Ευρώπη και Erasmus+. Γίνεται λοιπόν συγκεκριμένη αναφορά στη δημιουργία δράσεων στο πλαίσιο του προγράμματος εργασίας 2015-2018 για τον πολιτισμό και τονίζεται ο ρόλος που διαδραματίζει ο πολιτισμός, οι τέχνες και ο διαπολιτισμικός διάλογος στην ένταξη των μεταναστών/προσφύγων.¹⁷³ Η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο ένταξης ενώ επίσης και είναι αναγκαία η συμμετοχή των παιδιών σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες.¹⁷⁴

Σε αυτή λοιπόν τη γνωμοδότηση δίνεται έμφαση στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών και την έναρξη του διαπολιτισμικού διαλόγου μέσω των τεχνών. Η Επιτροπή δημιούργησε μια ομάδα εμπειρογνομόνων η οποία πρόκειται να δημοσιεύσει ένα εγχειρίδιο καλών πρακτικών έως το τέλος του 2017.¹⁷⁵

- Με βάση όλα τα παραπάνω δημιουργήθηκε το Σχέδιο δράσης για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών, το οποίο και αναλύσαμε στο κεφάλαιο 3.3 στο οποίο γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στη χρήση της τέχνης ως εργαλείο στα προγράμματα που θα δημιουργηθούν. Προτείνεται λοιπόν η δημιουργία προγραμμάτων που θα χρησιμοποιούν την τέχνη ως εργαλείο μάθησης και ένταξης και τα οποία θα έχουν ως στόχο:¹⁷⁶
 1. Να προωθήσουν τον διάλογο, την πολιτισμική διαφορετικότητα και τις Ευρωπαϊκές αξίες. Τα προγράμματα αυτά θα χρησιμοποιούν ως εργαλεία την τέχνη, το σινεμά και τον πολιτισμό culture (Creative Europe)
 2. Να προωθήσουν την κοινωνική ένταξη
 3. Να δημιουργηθούν εργαλειοθήκες και εγχειρίδια για επαγγελματίες που θα οδηγήσουν στην πολιτιστική ενσυνείδηση και έκφραση καθώς και θα προωθούν τον διαπολιτισμικό διάλογο, την ενεργό συμμετοχή των υπηκόων τρίτων χωρών στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή και τον αθλητισμό στις κοινωνίες υποδοχής και η συμβολή της εργασίας των νέων.

¹⁷³ Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2014-2019, Γνωμοδότηση της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας προς την Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων σχετικά με τους πρόσφυγες, Ο.π.

¹⁷⁴ Ο.π.

¹⁷⁵ Ο.π.

¹⁷⁶ European Council, Communication From The Commission To The European Parliament, The European Economic And Social Committee and The Committee Of The Regions. Action Plan on the integration of third country nationals, Brussels 2016, COM (2016) 377 final.

4. Να προωθήσουν τη συμμετοχή στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή και τον αθλητισμό και την κοινωνική ένταξη μέσω της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της νεολαίας, η οποία θα βοηθήσει στην πρόληψη και την καταπολέμηση των διακρίσεων, της βίας, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και την προώθηση της καλύτερης κατανόησης μεταξύ των κοινοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών κοινοτήτων.¹⁷⁷

Όπως αναφέραμε στο εν λόγω κεφάλαιο η τέχνη και τα θεατρικά εργαλεία είναι αναγκαία για την κοινωνική ένταξη και την αποφυγή του αποκλεισμού και της ξενοφοβίας και η συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες οδηγεί σε συμμετοχικότητα αλλά και την αίσθηση της ταυτότητας. Η προσφυγική κρίση οδήγησε τα όργανα της ΕΕ να τονίσουν την αναγκαιότητα της τέχνης και των εργαλείων της στις δομές εκπαίδευσης αλλά και στην άτυπη μάθηση. Σύμφωνα με τα επίσημα έγγραφα της ΕΕ η τέχνη μπορεί να αποτελέσει βασικό εργαλείο ένταξης και γι αυτό το λόγο προτείνεται και η δημιουργία δράσεων με βάση το θέατρο και την τέχνη.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Έχει λοιπόν καταστεί σαφές ότι η ΕΕ έχει αρχίσει να εντάσσει στις αποφάσεις της την χρήση του θεάτρου ως απαραίτητου εργαλείου στην εκπαίδευση και στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών. Αυτή η αλλαγή προκλήθηκε λόγω της προσφυγικής κρίσης η οποία ανέδειξε την ανάγκη για δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων που θα προωθήσουν την ένταξη των παιδιών στις κοινωνίες υποδοχής. Η διεθνής εμπειρία αλλά και οι σύγχρονες παιδαγωγικές μέθοδοι τονίζουν την αναγκαιότητα της τέχνης στην εκπαίδευση. Το θέατρο άλλωστε σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία είναι απαραίτητο εργαλείο στην εκπαίδευση και στα εκπαιδευτικά προγράμματα των χωρών. Το θέατρο βοηθά στη κοινωνικοποίηση των παιδιών, την κατανόηση του διαφορετικού και λειτουργεί ενισχυτικά στην εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας κυρίως με τη βοήθεια των εργαλείων που διαθέτει.

Ο πολιτισμός και το παιχνίδι αποτελούν κυρίαρχα δικαιώματα του παιδιού και πρέπει να εξασφαλίζονται. Στα έγγραφα της ΕΕ τονίζεται η αναγκαιότητα του πολιτισμού ως μέσο για την μείωση της φτώχειας και την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού ενώ κρίνεται σημαντική και η συμμετοχή σε δραστηριότητες που έχουν ως βάση το θέατρο στη

¹⁷⁷European Council, Communication From The Commission To The European Parliament, The European Economic And Social Committee and The Committee Of The Regions. Action Plan on the integration of third country nationals, ο.π

διαδικασία της κοινωνικής ένταξης. Το θέατρο παράλληλα μπορεί να χρησιμεύσει ως μέσο εκμάθησης της γλώσσας. Προκειμένου να ενταχθεί κάποιος στη χώρα υποδοχής είναι βασικό να γνωρίσει και τη γλώσσα της. Τα παιχνίδια ρόλων, το παιχνίδι και η βιωματική μάθηση μπορούν να κάνουν το μάθημα πιο ενδιαφέρον, κατανοητό, να βοηθήσουν στην ανάπτυξη λεκτικών δεξιοτήτων, κ.α. Παράλληλα το θέατρο βοηθά στην κοινωνικοποίηση των ατόμων και στην καλύτερη κατανόηση της διαφορετικότητας τους.

Κεφάλαιο 5

**Το θέατρο ως εργαλείο στις εκπαιδευτικές πολιτικές ένταξης μεταναστών/
προσφύγων στα κράτη μέλη της ΕΕ**

5.1 Εισαγωγή

Σε ορισμένες χώρες, όπως κυρίως η Ολλανδία και η Σουηδία, ήδη από τη δεκαετία του 1970 είχαν δημιουργηθεί εκπαιδευτικά προγράμματα και πολιτικές για δίγλωσση διδασκαλία (και στη γλώσσα της χώρας προέλευσης) και σύμφωνα με μια έρευνα του Ευρυδίκη οι εν λόγω χώρες προτείνουν την διδασκαλία σε παιδιά προσφύγων/μεταναστών στη μητρική τους γλώσσα.¹⁷⁸ Η Γενική Διεύθυνση για την Εκπαίδευση και τον Πολιτισμό της ΕΕ παρουσίασε το 2015 έκθεση με θέμα τη βοήθεια που προσφέρει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τα σχολεία, η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση και η εκπαίδευση ενηλίκων στους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες στην Ευρώπη αναλύοντας τις προκλήσεις και καταμετρώντας ιδέες και εμπνευσμένες πρακτικές.¹⁷⁹ Στην έκθεση λοιπόν παρουσιάζονται καλές πρακτικές με καλά αποτελέσματα τόσο από τα κράτη μέλη όσο και προγράμματα ευρωπαϊκά, κυρίως για την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. τέτοιες είναι:

- **Σκωτία:** “Early Integration of Migrants” (EIM), είναι η στρατηγική που υιοθέτησε η Σκωτία για το 2015 (ESOL Strategy 2015-2020). Αυτή αφορά αποκλειστικά στην εκμάθηση αγγλικών σε άτομα με άλλη μητρική γλώσσα και έχει ως στόχο την ένταξη προσφύγων σε σχολεία και ινστιτούτα κατάρτισης.¹⁸⁰
- **Αγγλία:** Το EAL LEARNERS είναι το πρόγραμμά που έχει υιοθετηθεί για την διδασκαλία των αγγλικών ως δεύτερης γλώσσας.¹⁸¹ Στο μάθημα γλώσσας χρησιμοποιείται το θέατρο ως εργαλείο είτε μέσω της χρήσης παιχνιδιών ρόλων, που βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση της γλώσσας -πως χρησιμοποιείται στην πραγματική ζωή και αποτελεί μια ευκαιρία για αρχάριους μαθητές να επικοινωνούν με τους άλλους.¹⁸² Παράλληλα αναφέρονται και διάφοροι τρόποι που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο: όπως π.χ αυτοσχεδιασμός σε ζεύγη, δημιουργία σκετς με όλη την τάξη, πάγωμα καρτέ (ποιος είμαι και τι κάνω), κ.α. Επίσης, το 2006 δημιουργήθηκε το πρόγραμμα «focus» από το

¹⁷⁸Dirk, J. (2013), *The Educational integration of migrants. What is the role of sending society actors and is there a transnational educational field?*, INTERACT Research Report 2013/03, European University Institute 2013.

¹⁷⁹European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices, November 2015*, Directorate-General for Education and Culture, European Union, Brussels 2015.

¹⁸⁰European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices, November 2015*, Directorate-General for Education and Culture, European Union, Brussels 2015.

¹⁸¹Bourgonje, P. (2010), *Education for refugee and asylum seeking children in OECD countries, Case studies from Australia, Spain, Sweden and the United Kingdom*, Belgium: Education International.

¹⁸²Effective teaching of EAL learners. Στο <https://eal.britishcouncil.org/teachers/effective-teaching-eal-learners>, ανακτήθηκε: 24/1/2017.

γραφείο ενημέρωσης για το άσυλο και τους πρόσφυγες, που προωθεί το διάλογο και την κατανόηση ανάμεσα στους νέους της κοινότητας και στους νέους που αναζητούν άσυλο μέσω της χρήσης του κινηματογράφου.¹⁸³

- **Ιταλία**¹⁸⁴: α) Το Istituto Istruzione Superiore Giovanni da Castiglione, ένα δευτεροβάθμιο σχολείο -με παιδιά κυρίως από την Αλβανία, τη Ρουμανία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία, το Πακιστάν, την Κίνα- έχει οργανώσει πρόγραμμα ταχύρυθμων μαθημάτων σε μικρές ομάδες ατόμων. β) Το *Liceo Aristotele*, ένα δευτεροβάθμιο σχολείο γενικής εκπαίδευσης που απευθύνεται σε πρόσφυγες και έχει στόχο να πετύχει την καλύτερη ένταξη των παιδιών αυτών και να προωθήσει την πολυπολιτισμικότητα.
- **Κύπρος**: Το High gate, ένα ιδιωτικό σχολείο στη Λευκωσία –με πρόσφυγες κυρίως από τη Λιβύη- χρησιμοποιεί αραβο-αγγλόφωνους δασκάλους που παραδίδουν ταχύρυθμα μαθήματα γλώσσας καθώς και το δημόσιο δημοτικό της Ταμασσού όπου δάσκαλοι παραδίδουν μαθήματα γλώσσας καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα στον ντόπιο πληθυσμό για την ευαισθητοποίηση του σε θέματα μετανάστευσης.¹⁸⁵
- **Σλοβενία**: Near you-Non Formal Multimedia Learning Program είναι ένα πρόγραμμα που υλοποιείται σε πολλές πολείς και σχεδιάστηκε για ευπαθείς κοινωνικές ομάδες με σκοπό να καταρτιστούν στην ανάπτυξη πολιτιστικών προϊόντων.

Στα παρακάτω υποκεφάλαια θα αναφέρω και θα περιγράψω συνοπτικά παραδείγματα σε εθνικό και τοπικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο ευρωπαϊκών προγραμμάτων που χρησιμοποιούν το θέατρο ως εργαλείο ένταξης, κυρίως αυτά που χρησιμοποιούν εργαλεία θεατρικά.

5.2 Η χρήση του θεάτρου σε επίπεδο εθνικό και τοπικό

- **Ηνωμένο Βασίλειο**: EAL (English as an additional Language) and ESOL (English for Speakers of Other Languages). Στο πλαίσιο της γλωσσικής εκπαίδευσης το EAL αναφέρεται στην εκπαίδευση νέων ατόμων στα σχολικά περιβάλλοντα ενώ το ESOL στην γλωσσική εκπαίδευση ενηλίκων. Αυτή αφορά αποκλειστικά στην εκμάθηση αγγλικών σε άτομα με άλλη μητρική γλώσσα και έχει ως στόχο την ένταξη προσφύγων

¹⁸³ Lockowandt, P. M. (2013), *Inclusion through art: an Organisational Guideline to Using Arts with Young Refugees and Asylum Seekers*, ο.π.

¹⁸⁴ European Commission, *Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, Challenges, ideas and inspiring practices*, ο.π.

¹⁸⁵ ο.π.

σε σχολεία και ινστιτούτα κατάρτισης.¹⁸⁶ Ιδιαίτερα αναφερόμαστε στη στρατηγική “NEXUS ESOL” και το “SOL-act” της Σκωτίας για την ενσωμάτωση των προσφύγων/μεταναστών. Το πρόγραμμα αυτό για να μπορέσει να επιτύχει τους σκοπούς του χρησιμοποίησε διάφορες συμμετοχικές τεχνικές, ανάμεσα στις οποίες είναι οι τεχνικές δράματος. Μια από αυτές είναι το Forum theatre, μια μέθοδος που αναπτύχθηκε από τον A. Boal και χρησιμοποιείται για να δραματοποιήσει προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μαθητές και μετά συλλογικά να βρουν δυνατές λύσεις.¹⁸⁷ Τα παιδιά φτιάχνουν μικρά θεατρικά διαδραστικά έργα. Στο πλαίσιο των παραστάσεων μπορούν τα παιδιά να διακόψουν την παράσταση και να συζητήσουν τη δράση. Εκτός από το Forum theatre χρησιμοποιείται και η ακινησία (tableau) ως θεατρική τεχνική. Με τη χρήση του δράματος γίνεται κατανοητό πως εκφραζόμαστε στην πραγματική ζωή και αποτελεί μια ευκαιρία για αρχάριους μαθητές να επικοινωνούν με τους άλλους.¹⁸⁸ Επίσης μια άλλη τεχνική είναι μέσω της χρήσης του κινηματογράφου.¹⁸⁹

- **Πορτογαλλία:** Το Partis, είναι ένα χρηματοδοτικό πρόγραμμα στο πλαίσιο του ιδρύματος Gulbenkian που έχει σχεδιαστεί για να ενισχύσει δράσεις που χρησιμοποιούν τις διάφορες μορφές τέχνης ως εργαλεία κοινωνικής ένταξης των ατόμων σε μια κοινωνία. Δύο πρωτοβουλίες που υλοποιήθηκαν από το Πορτογαλλικό Συμβούλιο Προφύγων είναι το Πρόσφυγες και Θέατρο και Πρόσφυγες και Τέχνη. Το Πρόσφυγες και Θέατρο έχει ως στόχο την προώθηση εκμάθησης της γλώσσας χρησιμοποιώντας το θέατρο ως εργαλείο. Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε σε δύο φάσεις: η πρώτη που αφορούσε το θέατρο ήταν το 2014-2016.
- **Φινλανδία:** α) Στο δευτεροβάθμιο σχολείο Laanila προωθούνται διάφορες πρακτικές όπως προγράμματα φιλίας ανάμεσα στους μαθητές και ομάδες νεαρών προσφύγων, τα οποία περιλαμβάνουν δραστηριότητες που συμβάλλουν στην γνωριμία των ατόμων, της κουλτούρας τους, επίσης αθλητικά παιχνίδια κ.ά.¹⁹⁰ Αυτό το πρόγραμμα αποτελεί μέρος ενός μαθήματος επιλογής που ονομάζεται Πολίτης του κόσμου. β) Στην πόλη Κοκόλα λειτουργεί ένα πρόγραμμα όπου το θέατρο αποτελεί το κύριο εργαλείο για δημιουργία δραστηριοτήτων και πρότζεκτ που αναφέρονται στην ισότητα και στα

¹⁸⁶ Mallows, D.(2014), Language Issues in Migration and Intergration: Perspectives from teachers and learners, British Council ESOL NEXUS PROJECT

¹⁸⁷ Mallows, D.(2014), Language Issues in Migration and Intergration: Perspectives from teachers and learners, British Council ESOL NEXUS PROJECT

¹⁸⁸ Ο.π.

¹⁸⁹ Lockowandt, P. M. (2013), *Inclusion through art: an Organisational Guideline to Using Arts with Young Refugees and Asylum Seekers*, ο.π.

¹⁹⁰ European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices*, ο.π.

ανθρώπινα δικαιώματα και έχουν ως αποδέκτες παιδιά διαφορετικών υπόβαθρων, όπως π.χ. έφηβους πρόσφυγες κ.ά.¹⁹¹

- **Λετονία:** το πρόγραμμα FLEXid που παρουσιάστηκε το 2001 είναι ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα με στόχο την ανάπτυξη των διαπολιτισμικών δεξιοτήτων, την επικοινωνία και την ολοκλήρωση που θα βοηθήσει στην καλύτερη συνύπαρξη μεταξύ διαφορετικών ομάδων σε σχολεία και κοινότητες και θα αποτρέψει τις ενδεχόμενες συγκρούσεις.¹⁹² Τα παιδιά μεταξύ των ηλικιών 12-18 ακολουθούν ένα διετές πρόγραμμα, όπου στο πρώτο έτος αναπτύσσονται θέματα όπως ο ρατσισμός, ξενοφοβία, ταυτότητα, ένταξη, πολυπολιτισμικότητα, ανεργία, κ.α. και στο δεύτερο ασχολούνται με θέματα φύλου, ιστορίας, γλώσσας, κ.ά.¹⁹³ Χρησιμοποιούνται διάφορες διαδραστικές μέθοδοι, όπως παιχνίδι ρόλων, μελέτη περίπτωσης, ομαδικές εργασίες.
- **Ιταλία:** Το λύκειο A. Bertolucci στην Πάρμα έχει εντάξει στο πρόγραμμά του την παρακολούθηση παραστάσεων με θέμα τους πρόσφυγες και τη μετανάστευση.¹⁹⁴
- **Γερμανία:** α) Η όπερα του Βερολίνου δημιούργησε ένα πρόγραμμα εκπαιδευτικό για πρόσφυγες, το Wilkommensklassen. Το πρόγραμμα αυτό βασίζεται σε θεατρικές μεθόδους.¹⁹⁵ β) Η πρωτοβουλία με τίτλο “Das Kannst du Deiner Oma Erzählen” (Πες το στη γιαγιά σου), το οποίο υπάρχει σε διάφορες χώρες που έχουν ως στόχο τους νέους πρόσφυγες/μετανάστες καθώς και άτομα που είναι κοινωνικά αποκλεισμένα. Αυτές οι πρωτοβουλίες χρησιμοποιούν διάφορες τεχνικές όπως το δράμα, το χορό, την αφήγηση και στόχος τους είναι η ενσωμάτωση και η διδασκαλία των μαθητών στην πολυπολιτισμικότητα. Η πρωτοβουλία αυτή πραγματοποιήθηκε στο Βερολίνο με πενήντα νέους ανθρώπους, στους οποίους ζητήθηκε να αφηγηθούν τις ατομικές τους ιστορίες χρησιμοποιώντας δημιουργικά μέσα. Αυτές δε τις ιστορίες εκ των υστέρων τις παρουσίασαν σε σχολεία και σε κατοίκους της περιοχής.¹⁹⁶

¹⁹¹ European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices*, ο.π.

¹⁹² SIRIUS, network Policy makers’ FORUM OF EXPERIENCES Riga, June 5-6, 2014 (PM1.2/2014) Summary report.

Στο <http://www.siriuseducation.org/wpcontent/uploads/2014/07/PMForumofExperiencesReport3006.pdf> . Ανακτήθηκε: 21/1/2017.

¹⁹³ SIRIUS network Policy makers’ FORUM OF EXPERIENCES Riga, ο.π.

¹⁹⁴ European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices*, ο.π.

¹⁹⁵ Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από: <http://www.cafebabel.co.uk/culture/article/inside-berlins-refugee-theatre-workshops.html>. ημερομηνία ανάκτησης: 10/10/2016

¹⁹⁶ Mc Gregor, El. & Ragabe, N., The role of culture and Arts in the intergration of refugees and migrants, ENNCA

Όπως βλέπουμε το Ηνωμένο Βασίλειο και ιδιαιτέρως έχει ήδη δημιουργήσει μια κεντρική στρατηγική για την εκμάθηση της αγγλικής γλώσσας σε μη αγγλόφωνους ομλούντες και ιδιαιτέρως σε πρόσφυγες. Σε αυτό το πρόγραμμα αναφέρεται το θέατρο ως βασικό εργαλείο, και χρησιμοποιείται η τεχνική και οι ασκήσεις του Boal. Το forum theatre είναι η μέθοδος όπου τα παιδιά δημιουργούν θεατρικά έργα με θέματα διάφορα προβλήματα που αντιμετωπίζουν προκειμένου να βρουν μόνα τους δυνατές λύσεις.

Παράλληλα, σε αρκετά μέλη-κράτη της ΕΕ λειτουργούν σχολεία που εξειδικεύονται στην εκμάθηση γλωσσών για παιδιά προσφύγων/μεταναστών. Πολλά από αυτά χρησιμοποιούν θεατρικά εργαλεία ως βασική παιδαγωγική μέθοδο. Βέβαια, αυτά τα σχολεία στις περισσότερες χώρες αποτελούν εξατομικευμένες προσπάθειες και όχι στρατηγική από τα ίδια τα κράτη. Η ΕΕ προκειμένου να τονώσει τέτοιες προσπάθειες προσανατολίζεται στην χρηματοδότηση προγραμμάτων που έχουν ως βάση το θέατρο, τα οποία και θα αναλύσουμε στο επόμενο υποκεφάλαιο.

5.3 Η χρήση του θεάτρου σε επίπεδο ευρωπαϊκών προγραμμάτων

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει εκτός από δράσεις σε επίπεδο κρατικό και τοπικό υπάρχουν και ευρωπαϊκά προγράμματα που στοχεύουν στην ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και στη δημιουργία δράσεων που θα οδηγήσουν στην επίτευξη του στόχου αυτού. Βέβαια τα σχολεία είναι υπεύθυνα για τη συμμετοχή σε κάποιο συγκεκριμένο πρόγραμμα.

Διάφορα τέτοια προγράμματα είναι:

- Διάφορα προγράμματα του Erasmus+: 1) μια κατηγορία είναι αυτά που στοχεύουν στην κατανόηση και γνωριμία με άλλους πολιτισμούς. Παράδειγμα αποτελεί το ιταλικό πρόγραμμα με τη συμμετοχή παιδιών 3-14 από όλο τον κόσμο καθώς και προσφύγων για την κινητικότητα και για την γνωριμία της ιταλικής γλώσσας και κουλτούρας, όπου προωθείται η συμμετοχή σε δραστηριότητες εξωσχολικές όπως το θέατρο και ο αθλητισμός. Επίσης, το πρόγραμμα του δευτεροβάθμιου σχολείου που συνδιοργανώνεται με την Πολωνία, την Ισπανία και την Τουρκία με στόχο την γνωριμία των πολιτισμών καθώς και το πρόγραμμα του Riga Par Daugava σχολείο που εστιάζει σε ζητήματα προσφύγων και σε τρόπους επίλυσης τους.¹⁹⁷ 2) Το Erasmus+ προωθεί και ένα πρόγραμμα κινητικότητας με θέμα την «Ενίσχυση των σχολείων για μια καλύτερη Ευρώπη. Αντιμετωπίζοντας την Ξενοφοβία με την εκπαίδευση» με δραστηριότητες που

¹⁹⁷ European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices*, ο.π.

θα πραγματοποιούνται το 2015-2018 και πρόκειται να δημιουργήσουν εκπαιδευτικό υλικό (eBooks, κείμενα, προτάσεις) για να ενισχύσουν την εκπαιδευτική διαδικασία και την περιφερειακή ανάπτυξη.¹⁹⁸ 3) Στα πλαίσια του προγράμματος Comenius και του Erasmus+ δημιουργήθηκαν δραστηριότητες από τάξεις του Αμβούργου για τη γνωριμία με αιτούντες άσυλο στη Βενετία, όπου οι μαθητές διέδρασαν με τους πρόσφυγες, βιντεοσκόπησαν και συνεντεύξεις με αιτούντες άσυλο και ξένους εργάτες. Επίσης μαθητές φιλοξενήθηκαν από οικογένειες μουσουλμάνων για να γνωρίσουν τα ήθη και τα έθιμα τους.

- Το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Horizon που ανακοινώθηκε το 2016 για την έρευνα της μετανάστευσης και της κινητικότητας προκειμένου να διευκολυνθούν οι ευρωπαϊκές πολιτικές.¹⁹⁹ Σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα οι κλάδοι των Ανθρωπιστικών και των Κοινωνικών Επιστημών είναι αναγκαίοι στους οποίους και θα δοθεί επιπλέον χρηματοδότηση για την έρευνα ζητημάτων που αφορούν σε ζητήματα εκπαίδευσης και ένταξης.

Τα παραπάνω προγράμματα είναι περισσότερο γενικά αν και έχουν υπαχθεί και προγράμματα με βάση το θέατρο, ή έχουν χρησιμοποιηθεί δράσεις που χρησιμοποιούν το θέατρο ως εργαλείο. Το παρακάτω πρόγραμμα το Creative Europe δείχνουν μια διαφορετική στάση απέναντι στο θέατρο σε σχέση με την ένταξη, το οποίο αποτέλεσε για πρώτη φορά θεματική πρόσκληση.

- Το πρόγραμμα Creative Europe είναι το χρηματοδοτικό πρόγραμμα για τον πολιτισμό και τον οπτικοακουστικό τομέα. Το 2016 επιλέχτηκαν –όπως φαίνεται και στους πίνακες 1 & 2- 12 προγράμματα για την υποστήριξη της ένταξης των προσφύγων τα οποία χρησιμοποιούν τη τέχνη ως βασικό εργαλείο.²⁰⁰ Όπως μπορεί να γίνει αντιληπτό σε αυτή την απόφαση οδήγησε η προσφυγική κρίση που την ταλανίζει και η Επιτροπή αποφάσισε ότι η τέχνη μπορεί να βοηθήσει σε πολλούς τομείς. Οι τέχνες και καλλιτέχνες μπορούν να βοηθήσουν στη συνεννόηση μεταξύ πολιτισμών και την κατανόηση της διαφορετικότητας του άλλου, μπορούν να αποτελέσουν το εργαλείο που θα ενισχύσει την επικοινωνία στη συγκεκριμένη περίπτωση με τους πρόσφυγες/

¹⁹⁸European Commission, Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, *Challenges, ideas and inspiring practices*, ο.π.

¹⁹⁹European Commission, *Migration and Mobility Research and Innovation Projects in support to European Policy*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.

²⁰⁰Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2017), *How culture and the arts can promote intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis*. Report with case studies, by the working group of EU Member States' experts on intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis under the open method of coordination, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

μετανάστες και τους πολιτισμούς τους, θα οδηγήσει δηλαδή σε μια διάδραση μεταξύ τους και των κοινωνιών υποδοχής. Η τέχνη άλλωστε έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει πολύπλοκες έννοιες με απλούς τρόπους. Το πρόγραμμα αυτό αναφέρεται τόσο σε ατομικές πρωτοβουλίες καλλιτεχνών που θα αφορούν την κρίση, την ενίσχυση πρωτοβουλιών εθελοντικών, τη δημιουργία θέσεων εργασίας σε αντικείμενα τέχνης για καλλιτέχνες από τις κοινωνίες υποδοχής που θα δουλέψουν σε κέντρα φιλοξενίας αλλά και για πρόσφυγες/μετανάστες σε επιχειρήσεις πολιτιστικές και όσο και σε οργανισμούς.²⁰¹

Education, Audiovisual and Culture Executive Agency

Creative Europe: Culture

2016 - Support to Refugee Integration Projects - Selected Applications

N°	Project Number	Country	Organisation Name	Application Title	Maximum Grant Awarded	% Maximum Awarded
1	579045	UK	ACTA COMMUNITY THEATRE LTD	Refugee Engagement And integration through Community Theatre	196.304,62 €	80,00%
2	579076	UK	ARTREACH (EVENTS) LTD	Refugee Journeys International	199.998,84 €	65,75%
3	579157	FR	SALINE ROYALE D'ARC ET SENANS	ORPHEUS XXI - Music for Life and Dignity	200.000,00 €	80,00%
4	579195	PL	FUNDACJA STREFA WOLNOSLOWA	BEYOND THEATER – creative platform for professional skills	200.000,00 €	71,04%
5	579196	SE	FÖRENINGEN FILMCENTRUM	Storytellers Without Borders	200.000,00 €	80,00%
6	579237	DK	ROSKILDE KOMMUNE	A Million Stories	195.927,53 €	80,00%
7	579254	ES	MARMADUKE S.L.	The sound routes. Notes for getting closer	195.557,48 €	80,00%
8	579277	SE	STIFTELSEN FÄRGFABRIKEN	Shared History	174.312,00 €	80,00%
9	579292	HR	IZVORI	Story time - connecting people with the power of art	199.988,99 €	80,00%
10	579320	IT	DUGONG	FUTURE - Fostering The integration of Unaccompanied REfugee minors	200.000,00 €	68,74%
11	579343	IT	COOPERAZIONE INTERNAZIONALE SUD SUD	COMMUNITY: Interactive and Creative Approaches to Discover Different Cultures	190.876,00 €	79,91%
12	579361	UK	EUROPEAN ALTERNATIVES LIMITED LBG	Re-build Refugee Europe	200.000,00 €	79,98%
Total :					2.352.965,46 €	

Πίνακας 1 : Επιλεγμένα προγράμματα για την ένταξη των προσφύγων.

Πηγή: Creative Europe. Στο https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/01_selected_applications.pdf.

²⁰¹ Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2017), *How culture and the arts can promote intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis*, ο.π.

2016 - Support to Refugee Integration Projects - Demand by Country (project leader + partners) - Submitted/Selected projects						
Organisation country code	Organisation country name	Number of organisations involved in submitted projects	Total amount requested by organisations involved in submitted projects	Number of organisations involved in selected projects	Total maximum grant awarded to organisations involved in selected projects	Country organisation success rate
AL	Albania	8	178.986,56 €			
AT	Österreich	39	1.855.333,51 €	1	28.735,92 €	2,56%
BA	Bosnia and Herzegovina	6	264.301,16 €			
BE	Belgium	48	2.501.120,13 €	2	95.735,76 €	4,17%
BG	Bulgaria	26	796.651,60 €			
CH	Switzerland	1	0,00 €			
CY	Cyprus	9	223.680,80 €			
CZ	Czech Republic	7	404.694,37 €			
DE	Deutschland	90	3.856.092,13 €	5	185.156,68 €	5,56%
DK	Danmark	23	1.297.759,17 €	2	76.362,22 €	8,70%
EE	Estonia	2	27.780,00 €			
ES	España	56	2.160.906,59 €	3	187.755,84 €	5,36%
FI	Suomi / Finland	23	1.233.690,65 €	1	29.232,00 €	4,35%
FR	France	49	2.297.456,55 €	3	113.043,14 €	6,12%
GR	Greece	112	4.801.288,52 €	3	104.366,34 €	2,68%
HR	Croatia	25	959.655,78 €	1	60.313,76 €	4,00%
HU	Hungary	24	842.001,85 €			
IE	Ireland	6	284.483,73 €			
IS	Iceland	1	11.500,00 €			
IT	Italia	204	8.810.708,13 €	17	572.439,66 €	8,33%

Πίνακας 2: επιλεγμένα προγράμματα με βάση τη χώρα.

Πηγή: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eaceasite/files/05_demand_by_country_projects_leader_and_partners.pdf.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Είναι φανερό από τη μελέτη του εν λόγω κεφαλαίου, όπως και των προηγούμενων ότι όσον αφορά στην κοινωνική ένταξη η χρήση του θεάτρου και των θεατρικών εργαλείων είναι ακόμα σε πρωτόλειο στάδιο. Αν και όπως έχουμε δει ότι στα περισσότερα κράτη-μέλη το θέατρο ανήκει στα βασικά μαθήματα του εκπαιδευτικού συστήματος, ακόμα δεν έχει καταγραφεί στα έγγραφα ως αναγκαίο εργαλείο στη διαδικασία ένταξης των προσφύγων-μεταναστών, κυρίως σε θέματα εκπαίδευσης. Επίσης, μελετώντας τις καλές πρακτικές ήταν πολύ δύσκολο να βρεθούν εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες που να χρησιμοποιούν το θέατρο στην εκπαίδευση των προσφύγων. Μόνο στη μελέτη του Ηνωμένου Βασιλείου διαφάνηκε μια πιο οργανωμένη απάντηση στο θέμα της ένταξης των προσφύγων/μεταναστών. Βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι υπάρχουν πολλές πρακτικές το οποίο θα μπορούσε από μόνο του να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης μας ξεχωριστής εργασίας καθώς και πρακτικών που πραγματοποιούνται σε επίπεδο εκπαιδευτικών πολιτικών αλλά και ατομικών και ομαδικών πρωτοβουλιών που θα μπορούσαμε να τις προσαρμόσουμε στην εν λόγω κατάσταση. Επίσης, μπορούν να χρησιμοποιηθούν και πρόγραμμα που έχουν δημιουργηθεί από διεθνείς οργανισμούς, όπως η UNESCO, κ.ά. Είναι σημαντική η εύρεση των καλών

πρακτικών και η διάχυση τους στις χώρες υποδοχής καθώς και η δημιουργία νέων προγραμμάτων αλλά και στρατηγικής που να αφορούν ειδικά σε θέματα ένταξης των προσφύγων/μεταναστών.

Επίσης και στις προσκλήσεις των χρηματοδοτικών οργάνων της ΕΕ αναφέρονται λίγες δράσεις και προγράμματα με τη χρήση του θεάτρου. Στην πραγματικότητα μόλις πρόσφατα (2016) το πρόγραμμα Creative άνοιξε χρηματοδοτήσεις για προγράμματα που να αφορούν την ένταξη προσφύγων/μεταναστών μέσω του θεάτρου. Η προσφυγική κρίση ήταν που προώθησε την αναγκαιότητα να δημιουργηθούν τέτοιου είδους δράσεις και προγράμματα, αρχικά σε κέντρα φιλοξενίας και σε δράσεις που στοχεύουν στην επικοινωνία των κοινωνιών με τους πρόσφυγες, τη γνωριμία ανάμεσα στους πολιτισμούς καθώς και τις συμπράξεις στην καλλιτεχνική βιομηχανία.

Κεφάλαιο 6

Μελέτη Περίπτωσης: Το θέατρο στην εκπαίδευση προσφύγων στην Ελλάδα

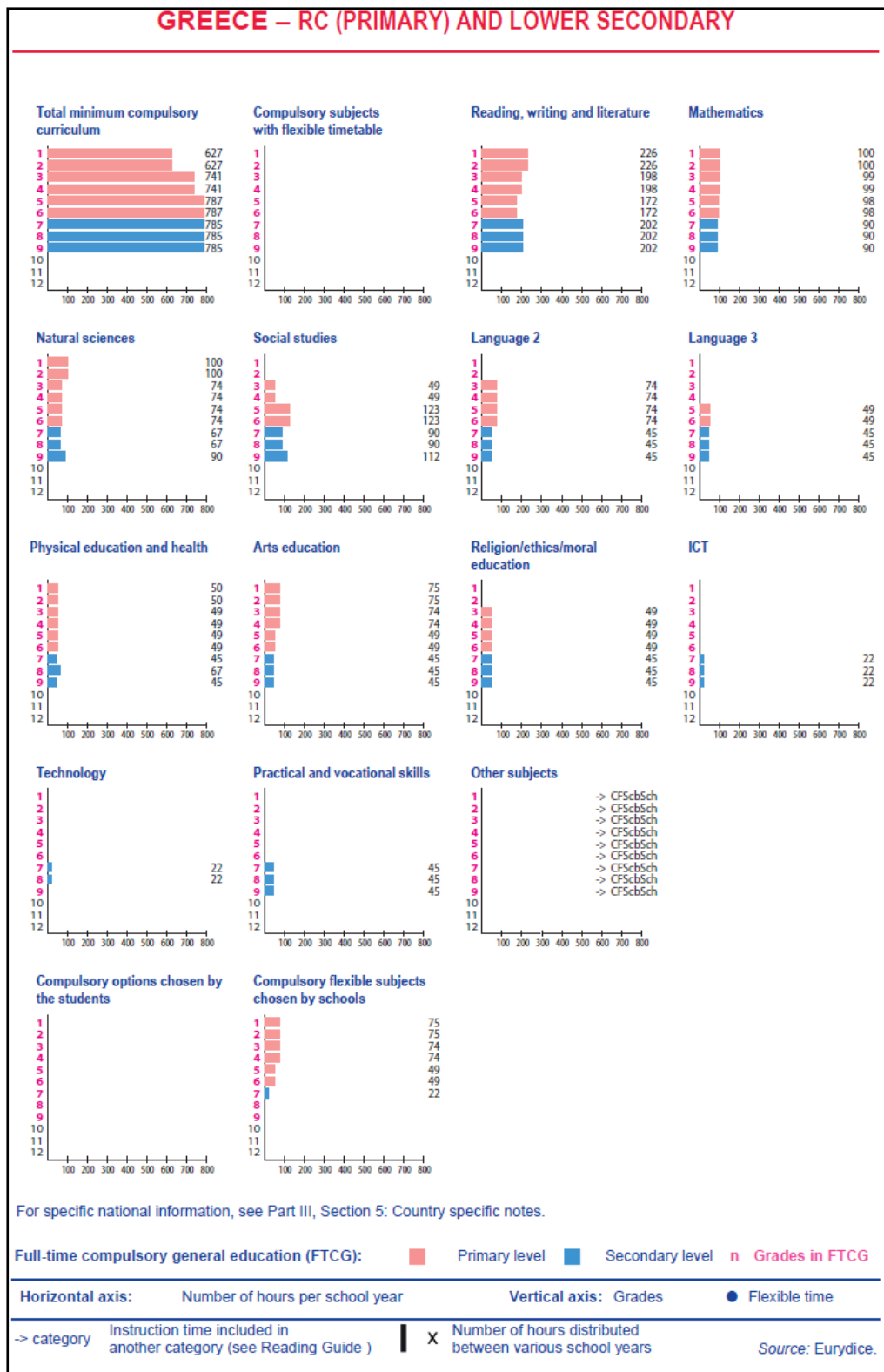
6.1 Το θέατρο στην εκπαίδευση στην Ελλάδα.

Η Ελλάδα αποτέλεσε μια από τις βασικές χώρες υποδοχής προσφύγων/μεταναστών. Η απότομη αυτή εισροή σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση που ταλανίζει τη χώρα δημιούργησε αρκετά αδιέξοδα. Προκειμένου να επιλυθούν αυτά αλλά και να γίνει μια προσπάθεια ένταξης των ατόμων που βρίσκονται στα κέντρα φιλοξενίας, όπως απαιτούσαν οι οδηγίες της ΕΕ και ακριβώς εξαιτίας των δυσκολιών που δημιουργήθηκαν από διάφορες χώρες κράτη μέλη με το κλείσιμο των συνόρων, επισπεύτηκε η ανάγκη και οι διαδικασίες για προσπάθεια ένταξης και εκπαίδευσης κυρίως των παιδιών προκειμένου να ενταχθούν στις δομές. Σύμφωνα με την καταγραφή ασύλου που ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 2016, κατεγράφησαν 8.500 παιδιά που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα που αντιστοιχεί στην τυπική εκπαίδευση του Ελληνικού σχολείου.

Προτού ξεκινήσω να περιγράψω ποιες ήταν οι ενέργειες της Ελλάδας σχετικά με την προσφυγική κρίση και τις διαδικασίες που ακολουθούνται για την εκπαιδευτική ένταξη των παιδιών των προσφύγων μεταναστών θα αναφερθώ στην υποχρεωτική εκπαίδευση στα ελληνικά σχολεία και στο υποχρεωτικό πρόγραμμά που έχει καθιερωθεί από το Υπουργείο (βλ. σχήμα 5 & 6).

Σύμφωνα με την απόφαση του Υπουργείου παιδείας για το ενιαίου τύπου ολοήμερο σχολείο που πάρθηκε στις 26/4/2016, με τίτλο «Ωρολόγιο Πρόγραμμα Ενιαίου τύπου ολοήμερο σχολείο».²⁰² Στην απόφαση αυτή αναφέρεται ότι η αισθητική αγωγή που είναι βασικό μάθημα περιλαμβάνει τα Εικαστικά, τη Μουσική και τη Θεατρική Αγωγή, όπου το μάθημα της Θεατρικής Αγωγής θα διδάσκεται 1 ώρα την εβδομάδα στην πρώτη, Δευτέρα, Τρίτη και Τετάρτη δημοτικού. Γενικά οι τέχνες αποτελούν σημαντικό μάθημα στο πρόγραμμα του ελληνικού σχολείου.

²⁰² Υπουργείο Παιδείας (2016), Ωρολόγιο Πρόγραμμα Ενιαίου τύπου ολοήμερο σχολείο με Πρωτοκόλλου Φ12/657/70691/Δ1, Στο https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/ypourgiki_apofasi_olohmera-1.pdf.

Σχήμα 5: Μαθήματα τέχνης στην υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα (στο αναθεωρημένο πρόγραμμα των πρωτοβάθμιων σχολείων)

Πηγή: European Commission/EACEA/Eurydice, 2016. *Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe 2015/16*. Eurydice – Facts and Figures. Στο https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/0/0f/197_EN_IT_2016.pdf. Ανακτήθηκε 10/1/2017

GREECE – EAEP (PRIMARY) AND LOWER SECONDARY

For specific national information, see Part III, Section 5: Country specific notes.

Full-time compulsory general education (FTCG): ■ Primary level ■ Secondary level n Grades in FTCG

Horizontal axis: Number of hours per school year Vertical axis: Grades ● Flexible time

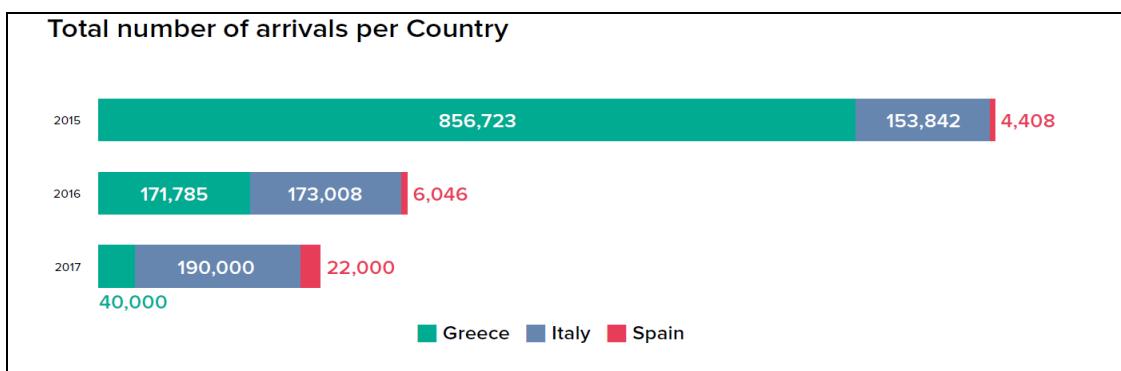
-> category Instruction time included in another category (see Reading Guide) x Number of hours distributed between various school years Source: Eurydice.

Σχήμα 6: Μαθήματα τέχνης στην υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα (στο κανονικό πρόγραμμα των πρωτοβάθμιων σχολείων).

Πηγή: European Commission/EACEA/Eurydice, 2016., ο.π.

6.2 Στοιχεία για την προσφυγική κρίση στην Ελλάδα

Η Ελλάδα μαζί με την Ιταλία και την Ισπανία αποτέλεσε τη βασική πύλη εισροής των προσφύγων. Στις επόμενες σελίδες παρουσιάζονται σε πίνακες και σχήματα στοιχεία για τον αριθμό, την ηλικία, τις αφίξεις κ.α. των προσφύγων/μεταναστών. Σύμφωνα με το σχήμα 7 και 8 είναι φανερό ότι η Ελλάδα έχει δεχτεί πολύ μεγάλο αριθμό μεταναστών/προσφύγων, ίσως και σε πολλές περιπτώσεις μεγαλύτερο από όσο μπορεί να διαχειριστεί.

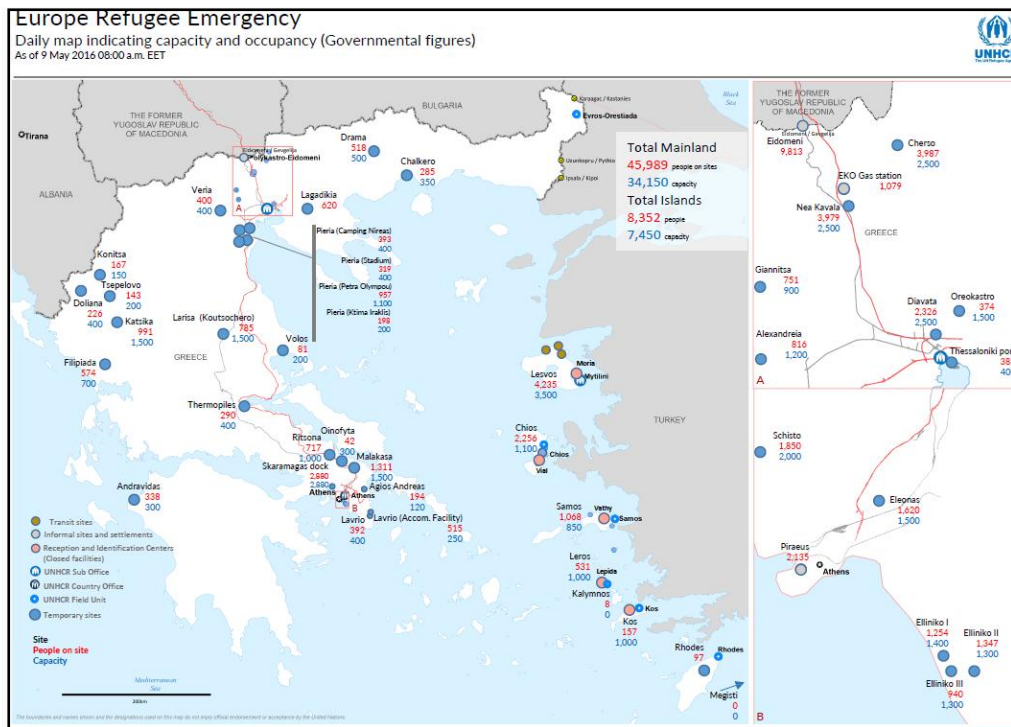
Σχήμα 7: Συνολικός αριθμός αφίξεων κατά έτος

Πηγή: UNHCR, Regional refugee and migrant response plan for Europe, January to December 2017 στο https://www.google.gr/search?q=UNHCR%2C+Regional+refugee+and+migrand+response+plan+for+Europe%2C+January+to+December+2017&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=K2V3WLXxF4rd8AfQxrLwBQ, ανακτήθηκε: 10/1/2017

Total arrivals in Greece (Jan - 31 Dec 2016):	173,447
Total arrivals in Greece during Dec 2016:	1,662
Average daily arrivals during Dec 2016:	54
Average daily arrivals during Nov 2016:	66
Daily estimated departures from islands to Mainland:	14
Estimated departures from islands to Mainland during Dec 2016:	1,234
Dead and missing	
272 dead - 152 missing (2015)	
146 dead - 51 missing (17 Nov. 2016)	
<small>(Source: Hellenic Coast Guard, Greek territorial waters)</small>	

Σχήμα 8: Αφίξεις προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα και προώθηση από τα νησιά στην ηπειρωτική Ελλάδα

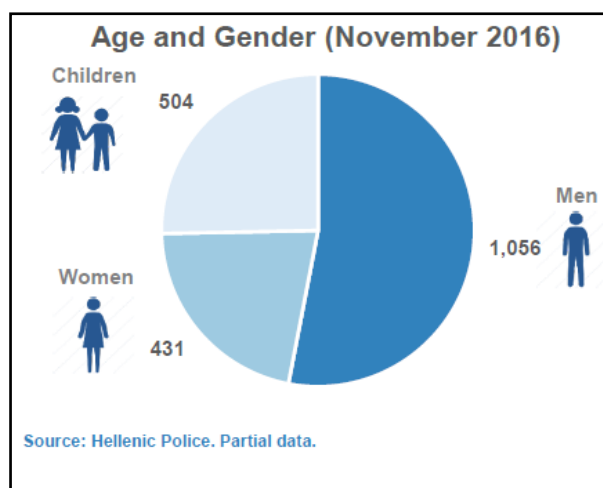
Πηγή: <http://data.unhcr.org/mediterranean/documents.php?page=1&view=grid&Country%5B%5D=83>.

Σχήμα 9: Κέντρα φύλαξης προσφύγων – Χάρτης Ελλάδας

Πηγή: <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GreeceSites20160509.pdf>.

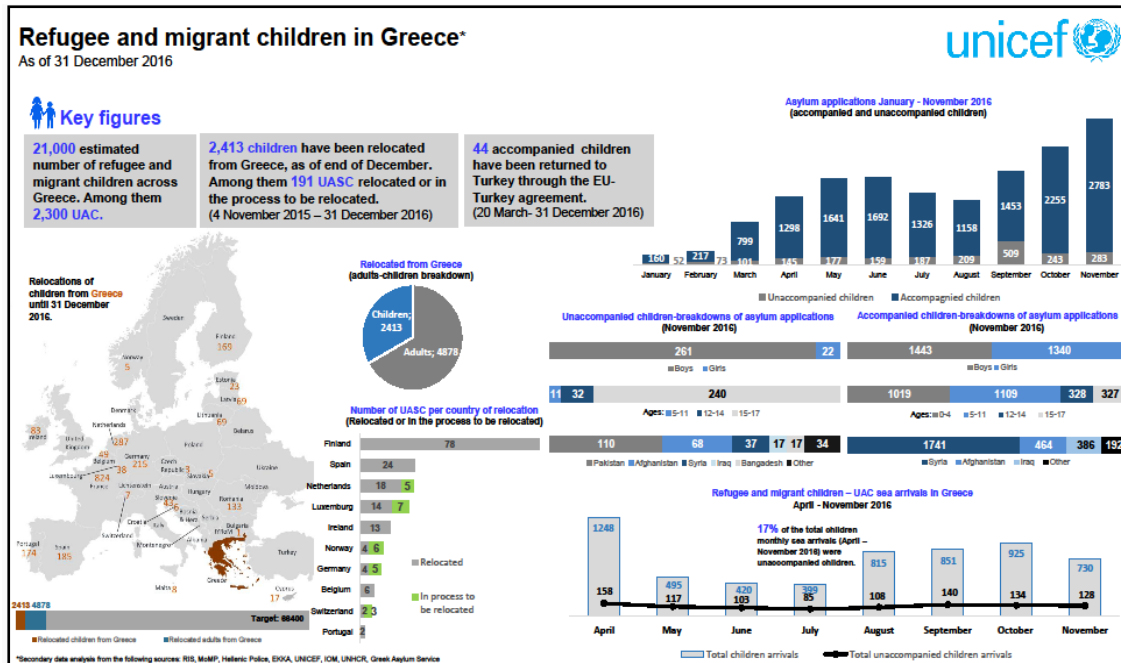
Από την αρχή του 2016 ως και το τέλος Νοέμβρη καταγράφηκαν 171.785 άτομα και σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία το 59% είναι γυναίκες και παιδιά.²⁰³ Σύμφωνα με τις Ελληνικές Αρχές στην Ελλάδα βρίσκονται 62.455 άτομα από τα οποία 31.414 διαμένουν σε χώρους στην ηπειρωτική χώρα και οι 16.209 στην νησιωτική, ενώ οι 12.712 φιλοξενούνται από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες.

Σχήμα 10: Αφίξεις προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα ανά κατηγορία φύλο και παιδιά

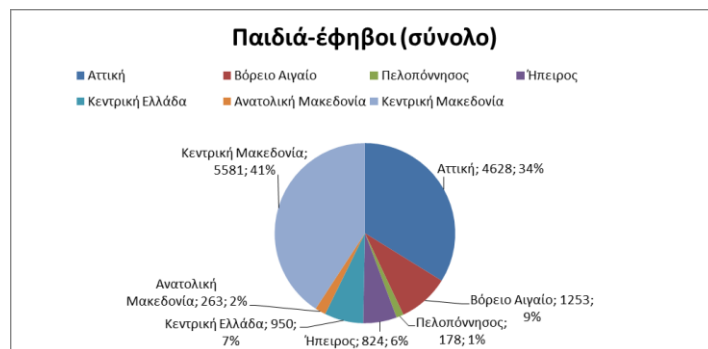
Πηγή: <http://data.unhcr.org/mediterranean/documents.php?page=1&view=grid&Country%5B%5D=83>.

²⁰³ UNHCR, Regional refugee and migrant response plan for Europe, January to December 2017, Ο.π.

Σχήμα 11: Παιδιά προσφύγων μεταναστών που βρίσκονται στην Ελλάδα

Πηγή: <http://reliefweb.int/report/greece/refugee-and-migrant-children-greece-31-december-2016>

Σχήμα 12: Σύνολο παιδιών-εφήβων προσφύγων σε 40 Κέντρα Φιλοξενίας ανά την Ελλάδα

Πηγή: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, «Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών», 152360/ΓΔ4 (ΦΕΚ 3049/ τ. Β./ 23-09-2016) ΚΥΑ, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχος 2^ο, 23/11/2016.

Είναι αντιληπτό και από τα σχήματα ότι η Ελλάδα δέχτηκε μεγάλο αριθμό προσφύγων/μεταναστών, ανάμεσα στους οποίους και πολλά ασυνόδευτα παιδιά και γι' αυτό το λόγο έπρεπε άμεσα να δεχτεί βοήθεια από τους διεθνείς οργανισμούς και την ΕΕ προκειμένου να διαχειριστεί την κρίση. Παράλληλα έπρεπε και το ίδιο το κράτος να αναλάβει δράση και να δημιουργήσει προγράμματα και στρατηγικές, ιδιαίτερα μετά τη άρνηση των άλλων ευρωπαϊκών χωρών να δεχτούν εντός των συνόρων τους τον αριθμό που τους είχε καθοριστεί από τα όργανα.

6.3 Το θέατρο στις εκπαιδευτικές πολιτικές για την ένταξη προσφύγων/μεταναστών στην Ελλάδα.

Η προσφυγική κρίση οδήγησε την Κυβέρνηση και το Υπουργείο Παιδείας να κινηθεί γρήγορα και να προσπαθήσει τουλάχιστον να δημιουργήσει το πλαίσιο για την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων/μεταναστών. Ακολούθησε τις οδηγίες και το σχέδιο δράσης της ΕΕ και παρόλο που το σχολικό έτος 2016/2017 ήταν το πρώτο έτος εφαρμογής και ακόμη δεν έχουμε ούτε εκθέσεις ούτε αποτελέσματα με στοιχεία, τουλάχιστον κατάφερε να λειτουργήσει αυτό το παράλληλο σχολείο ομαλά.

Πιο συγκεκριμένα δημιουργήθηκε μια επιστημονική επιτροπή στο Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, η Επιτροπή Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων.²⁰⁴ Για την υποβοήθηση της επιτροπής αυτής συστήθηκαν και υποεπιτροπές ανάμεσα στις οποίες είναι και η καλλιτεχνική επιτροπή που απαρτίζεται από μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας και καλλιτέχνες.

Τον Ιούνιο του 2016, η επιτροπή παρουσίασε μια έκθεση με τις εκπαιδευτικές δράσεις οι οποίες πραγματοποιούνται στις δομές για τα παιδιά των προσφύγων ενώ παράλληλα καταγράφηκε και ο πληθυσμός²⁰⁵ στις εν λόγω δομές ανά ηλικιακή ομάδα. Οι εν λόγω δράσεις που αναφέρονται έχουν πραγματοποιηθεί από πλήθος ΜΚΟ και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, οι οποίες είναι αποκλειστικά υπεύθυνες για το περιεχόμενο τους και τα εργαλεία που χρησιμοποιούν. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή καλύπτονται διάφορες δραστηριότητες, όπως: δημιουργική απασχόληση, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, παιχνίδια, ζωγραφική ή και ψυχοκοινωνική υποστήριξη καθώς και μαθήματα αγγλικών και δευτερευόντως ελληνικών αλλά και κάποια μαθήματα αραβικών.

Παράλληλα το Υπουργείο Παιδείας εξέδωσε και άλλες αποφάσεις που αφορούν στην εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων, όπως: η υπ αριθμόν απόφαση 152360/ΓΔ4 (ΦΕΚ 3049/ τ. Β./ 23-09-2016) ΚΥΑ «Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών», στην οποία καθορίζονται οι χώροι δημιουργίας εκπαιδευτικών δομών για τους πρόσφυγες, οι υπεύθυνοι, οι συντονιστές εκπαίδευσης και οι εκπαιδευτικοί καθώς και οι ώρες λειτουργίας, το ωρολόγιο πρόγραμμα

²⁰⁴ <https://www.minedu.gov.gr/eidiseis/18887-21-03-16-i-epitropi-gia-ti-stiriksi-ton-paidion-ton-prosfygon>.

²⁰⁵ Στο σχήμα 11, 12 και 13 βλέπουμε καταγραφή των παιδιών και εφήβων. Το εν λόγω σχέδιο ανακτήθηκε από <https://data.unhcr.org/mediterranean/download.php?id=1537>.

και η κατανομή των ωρών ανά διδακτικό αντικείμενο²⁰⁶. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή στα δημοτικά καθορίζεται ένα δίωρο την εβδομάδα για αισθητική αγωγή (εικαστικά, μουσική και θεατρική αγωγή) ενώ στα γυμνάσια το μάθημα ορίζεται ως πολιτισμός και δραστηριότητες.²⁰⁷ Βλέπουμε λοιπόν ότι αναφέρεται το μάθημα της θεατρικής αγωγής και οι ώρες που προβλέπονται γι αυτό.

Επίσης, εκδόθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής προτεινόμενο πρόγραμμα για την αισθητική αγωγή, το οποίο βέβαια δεν είναι δεσμευτικό αλλά μπορεί να αποτελέσει ένα οδηγό για την διδασκαλία από τους καθηγητές και δασκάλους που πρόκειται να διδάξουν τα εν λόγω μαθήματα.²⁰⁸ Το συγκεκριμένο πρόγραμμα, το οποίο εφαρμόστηκε κατά το τρέχον έτος 2016-2017, στο οποίο αναφέρονται αναλυτικά οι στόχοι και οι άξονες που θα ακολουθηθούν ανά γνωστικό αντικείμενο καθώς και διάφορα επιτυχημένα προγράμματα από άλλους φορείς –όπως πχ στην περίπτωση των εικαστικών χρησιμοποιούνται ενδεικτικά προγράμματα του MoMMA. Βέβαια, τονίζεται ότι οι συγκεκριμένες δραστηριότητες πρέπει να εκτιμηθούν και να προσαρμοστούν στις μαθησιακές ικανότητες των μαθητών. Ακριβώς επειδή η βασική ανάγκη των μαθητών αυτών είναι η κατανόηση και η γνωριμία με την γλώσσα δεν πρέπει τα μαθήματα αυτά να τους δυσκολέψουν περισσότερο από όσο πρέπει. Αυτό βέβαια βρίσκεται στην κρίση του ίδιου του εκπαιδευτικού, ανάλογα με το τμήμα και το επίπεδο των μαθητών που έχει.

Το πρόγραμμα αυτό βασίζεται και προτείνει την χρήση κατά κύριο λόγο θεατρικών εργαλείων και χωρίζεται από το Υπουργείο σε 5 θεματικούς άξονες που έχουν συγκεκριμένη παιδαγωγική στόχευση. Αυτοί οι άξονες όπως αναφέρονται από το Υπουργείο είναι οι εξής:

- 1^{ος} άξονας: ενεργοποίηση τους σώματος, της φωνής και των αισθήσεων.
- 2^{ος} άξονας: συμμετοχή και συνεργασία.
- 3^{ος} άξονας: έκφραση και επικοινωνία.
- 4^{ος} άξονας: μορφές θεατρικής έκφρασης.

²⁰⁶ Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, «Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών», 152360/ΓΔ4 (ΦΕΚ 3049/ τ. Β./ 23-09-2016) ΚΥΑ, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχος 2^ο, 23/11/2016.

²⁰⁷ Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, «Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών», Ο.π.

²⁰⁸ Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), Ηλικιακές ομάδες 6 - 12 ετών και 12 – 15 ετών (Δημοτικό – Γυμνάσιο). Στο <http://www.iep.edu.gr/images/DYEP/%CE%95%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CE%91%CE%B9%CF%83%CE%B8%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%91%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE.pdf>. Ανακτήθηκε 11/1/2017.

5^{ος} άξονας: είδη παραστατικών τεχνών.»²⁰⁹

Ο κάθε άξονας έχει συγκεκριμένους στόχους και δραστηριότητες που το Ινστιτούτο προτείνει να ακολουθήσει ο εκάστοτε εκπαιδευτικός. Είναι καθοριστικής σημασίας η χρήση του θεάτρου σε αυτό το πρόγραμμα και μάλιστα περιγράφονται αναλυτικά ενδεικτικές δράσεις που μπορούν να οδηγήσουν στα επιθυμητά αποτελέσματα του κάθε άξονα. Στις επόμενες παραγράφους θα μελετήσουμε τον καθένα άξονα ξεχωριστά.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
Να γνωρίσει το σώμα του και τα μέλη του σε σχέση με τις δυνατότητες του, το χώρο και τους άλλους.	Γνωριμία με το σώμα μου μέσα από τους άλλους και το περιβάλλον. <ul style="list-style-type: none"> • Θεατρικό παιχνίδι και μιμοδράματα Πειραματισμός και εξερεύνηση του σώματος και των αισθήσεων σε διαφορετικά επίπεδα, κατευθύνσεις και ρυθμούς κίνησης.	Αισθητηριακές σωματικές ασκήσεις –παιχνίδια για την ενεργοποίηση του σώματος (ασκήσεις ρυθμού και κίνησης).
Να δοκιμάσει τις δυνατότητες παραγωγής ήχου στο σώμα και άρθρωση λέξεων.	Φώνηση (Αγωγή του λόγου) <ul style="list-style-type: none"> • Έλεγχος αναπνοής • Αξιοποίηση φωνητικών δυνατοτήτων (ένταση, χροιά, χρώμα) 	Ασκήσεις αναπνοής/φωνής
Να παρατηρεί με προσοχή, να ακούει και να αγγίζει, κατανοώντας πως τα αισθητήρια είναι εργαλεία ανάγνωσης του μικρόκοσμου του.	Έλεγχος της κίνησης στο χώρο. Αναγνώριση κινητικών δυνατοτήτων, στάση σώματος, αυτοέλεγχος, ευλυγισία, ισορροπία, απελευθέρωση αισθήσεων και φαντασίας, κα.	Ασκήσεις κίνησης

Πίνακας 3: Άξονας 1

Πηγή: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), ο.π.

²⁰⁹ Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), Ηλικιακές ομάδες 6 - 12 ετών και 12 – 15 ετών (Δημοτικό – Γυμνάσιο). Ο.π.

Στον άξονα 1 (βλ. Πίνακας 3) στόχος είναι η γνωριμία του παιδιού με το σώμα, την κίνηση, τη φωνή. Βασικός σκοπός είναι να γνωρίσει το κάθε παιδί τις δυνατότητες του προκειμένου να αποκτήσει μια αρχική γνώση του εαυτού του. Ο άξονας 1 έχει συγκεκριμένα εργαλεία που θα χρησιμοποιήσει για να επιτευχθούν οι στόχοι του, όπως η μίμηση, το θεατρικό παιχνίδι, ο πειραματισμός με φωνή, κλπ, ενώ αναφέρονται και ενδεικτικές δράσεις που οδηγούν στο ζητούμενο αποτέλεσμα, όπως π.χ διάφορες ασκήσεις ρυθμικές και κίνησης με τη χρήση μουσικής ή μουσικών οργάνων, διάφορες ασκήσεις αναπνοής και φωνής, κλπ.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΥΜΑΝΣΕΙΣ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
Να εντάσσεται στην ομάδα, να αφήνει χώρο για τους άλλους και να διεκδικεί χώρο μέσα σε αυτήν.	Σύνθεση και λειτουργία ομάδας Παιχνίδι ελεύθερο και κατευθυνόμενο	Ομαδικές και δυαδικές Καθρέφτης, γλυπτά, μουσικές καρέκλες
Να συνειδητοποιήσει την ύπαρξη της ομάδας και τη θέση του σε αυτήν	Δημιουργική συνεργασία με την ομάδα Γνωριμία με γύρω, αποδοχή των άλλων, εμπιστοσύνη, σωματική επικοινωνία, συντονισμός, συλλογική συνείδηση, κα.	Ομαδοσυνεργατικά παιχνίδια Παιχνίδια επαφής
Να αποδέχεται τους μηχανισμούς και τις συμπεριφορές της ομαδικότητας και της συλλογικότητας στο παιχνίδι.	Ομαδοσυνεργατική εργασία	Παιχνίδια εμπιστοσύνης Παιχνίδια συγκέντρωσης και συντονισμού
Να μπορεί να συνεργάζεται με μικρές και μεγάλες ομάδες	Συνεργατικότητα	Παιχνίδια συνεργασίας και ρόλων

Πίνακας 4: Άξονας 2

Πηγή: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), ο.π.

Στον 2^ο άξονα κύριο στόχος είναι η δημιουργία ομάδας, η κοινωνικοποίηση και η προώθηση της συνεργασίας. Είναι βασικό να μπορέσουν τα παιδιά αυτά να αισθανθούν μέρος μιας ευρύτερης ομάδας και να μπορέσουν να κοινωνικοποιηθούν αρχικά μεταξύ τους ως τάξη και μετά σε επίπεδο κοινωνίας. Οι ενδεικτικές δραστηριότητες που αναφέρονται χρησιμοποιούν ως κύριο εργαλείο τα παιχνίδια ρόλων και τον αυτοσχεδιασμό, που είναι ίσως και τα βασικότερα θεατρικά εργαλεία.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
Να μπορεί να συνδυάζει το πραγματικό και το φαντασικό, το ρεαλιστικό με το ψευδαισθητικό.	Λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία	Αφήγηση Λεκτικοί αυτοσχεδιασμοί
Να αποδέχεται τη διαφορετικότητα και να βρίσκει τρόπους συνύπαρξης με τον άλλον	Δραματικός μύθος	Έκφραση συναισθημάτων

Πίνακας 5: Άξονας 3

Πηγή: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), ο.π.

Ο άξονας 3 (βλ. Πίνακας 5) στοχεύει να αναπτύξει τα εκφραστικά μέσα των παιδιών τόσο τα λεκτικά όσο και τα συναισθηματικά και τα σωματικά. Σε αυτό τον άξονα είναι πιο συνειδητή η χρήση των θεατρικών εργαλείων από τα παιδιά αφού καλούνται να αναπαραγάγουν και να ονοματίσουν συναισθήματα που τους δημιουργούνται. Είναι φανερό ότι σε κάθε στάδιο τα εργαλεία γίνονται όλο και πιο σύνθετα και αποκτούν μεγαλύτερο βαθμό δυσκολία ενώ στο συγκεκριμένο άξονα εμφανίζεται η αφήγηση, ο αυτοσχεδιασμός και η έκφραση συναισθημάτων. Τα παιδιά αρχίζουν να αποκτούν γλωσσικές δεξιότητες καθώς και άνεση στην προφορική έκφραση που θα τους βοηθήσει να εκφράζουν καλύτερα τα θέλω τους και τα συναισθήματα τους.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
Αναπτύσσει δυνατότητες και μηχανισμούς έκφρασης	Συνδυασμός σκέψης και έκφρασης	Αυτοσχεδιασμός με αφορμή ένα ερέθισμα
Κατανοεί την έννοια της σύμβασης και του ρόλου, το περιεχόμενο και τους τρόπους έκφρασης τους	Δραματικός/θεατρικός ρόλος Παιχνίδι ρόλων, θεατρικός αυτοσχεδιασμός, ανάπτυξη θεατρικού χρόνου και χώρου, κα	Παιχνίδια ρόλων Αυτοσχεδιασμοί , με βάση: ένα ερέθισμα, το ρυθμό, ένα αντικείμενο, ένα θέμα

Αποδέχεται, να σέβεται και να τηρεί τους κανόνες του παιχνιδιού και της θεατρικής έκφρασης	Παραστατικό παιχνίδι Δραματοποίηση	Μιμητικό παιχνίδι/παντομίμα
--	---------------------------------------	-----------------------------

Πίνακας 6: Άξονας 4

Πηγή: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), ο.π.

Ο 4^{ος} άξονας (βλ. Πίνακας 6) γίνεται με τη σειρά του πιο πολύπλοκος αφού πλέον το παιδί ενσυνείδητα μπορεί να κατανοήσει τις έννοιες ρόλος και σύμβαση αλλά και να χρησιμοποιήσει θεατρικά αντικείμενα για να ορίσει το χώρο και το χρόνο ενώ ο αυτοσχεδιασμός, ο οποίος σε αυτό το στάδιο δεν χρειάζεται απαραίτητα να είναι κατευθυνόμενος αποτελεί ένα από τα βασικά εργαλεία. Ο αυτοσχεδιασμός μπορεί να έχει ως βάση ένα αντικείμενο, ένα ρυθμό και το ίδιο το παιδί να οδηγήσει τον αυτοσχεδιασμό κατ' επιλογή. Παράλληλα, σε αυτή τη φάση το παιδί μπορεί να δραματοποιήσει μια ιστορία από μόνο του. Σε αυτό το στάδιο το παιδί πια έχει ανακαλύψει όλα σχεδόν τα εργαλεία που μπορεί να του προσφέρει το θέατρο και θα το βοηθήσει να αναπτύξει τόσο τη φαντασία του, το λεξιλόγιο του, την κοινωνικότητά του αλλά και τη συναισθηματική του νοημοσύνη.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
Να μπορεί να συνδυάζει την κίνηση με τον ήχο, το χρώμα με την εικόνα, τη μορφή με το περιεχόμενο, το αφηρημένο με το συγκεκριμένο.	Άλλες μορφές θεάτρου: κουκλοθέατρο, μαριονέτες, θέατρο σκιών. Επαφή με τη θεατρική παραγωγή	Παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις (διαδίκτυο) Κουκλοθέατρο/ μαριονέτες, θέατρο σκιών
Να γνωρίσει τη σχέση του θεάτρου με σύγχρονες μορφές θεάματος	Νέες τεχνολογίες Θέατρο και άλλες τέχνες	Χρήση τεχνολογιών Διάφορα θεάματα διαφορετικών πολιτισμών

Πίνακας 7: Άξονας 5

Πηγή: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), ο.π.

Ο 5^{ος} άξονας τέλος έχει ως στόχο την επαφή με τη θεατρική πράξη είτε είναι κατασκευή κούκλας και σκηνικών είτε αποτελεί παραγωγή είτε απλά είναι παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων και η γνωριμία με διάφορα είδη και πολιτισμούς.

Παρόλο που το Υπουργείο έχει προβλέψει την ύπαρξη της αισθητικής αγωγής και την έχει καθορίσει σε δύο ώρες εβδομαδιαίως, δεν έχει συγκεκριμενοποιήσει τις ώρες που προβλέπονται για κάθε είδος τέχνης ξεχωριστά. Αυτό όπως έχουμε ήδη αναφέρει και παραπάνω αφήνεται στην κρίση του διδάσκοντα, ο οποίος και θα αποφασίσει πως θα χρησιμοποιήσει το συγκεκριμένο εργαλείο.

Το εν λόγω πρόγραμμα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, βρίσκεται στον πρώτο χρόνο εφαρμογής του και ακόμα δεν έχει δώσει στοιχεία πιο συγκεκριμένα αλλά και ούτε αποτελέσματα για την αποτελεσματικότητα των μεθόδων. Τα πρώτα αποτελέσματα θα φανούν με το τέλος της σχολικής χρονιάς, όπου το Υπουργείο θα μπορέσει να μελετήσει όλα τα στοιχεία (ώρες διδασκαλίας, τρόποι και εργαλεία εφαρμογής και να τα αξιολογήσει. Παρόλα αυτά είναι πολύ σημαντικό το ότι έχει ξεκινήσει η εφαρμογή μιας πρώτης προσπάθειας για την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων/μεταναστών προκειμένου να πραγματοποιηθεί το αρχικό στάδιο της ενσωμάτωσης και να ενταχθούν αργότερα –σε περίπτωση που αποφασίσουν να παραμείνουν στην Ελλάδα- στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Τον Ιούνιο του 2017 το ΥΠΠΕΘ εξέδωσε μια έκθεση με τα αποτελέσματα από την πρώτη χρονιά υλοποίησης της εκπαίδευσης των προσφύγων, παρουσίασε διάφορες καλές πρακτικές καθώς και διάφορες προτάσεις για την εκπαιδευτική χρονιά 2017-2018. Η έκθεση αυτή αποτελείται από δύο βασικά μέρη, την Έκθεση Αποτίμησης του έργου για την Ένταξη των Παιδιών Προσφύγων στην Εκπαίδευση (Μάρτης 2016-Απρίλης 2017)» και τις «Προτάσεις για την Εκπαίδευση των Παιδιών των Προσφύγων κατά το σχολικό έτος 2017-2018».²¹⁰

Στην έκθεση αυτή τονίζονται οι δυσκολίες κυρίως λόγω των λίγων εκπαιδευτικών, τον διορισμό αναπληρωτών εκπαιδευτικών και την ανυπαρξία της επιμόρφωσής τους σε ζητήματα που αφορούν σε ειδικά θέματα εκπαίδευσης προσφύγων καθώς και σε τεχνικής φύσης ζητήματα, όπως οι ατομικές καρτέλες των μαθητών (my school), αλλά και οι μετακινήσεις τους και οι λάθος ηλικίες που έχουν δηλωθεί στην υπηρεσία ασύλου. Επίσης δίδεται ιδιαίτερη σημασία στη σχολική διαρροή, μιας και είναι πολύ δύσκολο να οριστεί αφού παρουσιάζονται μετακινήσεις των μαθητών συνεχώς και εντοπίζεται μη συστηματική

²¹⁰ Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων (2017), Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων, Αθήνα: ΥΠΠΕΘ

παρακολούθηση των μαθημάτων. Σύμφωνα με την αποτίμηση του Υπουργείου οι Σύριοι εμφανίζουν να μην έχουν συστηματική παρακολούθηση λόγω κυρίως της δυνατότητας που έχουν για μετεγκατάσταση.

Στην έκθεση αυτή τονίζονται ως καλές πρακτικές οι δράσεις που οργανώθηκαν από τους συντονιστές εκπαίδευσης και αναφέρονται χαρακτηριστικά διάφορες δράσεις που έχουν ως εργαλείο την χρήση του θεάτρου. Τέτοιες δράσεις είναι: εκπαιδευτικά προγράμματα βιωματικής μάθησης, παρακολούθηση παραστάσεων που δεν είναι αναγκαία η χρήση της γλώσσας, όπως μιμική, κουκλοθέατρο, κ.α. μιας και η γλώσσα αποτελεί βασικό εμπόδιο, διοργάνωση Φεστιβάλ τέχνης, δράσεις για την προετοιμασία της ένταξης στην εκπαίδευση.

Επίσης το υπουργείο στο δεύτερο μέρος του ασχολείται με τις αλλαγές που πρέπει να υπάρξουν προκειμένου να υπάρξει ένταξη των παιδιών των προσφύγων. Αναφέρονται λοιπό ποιοι πρέπει να είναι οι στόχοι του Υπουργείου και συμπερασματικά προτείνεται και η επόμενη σχολική χρονιά να αποτελέσει μεταβατική περίοδο προκειμένου να σχεδιαστεί σωστά η ένταξη των παιδιών αυτών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Σχετικά με την χρήση των εργαλείων θεάτρου στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων προτείνεται η δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι το θέατρο βοηθά στην καταπολέμηση του τραυματικού σοκ που έχουν υποστεί τα παιδιά αυτά καθώς και στην κοινωνικοποίηση τους, στην ανάπτυξη της φαντασίας, κ.α. τα οποία έχουμε αναλύσει στο κεφάλαιο 4. Επίσης προτείνεται στο κεφάλαιο για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών η χρήση προγραμμάτων από την εργαλειοθήκη της UNISEF και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, προγράμματα στα οποία χρησιμοποιείται το θέατρο ως εργαλείο.²¹¹

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η Ελλάδα λόγω της μεγάλης εισροής προσφύγων/μεταναστών αναγκάστηκε άμεσα να νομοθετήσει και να δημιουργήσει τις κατάλληλες δομές για τα αρχικά στάδια της ένταξης. Δημιουργήθηκαν τα ΔΥΕΠ που στόχο έχουν την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων. Σε αυτά προτάθηκε και ένα πρόγραμμα σπουδών το οποίο ανέφερε τα μαθήματα αισθητικής αγωγής ως βασικό μάθημα με παρακολούθηση μια ώρα την εβδομάδα. Σε αυτό βγήκε και μια εγκύκλιος που αναφέρεται στο κάθε μάθημα τέχνης ξεχωριστά, στους στόχους που πρέπει να θέσει ο εκπαιδευτικός που θα διδάξει αλλά και παρουσιάζει ενδεικτικές δράσεις για να επιτευχθούν οι στόχοι.

²¹¹ Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων (2017), Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων, ο.π

Βέβαια ακόμα αυτό το πρόγραμμα δεν μπορεί να θεωρηθεί δράση ένταξης μιας και είναι προπαρασκευαστικές τάξεις για παιδιά προσφύγων, τα οποία δεν έρχονται σε επαφή με το εκπαιδευτικό σύστημα και τις ελληνικές σχολικές τάξεις. Σύμφωνα με τις προτάσεις του Υπουργείου αυτή η μεταβάτική περίοδος θα λειτουργήσει και την επόμενη σχολική χρονιά (2017-2018).

Επίλογος

Η προσφυγική κρίση βρήκε απροετοίμαστη την παγκόσμια και την Ευρωπαϊκή κοινότητα και ανέδειξε τα μειωμένα αντανακλαστικά της. Η ΕΕ ενώ κύριο λόγο βασίζεται στη συνύπαρξη διαφορετικών κρατών και πολιτισμών έδειξε ότι στην πραγματικότητα είναι μια ένωση κρατών που ακολουθούν τις δικές τους στρατηγικές και πολιτικές. Η προσφυγική κρίση ανέδειξε την απροθυμία των κρατών, κυρίως με το κλείσιμο των συνόρων από ορισμένα κράτη, και την άρνηση τους να δεχτούν τον καθορισμένο αριθμό των προσφύγων/μεταναστών. Παράλληλα οι αποφάσεις που ελήφθησαν λόγω της δυσχερούς εφαρμογής τους ανέδειξαν την έλλειψη ετοιμότητας της κοινότητας να διαχειριστεί τις κρίσεις. Η ΕΕ έπρεπε αρχικά να προσαρμόσει όλες τις προηγούμενες αποφάσεις σε αυτή τη συγκεκριμένη συγκυρία, και κυρίως να αυξήσει τον ρόλο του χρηματοδοτικού της οργάνου που ήταν και το πιο αρμόδιο να βοηθήσει στις πρώτες κινήσεις για την καταπολέμηση της κρίσης. Το σύστημα αποδείχτηκε σε πολλές περιπτώσεις αναποτελεσματικό και λανθασμένο, κυρίως λόγω της απευθείας χρηματοδότησης στις ΜΚΟ μειώνοντας έτσι την ευθύνη του κράτους. Οι ΜΚΟ δέχτηκαν σφοδρή κριτική για τον τρόπο που χειρίστηκαν την κρίση, αλλά ακόμα και για μη αποτελεσματική χρήση των πόρων.

Σε αυτό το πλαίσιο σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν αρχικά η ενασχόληση με τις στρατηγικές και πολιτικές της ΕΕ αλλά και οι καλές πρακτικές που εφαρμόζονται στα κράτη-μέλη σε σχέση με την κοινωνική ένταξη. Επικεντρωθήκαμε στην χρησιμότητα του θεάτρου στην εκπαιδευτική διαδικασία για την κοινωνική ένταξη των προσφύγων μεταναστών. Όταν αναφερόμαστε στο θέατρο στην εκπαίδευση εννοούμε την χρήση του θεάτρου όχι μόνο ως αυτόνομο μάθημα και αντικείμενο με όλες τις θετικές επιδράσεις που μπορεί να έχει στην κοινωνικοποίηση, στη μάθηση και στην εκπαίδευση αλλά και ως παιδαγωγικό εργαλείο.

Τα κύρια ερωτήματα που προέκυψαν από την επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας ήταν: πως το θέατρο συμβάλει στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών, με ποιο τρόπο η ΕΕ εντάσσει το θέατρο στις εκπαιδευτικές πολιτικές για τους πρόσφυγες/μετανάστες; Και ποια είναι τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των εκπαιδευτικών πολιτικών της ΕΕ σε διάφορα κράτη μέλη που χρησιμοποιούν το θέατρο ως εργαλείο;

Η κύρια μεθοδολογία που ακολουθήσαμε ήταν η επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και ιδιαίτερα των θεωριών κοινωνικής έναξης, όπως επίσης και τα έγγραφα της ΕΕ για την κοινωνική ένταξη, τον αποκλεισμό, το άσυλο, την εκπαίδευση κ.ά. Επίσης μελετήσαμε και όλα τα σχέδια δράσης σε σχέση με την ένταξη των

προσφύγων/μεταναστών, των οποίων η εφαρμογή δεν έχει ακόμη φέρει αποτελέσματα μιας και βρίσκεται στον πρώτο χρόνο εφαρμογής τους.

Η ΕΕ Στα έγγραφα της τόνιζε ότι τα κράτη-μέλη πρέπει να δεχτούν εντός των συνόρων τους πρόσφυγες/μετανάστες και σύντομα να ξεκινήσει η διαδικασία ένταξης τους. Θεώρησε λοιπόν ότι είναι πολύ σημαντική η ένταξη των προσφύγων στις κοινωνίες διότι όσο αυτή η κατάσταση παρατείνεται, θα αρχίσουν να υπάρχουν εντάσεις και δεν θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί η ομαλή ένταξη των ατόμων αυτών στην κοινωνία. Είναι αναγκαίο άμεσα και γρήγορα να πραγματοποιούνται οι έλεγχοι από την υπηρεσία ασύλου και σε επόμενη φάση, όσοι οριστούν ως πρόσφυγες, θα πρέπει άμεσα να οδηγηθούν στη χώρα που θα επιλέξουν έτσι ώστε να ξεκινήσει και η ένταξη τους.

Όσον αφορά στην ένταξη των προσφύγων/μεταναστών, η ΕΕ καθόρισε κυρίως κάποιους άξονες που πρέπει να ακολουθηθούν. Τα μαθήματα γλωσσών είναι το πρώτο και πιο σημαντικό στάδιο στη διαδικασία ένταξης. Η εκμάθηση της γλώσσας υποδοχής έχει αρχίσει ήδη από τα κέντρα φιλοξενίας. Καθοριστικής σημασίας είναι η δημιουργία πολιτικών για την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων/μεταναστών, η οποία θα πρέπει να βοηθήσει στην ένταξη τους στην βασική εκπαίδευση των χωρών υποδοχής. Οι κινήσεις που έκανε η ΕΕ ως προς αυτόν τον τομέα ήταν να εκδώσει αποφάσεις και οδηγίες σχετικά με την εκπαίδευση στις δομές αλλά και ένα Σχέδιο Δράσης που θα αποτελέσει το κύριο εργαλείο για τα κράτη-μέλη, τα οποία έχουν την υποχρέωση να παρέχουν την εκπαίδευση. Το Σχέδιο Δράσης τονίζει την αναγκαιότητα για υποστήριξη των προσφύγων/μεταναστών και κυρίως των παιδιών τους στην ταχύτερη και πιο ομαλή ένταξη τους στην κοινωνία. Τονίζεται λοιπόν ότι πρέπει να οργανωθεί η υλοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στα Κέντρα Φιλοξενίας.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε ότι η εκπαίδευση στα κέντρα φιλοξενίας πρέπει να αποκτήσει συγκεκριμένη στόχευση και χρονοδιάγραμμα για όλες τις δομές και να μην επαφίεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Ακόμα και η τελευταία έκθεση για την ένταξη των παιδιών των προσφύγων που δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 2017 τονίζει τις δυσκολίες που υπάρχουν και τις αλλαγές που πρέπει να γίνουν προκειμένου να ενταχθούν τα παιδιά των προσφύγων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Βέβαια, στην έκθεση αυτή είναι φανερό ότι υπάρχει μεγάλη σχολική διαρροή κυρίως των παιδιών των Σύριων, οι οποίοι σκοπεύουν να στείλουν τα παιδιά τους στην χώρα που πρόκειται να εγκατασταθούν. Η επιτροπή λοιπόν προτείνει να αποτελέσει και το επόμενο σχολικό έτος (Σεπτέμβρης 2017-Ιούνιος 2018) μεταβατικό έτος για να γίνει πιο ομαλά η ένταξη αλλά και να προσληφθεί το απαραίτητο εκπαιδευτικό προσωπικό. Τα προβλήματα που παρατηρούνται στην διοίκηση

και στην στελέχωση των σχολείων των προσφύγων δεν είναι μια κατάσταση πρωτόγνωρη για το ελληνικό γίνεσθαι. Άλλωστε είναι γνωστή η στελέχωση των ελληνικών σχολείων με αναπληρωτές μετά την έναρξη της σχολικής χρονιάς. Η οικονομική κρίση ενέτεινε όλα τα κακώς κείμενα τα οποία παρατηρούνται και στην περίπτωση της εκπαίδευσης των προσφύγων.

Είναι αναγκαίοι οι Διεθνείς Οργανισμοί, τα όργανα της ΕΕ και τα αρμόδια υπουργεία αλλά και άλλοι φορείς να ενισχύσουν τις χώρες υποδοχής τόσο με την βοήθεια σε χρηματοδότηση όσο και στην παροχή της τεχνογνωσίας και εθελοντικής βοήθειας σε θέματα δημιουργίας εκπαιδευτικής πολιτικής. Για να ενταχθούν οι πρόσφυγες/μετανάστες στις δομές κρίνεται αναγκαίο να εκπαιδευτούν και οι δύο πλευρές, προκειμένου οι μεν να ενταχθούν και οι δε να αποδεχτούν την ένταξη αυτή. Η ένταξη άλλωστε είναι μια διαδραστική διαδικασία ανάμεσα στις κοινωνίες υποδοχής και τους πρόσφυγες/μετανάστες. Επίσης είναι αναγκαία η ειδική εκπαίδευση και η κατάρτιση του προσωπικού που θα αναλάβει να πραγματοποιήσει τέτοιες δράσεις καθώς και του εκπαιδευτικού προσωπικού. Παράλληλα, οι Διεθνείς Οργανισμοί πρέπει να συμβάλλουν στη διαδικασία ένταξης είτε με την χρήση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που έχουν ήδη δημιουργηθεί και υλοποιηθεί σε άλλες χώρες, τα οποία βέβαια θα πρέπει να προσαρμοστούν στη σημερινή κατάσταση, είτε με τη δημιουργία νέων προγραμμάτων σε συνεργασία με τα αρμόδια κρατικά όργανα και τους φορείς. Σε αρκετές περιπτώσεις τα προγράμματα αυτά αφορούν σε αρχικό μάλλον στάδιο της διαδικασίας ένταξης και γι' αυτό το λόγο κρίνεται αναγκαία η δημιουργία νέων προγραμμάτων και δράσεων που θα στοχεύει στις ανάγκες της κάθε χώρα υποδοχής ξεχωριστά.

Παρόμοια προγράμματα υλοποιούνται από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που υλοποιείται στην Ελλάδα είναι το πρόγραμμα «Αν ήσουν εσύ?» το οποίο στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους πρόσφυγες και υλοποιείται από το Φεβρουάριο του 2015 σε συνεργασία με το Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Το πρόγραμμα αυτό χρησιμοποιεί ως εργαλεία βιωματικές δραστηριότητες, τεχνικές θεάτρου και εκπαιδευτικού δράματος. Βέβαια και αυτό το πρόγραμμα δεν έχει επεκταθεί σε όλη την Ελλάδα αλλά λειτουργεί πιλοτικά με επιμορφωτικά σεμινάρια που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε 4 πόλεις (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ρόδο) και σε ένα δίκτυο 20 σχολείων στην Αττική στα οποία υλοποιούνται εργαστήρια για την ευαισθητοποίηση των μαθητών και την υποστήριξη των εκπαιδευτικών. Είναι φανερό ότι τέτοιες πρωτοβουλίες πρέπει να

επεκταθούν και να δημιουργηθούν και νέες. Η ακαδημαϊκή κοινότητα πρέπει να σταθεί αρωγός στην προσπάθεια αυτή τόσο στην δημιουργία της στρατηγικής ένταξης όσο και να υποδείξει τις κατάλληλες μεθόδους και τα εργαλεία που θα συμβάλουν αρχικά στη δημιουργία κατάλληλων και φιλόξενων κοινωνικών δομών και έπειτα στην ομαλή ένταξη των προσφύγων/μεταναστών στην κοινωνία και τις κοινωνικές δομές.

Το θέατρο μπορεί να συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση –τόσο ως αυτούσια τέχνη όσο και ως εργαλείο μάθησης- και να συνδράμει στην ένταξη των παιδιών των προσφύγων/μεταναστών στην εκπαίδευση και στην κοινωνία. Αυτό επιτυγχάνεται με την αποδοχή της διαφορετικότητας, τη γνωριμία διαφορετικών πολιτισμών αλλά και την εκμάθηση της γλώσσας της χώρα υποδοχής. Όπως αναλύσαμε στην παρούσα εργασία το θέατρο μέσω των εργαλείων που χρησιμοποιεί και κυρίως του παιχνιδιού βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της γλώσσας αλλά και δημιουργεί ενδιαφέρον για το μάθημα. Ιδιαίτερα μετά την προσφυγική κρίση, κυρίως με την αδυναμία στην λεκτική επικοινωνία. αναδείχθηκε η αναγκαιότητα του θεάτρου ως άλλου τύπου επικοινωνίας στην εκπαίδευση.

Το θέατρο αποτελεί βασικό μάθημα σχεδόν σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και τα θεατρικά εργαλεία είναι αναπόσπαστο κομμάτι των σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων. Η ΕΕ ανέδειξε στα κείμενα της για πρώτη φορά ότι θεωρεί απαραίτητο εργαλείο το θέατρο για την ένταξη διαφορετικών ομάδων στις δομές μιας οργανωμένης κοινωνίας, γεγονός που αποτέλεσε τη βάση για την αναγνώριση της αναγκαιότητας του θεάτρου στις εκπαιδευτικές πολιτικές. Η ύπαρξη των μαθημάτων θεατρικής αγωγής σε όλα σχεδόν τα κράτη-μέλη δείχνει την σημαίνουσα θέση που καταλαμβάνει το θέατρο στα εκπαιδευτικά προγράμματα και στις εκπαιδευτικές πολιτικές. Αποτελεί ένα βασικό εργαλείο για όλα τα εκπαιδευτικά πεδία και για την σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Μεγάλοι οργανισμοί, όπως η UNESCO, έχουν τονίσει την σπουδαιότητα της τέχνης στην εκπαίδευση και το στρατηγικό πλαίσιο 2020 της ΕΕ οριοθετεί ως στόχους που πρέπει να επιτύχει η εκπαίδευση, την ανάπτυξη δημιουργικότητας καθώς και ενεργητικών και καινοτόμων μεθόδων διδασκαλίας. Παράλληλα, η τέχνη είναι κατοχυρωμένο δικαίωμα από τη Χάρτα των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, υπάρχουν πολλοί τρόποι ένταξης των τεχνών στην εκπαιδευτική διαδικασία είτε ως αυτόνομο αντικείμενο είτε ως ενσωμάτωση σε όλο το πρόγραμμα σπουδών. Η τέχνη είναι ίσως ένα από τα βασικά εργαλεία μάθησης κυρίως για τα πρώτα χρόνια της εκπαίδευσης, μιας και ζωντανεύει την εκπαιδευτική διαδικασία αφού μπορεί να αποτελέσει το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στους λαούς. Όσον αφορά την εκμάθηση γλωσσών το θέατρο είναι απαραίτητο εργαλείο σε όλα τα επίπεδα, ανεξάρτητα από τη μορφή που

χρησιμοποιείται. Το θέατρο, με τις διαφορετικές εκφάνσεις του και κυρίως με τη χρήση του θεατρικού παιχνιδιού και του αυτοσχεδιασμού, μπορεί να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο για την καλύτερη αντίληψη των λέξεων και των προτάσεων καθώς επίσης και για την ανάπτυξη του αισθήματος ασφάλειας που νοιώθει ο μαθητής ώστε να μπορεί να εκφραστεί ελεύθερα στη γλώσσα που μαθαίνει. Άλλωστε σε πολλά κράτη που η σύσταση τους είναι πολυπολιτισμική, όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Αυστραλία είχαν δημιουργηθεί προγράμματα που βασίζονταν κατεξοχήν στη χρήση της τέχνης ως εργαλείο για την εκμάθηση της γλώσσας, την ένταξη των ομάδων αυτών στις κοινωνίες υποδοχής, την κοινωνικοποίηση τους καθώς και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, η ενασχόληση μου με το συγκεκριμένο αντικείμενο ανέδειξε διάφορα ζητήματα που αφορούν στη χρήση του θεάτρου στην εκπαιδευτική διαδικασία και ανέκυψαν ερωτήματα σχετικά με την εφαρμογή προγραμμάτων αλλά και την ανάγκη αναστοχασμού και σχεδιασμού καινοτόμων προγραμμάτων για την αντιμετώπιση των νέων δεδομένων που έχουν προκύψει κυρίως από την προσφυγική κρίση. Ιδιαίτερα στις χώρες υποδοχής, όπως η Ελλάδα, που δέχονται τον μεγαλύτερο αριθμητικά πληθυσμό προσφύγων/μεταναστών είναι απαραίτητη η άμεση εφαρμογή νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων που θα στοχεύουν τόσο στην πληθυσμιακή ομάδα των προσφύγων/μεταναστών όσο και στην ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των πολιτών των κοινωνιών υποδοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αρβελέρ, Ε. & Aymard, Μ. (2003), *Οι Ευρωπαίοι. Νεότερη και Σύγχρονη εποχή*, τ. Β', Αθήνα: Σαββάλας.

Ασδεράκη, Φ. (2008), *Ευρώπη και Παιδεία*, Αθήνα: Σιδέρη.

Burns, E.M. (2006), *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Δρακοπούλου, Κ. (2006), *Δραματοποίηση και Θεατρικό Παιχνίδι*. Στο Δρακοπούλου, Κ. (επιμ.) (2006) *Θέατρο και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος.

Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2014-2019, Γνωμοδότηση της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας προς την Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων σχετικά με τους πρόσφυγες: κοινωνική ενσωμάτωση και ένταξη στην αγορά εργασίας (2015/2321(INI)), Βρυξέλες 2016. AD\1093197EL.doc

Επιτροπή Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2014-2019, *Τροπολογίες 151-377, Σχέδιο έκθεσης* σχετικά με τους πρόσφυγες: κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας (2015/2321(INI)), AM\1091102EL.doc, Βρυξέλες 2016

Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Συμβούλιο, στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών - Ανανεωμένη κοινωνική ατζέντα: Ευκαιρίες, πρόσβαση και αλληλεγγύη στην Ευρώπη του 21ου αιώνα {SEC(2008) 2156} {SEC(2008) 2157} {SEC(2008) 2178} {SEC(2008) 2184}, COM/2008/0412 τελικό, Βρυξέλες, 2.8.2008.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή:

- ΕΥΡΩΠΗ 2020 Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, COM(2010) 2020, Ευρωπαϊκή Ένωση 3.3.2010, στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020>, ανακτήθηκε 10/10/2016.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής Προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για τη Μετανάστευση, COM(2015) 240, Βρυξέλες 13.5.2015. στο <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda->

[migration/backgroundinformation/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_el.pdf](#), ανακτήθηκε: 15/10/2016

- ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 28.9.2016 προς την Ελληνική Δημοκρατία σχετικά με τα επείγοντα μέτρα που πρέπει να ληφθούν από την Ελλάδα ενόψει της επανέναρξης των μεταφορών δυνάμει του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 604/2013, C(2016) 6311, Βρυξέλλες, 28.9.2016.
- Στο https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-wedo/policies/european-agenda-migration/proposalimplementationpackage/docs/20160928/recommendation_addressed_to_greece_on_the_specific_urgent_measures_to_be_taken_el.pdf. ανακτήθηκε 7/12/2016

Καβουνίδα, Τ. (2003). Έρευνα για την Οικονομική και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών, Αθήνα: ΠΑΕΠ.

Καβουνίδα, Τ. Καρύδης, Β., κ.α (επιμ.) ΙΜΕΠΟ (2008), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες, Πολιτικές, Προοπτικές*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ

Cummins, J. (2005), *Ταυτότητες και Διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας*, Αθήνα: Gutenberg

Κατσίκη-Γκίβαλου, Α., *Η Θέση της Λογοτεχνίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Ζητήματα και προοπτικές της διδακτικής της*. Στο Καλογήρου, Τ., Λαλαγιάννη, Κ (επιμ.), (2005). *Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Δαρδάνος.

Κόντης Α. (επιμ.) (2009), *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήσης.

Κοσσυβάκη, Φ. (2005), *Εναλλακτική Διδακτική. Προτάσεις για τη μετάβαση από τη Διδακτική του Αντικειμένου στη Διδακτική του Ενεργού Αντικειμένου και στην Γνωστική Ψυχολογία*, Αθήνα: Gutenberg.

Κολιάδης, Εμ. Α. (1997), *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική Πράξη, Γ. Γνωστικές θεωρίες*, Αθήνα: αυτοέκδοση.

Κόκκος, Α. *Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ. Μαθαίνοντας μέσα από την Τέχνη: Βιβλιογραφική Επισκόπηση*. Στο http://www.hcc.edu.gr/download/texni_stin_ekpaideysi_enilikon.pdf. Ανακτήθηκε 10/6/2016

Λάβδας, Κ. (2002), *Δημιουργία και Εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων τ. Β΄*, Πάτρα: ΕΑΠ.

Μαρούκης, Θ. (2010), *Οικονομική Μετανάστευση στην Ελλάδα. Αγορά Εργασίας και Κοινωνική Ένταξη*, Αθήνα: Παπαζήση.

Μπαγκαβός, & Παπαδοπούλου, Δ. (2006), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.

Μήτσης, Ν. (2004), *Η διδασκαλία της γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*. Αθήνα: Gutenberg.

Μουσούρου, Λ. Μ. (2003), *Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg

Νίνα-Παζαρζή, Ε. (2012), *Κοινωνιολογία: Η Μελέτη και Κατανόηση των Ανθρώπινων Κοινωνιών*, Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Ντούλια, Α. 2012. *Δημιουργική Μάθηση μέσα από την Τέχνη: Μια πρόταση διδασκαλίας στην Ιστορία*. Στα Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο, 5-7 Οκτωβρίου 2012. Στο http://www.elliepek.gr/documents/6o_synedrio_eisigiseis/87_Ntoulia.pdf, ανακτήθηκε: 20/12/2016.

Ρήγα, Α. Β. (2007), *Οικονομικές μετανάστριες στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση*, Αθήνα: GUTENBERG

Συμβούλιο της ΕΕ:

- ΟΔΗΓΙΑ 2001/55/ΕΚ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 20ής Ιουλίου 2001 σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων, L212/12, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 7.8.2001. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=EL>. Ανακτήθηκε: 15/09/2016
- ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 14ης Μαΐου 2008 για τη δημιουργία ευρωπαϊκού δικτύου μετανάστευσης (2008/381/ΕΚ), L131/7, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 21/5/2008.
Στο http://emn.ypes.gr/images/docs/EMN_DECISION_2008_381/apof.2008-381-ek_dimiourgia_emn_el.pdf, ανακτήθηκε: 15/10/2016
- ΟΔΗΓΙΑ 2001/55/ΕΚ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 20ής Ιουλίου 2001 σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων, L212/12, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 7.8.2001. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=EL>. Ανακτήθηκε: 15/09/2016
- ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 26^{ης} Ιουνίου 1997 για την παρακολούθηση της εφαρμογής των πράξεων που εγκρίνονται σχετικά με τα θέματα ασύλου (97/420/ΔΕΥ), L 178/6, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 7/7/97. Στο <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997D0420&from=EL>, ανακτήθηκε: 15/10/2016

- Συμβούλιο της ΕΕ και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ΟΔΗΓΙΑ 2011/95/ΕΕ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Δεκεμβρίου 2011 σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απατρίδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση), L 337/9, Επίσημη εφημερίδα της ΕΕ, 20.12.2011
- Ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνερχόμενων στο πλαίσιο του Συμβουλίου, σχετικά με τις κοινωνικοοικονομικές δραστηριότητες για τους νέους C 327/01, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 4.12.2010. Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:42010Y1204\(01\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:42010Y1204(01)&from=EL). Ανακτήθηκε: 20/10/2016.
- Συμβούλιο της ΕΕ ΚΑΙ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ(ΕΕ) αριθ. 439/2010 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 19^{ης} Μαΐου 2010 για την ίδρυση Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο, L 132/11, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 29/5/2010. Στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0439&from=EL>. Ανακτήθηκε: 15/10/2016.
- Συμβούλιο της ΕΕ, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Δημοκρατία: Στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ και Σχέδιο δράσης της ΕΕ, ST 1185, Βρυξέλες 25.6. 2012. Στο <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11855-2012-INIT/el/pdf>. Ανακτήθηκε: 20/2/2017
- Συμβούλιο της ΕΕ ΚΑΙ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 603/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τη θέσπιση του «Eurodac» για την αντιπαραβολή δακτυλικών αποτυπωμάτων για την αποτελεσματική εφαρμογή του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 604/2013 για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα και σχετικά με αιτήσεις της αντιπαραβολής με τα δεδομένα Eurodac που υποβάλλουν οι αρχές επιβολής του νόμου των κρατών μελών και η Ευρωπόλ για σκοπούς επιβολής του νόμου και για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1077/2011 σχετικά με την ίδρυση Ευρωπαϊκού Οργανισμού για τη Λειτουργική Διαχείριση Συστημάτων ΤΠ Μεγάλης Κλίμακας στον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, L 180/1 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 29/6/2013. Στο: <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/603/oj>. Ανακτήθηκε: 15/10/2016.
- Συμβούλιο της ΕΕ ΚΑΙ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 516/2014 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 16ης Απριλίου 2014 για τη δημιουργία του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης, την τροποποίηση της απόφασης 2008/381/ΕΚ του Συμβουλίου και την κατάργηση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου αριθ. 573/2007/ΕΚ και αριθ. 575/2007/ΕΚ και της απόφασης 2007/435/ΕΚ του Συμβουλίου, L 150/168 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 20/5/2014. Στο

http://www.minocp.gov.gr/images/stories//2014/prokhrukseis14/23102014-kanon_el.pdf. Ανακτήθηκε: 15/10/2016.

- Συμπεράσματα του Συμβουλίου σχετικά με την ενίσχυση των κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων για τους νέους με στόχο την εξασφάλιση κοινωνιών με μεγαλύτερη συνοχή, C 170/02, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 23.5.2015. Στο [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0523\(01\)&from=EL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0523(01)&from=EL). Ανακτήθηκε: 20/10/2016.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ενοποιημένη Απόδοση Της Συνθήκης Για Τη λειτουργία Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 326/49, Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ. 26.10.2012. Στο https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026el.pdf, ανακτήθηκε 20/1/2015
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1296/2013 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11ης Δεκεμβρίου 2013 για τη θέσπιση προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την απασχόληση και την κοινωνική καινοτομία («EaSI») και την τροποποίηση της απόφασης αριθ. 283/2010/ΕΕ για τη δημιουργία Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Μικροχρηματοδοτήσεων Progress για την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη, L347/238 Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 20.12.2013. Στο <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0238:0252:EL:PDF>. Ανακτήθηκε 20/10/2016
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο, Απόφαση (ΕΕ) 2016/253 Του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Και Του ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 25ης Νοεμβρίου 2015 σχετικά με την κινητοποίηση του μηχανισμού ευελιξίας για τη λήψη άμεσων δημοσιονομικών μέτρων για την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης. L47/6. Επίσημη εφημερίδα της ΕΕ. 24. 2.2016. στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2016:047:FULL&from=EL>. Ανακτήθηκε: 10/10/2016.

Υπόσταση του Συμβουλίου της 24ης Ιουνίου 1992 σχετικά με τα κοινά κριτήρια που αφορούν την επάρκεια πόρων και παροχών στα συστήματα κοινωνικής προστασίας, 92/441/ΕΟΚ, ΕΕ L 245 της 26.8.1992, ΕΛΙ: <http://data.europa.eu/eli/reco/1992/441/oj>. ανακτήθηκε: 7/6/2017

Τσεφάλα, Τ. (2006), *Drama-in-Education και πολιτισμική ετερότητα στο θέατρο στην ΕΚΤ*. Στο Δρακοπούλου, Κ. (επιμ.) (2006) *Θέατρο και Διαπολιτισμική Αγωγή*, Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος.

Τριανταφυλλίδου, Α. & Μαρούκης Θ. (επ.) (2010), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αι*, Αθήνα: Κριτική

Τιμπαλέξη, Α. (2014), *Αναλογικά ΚΑΙ Ψηφιακά Παιχνίδια Ρόλων: Η ΜΑΘΗΣΙΑΚΗ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ*, Αθήνα: Διδακτορική Διατριβή ΕΚΠΑ.

Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες:

- *Οι Πρόσφυγες του Κόσμου. Σε αναζήτηση Αλληλεγγύης*. Αθήνα: UNCHR 2012
- Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, *Προστατεύοντας τους πρόσφυγες και ο ρόλος της Υπατης Αρμοστείας*, Αθήνα: UNCHR, 2011

- Σημείωμα για την Ένταξη των Προσφύγων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2007. Στο http://www.unhcr.org.cy/fileadmin/user_upload/INTEGRATION_OF_REFUGEES.pdf. ημερομηνία ανάκτησης: 1/10/2016

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων:

- Ωρολόγιο Πρόγραμμα Ενιαίου τύπου ολοήμερο σχολείο με Πρωτοκόλλου Φ12/657/70691/Δ1. 26/42016. Στο https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/ypourgiki_apofasi_olohmera-1.pdf
- Επιτροπή Στήριξης των Παιδιών των Προσφύγων (2016) «Σχέδιο και εκπαιδευτικές δράσεις για τα παιδιά των προσφύγων». Στο <https://www.minedu.gov.gr/eidiseis/18887-21-03-16-i-epitropi-gia-ti-stiriksi-ton-paidion-ton-prosfygon>
- Ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ), κριτήρια και διαδικασία στελέχωσης των εν λόγω δομών, 152360/ΓΔ4 (ΦΕΚ 3049/ τ. Β./ 23-09-2016) ΚΥΑ, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχος 2^ο, 23/11/2016
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Δομών Υποδοχής Εκπαίδευσης Προσφύγων (Δ.Υ.Ε.Π.), Ηλικιακές ομάδες 6 - 12 ετών και 12 – 15 ετών (Δημοτικό - Γυμνάσιο). Στο <http://www.iep.edu.gr/images/DYEP/%CE%95%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CE%91%CE%B9%CF%83%CE%B8%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%91%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE.pdf>, ανακτήθηκε 11/1/2017
- Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων (2017), Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων

Χαραλάμπους, Α. (1979), *Η μουσική στο δημοτικό σχολείο (Με ανοιχτό σχέδιο εργασίας και τραγούδια)*, Αθήνα: αυτοέκδοση

Hughes, M. & Kroehler, C. J. (2007), *Κοινωνιολογία. Οι Βασικές Έννοιες*, μτφ Θ. Ιωσηφίδης, Αθήνα: Κριτική

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alexiadou, N. (2007), The Europeanization of Education Policy: researching changing governance and 'new' modes of coordination, *Research in Comparative and International Education, Vol. 2 (2)*. Στο doi: 10.2304/rcie.2007.2.2.102. ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016.

Archer, M. (1996), *Social Integration and System Integration: Developing the distinction*, *Sociology*, v..30,(4)

- Asderaki F., Markozani E., Migration crisis, from securitization to militarization: Challenges for EU and the Eastern Mediterranean Region”, Paper presented to the CISS-ISA Conference 2017
- Bamford, A. & Wimmer, M. (2012), *The Role of Arts Education in Enhancing School Attractiveness: a literature review*, EENC Paper.
- Berry, J. W. (1997), Immigration, Acculturation and Adaptation, “Applied Psychology An International Review, vol. 46, pp 5-34.
- Berry, J.W & Sam, D. L. (1996), *Acculturation and Adaptation. In Berry. In J. W. et. als (ed.), Handbook of Cross-cultural psychology: Social Behaviour and Applications*, Boston MA: Allyn and Bacon
- Borkert, M., et als (2007), *Local Intergration Policies for Migrants in Europe*, Luxembourg: European Foundation for the improvement of Living and Working Conditions.
- Bourdieu, P. (1980) Les Capital Social, Act de la Reserche en sciences sociales, 31:2-3
- Bourgonje, P. (2010) Education for refugee and asylum seeking children in OECD countries, *Case studies from Australia, Spain, Sweden and the United Kingdom*, Belgium: Education International.
- Brown, F. (1947), *Educational Sociology*. New York: Prentice-Halls.
- Browne, A. (2007), *Developing Language and Literacy 3-8*, 2nd ed., London: Paul Chapman Publishing
- Carrera, S. & Guild, El. (2016), *Irregular Migration, Trafficking and Smuggling of Human Beings Policy Dilemmas*, Brussels: CEPS.
 Στο <https://www.ceps.eu/system/files/irregular%20Migration,%20Trafficking%20and%20SmugglingwithCovers.pdf>. Ανακτήθηκε: 20/01/2017
- Chamberlayne, P., Cooper, A., Freeman, R.& Rustin, M (ed.) (1999), *Welfare and Culture in Europe: Towards a new paradigm in Social Policy*, London: Jessica Kingsley.
- Cochran, C. L & Malone, E. F.(2014), *Public Policy: Perspectives and Choices*, 5th ed. Denver: Lynne Rienner Publishers.
- Colleen, H. (2009), *The Political Science of Immigration Policies*, Journal of Human Behavior in the Social Environment, 19:6, 690-701. DOI: 10.1080/10911350902910864. Ανακτήθηκε: 10/11/2016.
- Commission of The European Communities:
- Towards A Europe Of Solidarity, Intensifying the fight against social exclusion, fostering integration, COM(92)542 final, Brussels, 23 December 1992. Στο <http://aei.pitt.edu/4819/1/4819.pdf>.
 - Growth, Competitiveness, Employment. The challenges and ways forward into the 21st century, White Paper, COM(93) 700, Brussels 5/12/1993. Στο

http://aei.pitt.edu/1139/1/growth_wp_COM_93_700_Parts_A_B.pdf, ανακτήθηκε: 10/9/2016.

- European Social Policy, A Way Forward For The Union, A White Paper, COM(94)333 Final, Brussels 27/7/1994. Στο http://aei.pitt.edu/1118/1/social_policy_white_paper_COM_94_333_A.pdf. Ανακτήθηκε: 10/9/2016.

Costa-Lascoux, J & d'Artois, J (2015). *Comparative Study Of Textbooks Working Document In The Framework Of The Euro-Arab Dialogue*, Paris: UNESCO

Daly, M., *Social Exclusion as Concept and Policy Template in the European Union*, SOS OLO Center For European Studies, Working Paper Series #135. Στο <http://aei.pitt.edu/9026/1/Daly135.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης: 7-11-2016.

Dunn, W. N. (1981), *Public Policy Analysis, An Introduction*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.

Dewey, J. (1980). *Art as Experience*. USA: The Penguin Group.

Commission of the European Community, 1993, «Towards a Europe of Solidarity: Combating Social Exclusion” (V6171/93)

EASO (2017), Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union 2016, European Asylum Support Office

European Commission:

- European Commission (2005) *European Values in the Globalised World*, Communication from the Commission, Brussels (COM2005) 525 final) available at: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2005/oct/global_comm_en.pdf.
- European Commission (2016), *Migration and Mobility Research and Innovation Projects in support to European Policy*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2015), *Schools, VET and Adult education helping newly-arrived refugees in Europe, Challenges, ideas and inspiring practices, November 2015*, Directorate-General for Education and Culture, Brussels: European Union.
- European Commission, Employment and Social Affairs, Community Action Programme on Social Exclusion, Brussels: European Union. The role of culture in preventing and reducing poverty and social exclusion, at http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/studyculture_leaflet_en.pdf. Ανακτήθηκε: 23/10/2016
- European Commission (2015), *Multilingual Classrooms Language Teaching and Learning in Multilingual Classrooms, education and training*, Brussels: European Union, at http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/languages/library/studies/multilingual-classroom_en.pdf. Ανακτήθηκε: 29/11/2016.
- European Commission, Employment and Social Affairs, Community Action Programme on Social Exclusion, The role of culture in preventing and reducing poverty and social exclusion, Brussels: European Union, at http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/studyculture_leaflet_en.pdf. ανακτήθηκε: 23/10/2016.

- European Commission/EACEA/Eurydice (2016). *Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe 2015/16*. Eurydice – Facts and Figures. Luxembourg: Publications Office of the European Union, at http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=ECAK16001. Ανακτήθηκε 17/1/2017
- European Commission (2015), *The Future is our Future, The youth as actors of change*, Research projects on youth inclusion, employment and participation supported by the European Union's Research Framework Programs. Luxembourg: European Union, at http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/_project_synopses/kina27205enc.pdf. Ανακτήθηκε: 22/1/2017.
- Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2017), *How culture and the arts can promote intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis*. Report with case studies, by the working group of EU Member States' experts on intercultural dialogue in the context of the migratory and refugee crisis under the open method of coordination, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Στο <https://bookshop.europa.eu/en/how-culture-and-the-arts-can-promote-intercultural-dialogue-in-the-context-of-the-migratory-and-refugee-crisis-pbNC0117271/?CatalogCategoryID=ANIKABstUgUAAAEjCJEY4e5L>. Ανακτήθηκε: 20/5-2017.

EU Ministers for Urban matters:

- Urban Agenda for the EU (2016), Pact of Amsterdam, Amsterdam. Στο http://urbanagendaforthe.eu/wp-content/uploads/2016/05/Pact-of-Amsterdam_v7_WEB.pdf. Ανακτήθηκε: 25/1/2016.
- Partnership inclusion of migrants and refugees, Factsheet. An Urban Agenda for the Eu, Amsterdam. Στο <http://urbanagendaforthe.eu/wp-content/uploads/2016/06/FactsheetPartnership14616.pdf>. Ανακτήθηκε: 25/1/2017.

Fischer, F. Miller, G. J. & Sidney, M. (Ed.) (2007), *Handbook on Public Policy Analysis. Theory, Politics and Methods*, US: CRC Press.

Flecha, R. (ed.) (2015). *INCLUDE-ED Consortium. Successful education actions for inclusion and social cohesion in Europe*, Springer. Στο http://www.schooleducationgateway.eu/files/esl/downloads/13_INCLUD-ED_Book_on_SEA.pdf. Ανακτήθηκε: 25/1/2017.

Fries, Ch. (1945). *Teaching and learning English as a Foreign Language*. Institute of Educational Sciences.

Gardner, H. (1973). *The arts and Human Development: A Psychological Study of the Artistic Process*, New York: Wiley and sons.

Gaztambide-Fernández, R. A. (2015), *Why the Arts Don't Do Anything: Toward a New Vision for Cultural Production in Education*, *Harvard Educational Review*; Spring 2013; 83, 1; Arts & Humanities Full Text, pg. 211-265. Ανακτήθηκε: 20/5/2016.

Gorard, S., Taylor, C. & Fitz, J. (2001), *Social exclusion and public policy: the relationship between local school admission arrangements and segregation by poverty*, *International*

- Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 21(4/5/6), pp. 10 – 36. Στο <http://dx.doi.org/10.1108/01443330110789420>. Ανακτήθηκε:10/11/2016.
- Granovetter, M. S. (1974), *Getting a job: A Study of Contact and Careers*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Hausman, J, Ploof, J, Duignan, J, Brown, J, & Hostert, N. (2010), *The Condition of Art Education*. Στο National Art Education Association *Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research*, 51(4), 368-374. Στο http://mail.naeaworkspace.org/studies_single/Studies%2051%284%29_Summer2010_individual/C1_Studies%2051%284%29_Summer2010-2.pdf. Ανακτήθηκε: 10/1/2016.
- Heckmann, Fr. (2005), europäisches forum für migrationsstudien (efms) Institut an der Universität Bamberg (Ed.): *Integration and integration policies: IMISCOE network feasibility study*. Bamberg. Στο URN: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-192953>
- Howson, P. & Dubber, J. (2014), *Culture Matters, Why culture should be at the heart of future public policy*, London: British Council.
- Ikesako, H. and K. Miyamoto (2015), “Fostering social and emotional skills through families, schools and communities: Summary of international evidence and implication for Japan’s educational practices and research”, *OECD Education Working Papers*, No. 121, Paris: OECD Publishing.
- IMF (2016), *The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges*, SND. Στο <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1602.pdf>. Ανακτήθηκε: 10/12/2016
- Jacobs, D. (2013) *The Educational integration of migrants. What is the role of sending society actors and is there a transnational educational field?*, INTERACT Research Report 2013/03, Brussels: European University Institute.
- Jung, Udo O.H. (1985), *Holistic methods of foreign-language instruction as precursors of a renewed interest in the theatre arts for language teaching*, R LINGUAM VOL. 1 NO. 2, στο <http://perlinguam.journals.ac.za/pub/article/viewFile/503/540>. Ανακτήθηκε: 25/5/2016.
- Levitas, R. (1996). *The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony*. *Critical Social Policy*, 16(1), 5-20.
- Lockowandt, P. M. (2013), *Inclusion through art: an Organisational Guideline to Using Arts with Young Refugees and Asylum Seekers*, United Kingdom: rsn. Στο http://www.refugeesupportnetwork.org/sites/default/files/files/Inclusion%20Through%20Art_RSN_2013.pdf, Ανακτήθηκε: 24/01/2017
- King, R. & Dr Lulle, A.(2016), *Research on Migration: Facing Realities and Maximising Opportunities. A Policy Review*. EUROPEAN COMMISSION Directorate-General for Research and Innovation 2016 Open and inclusive Societies, EU PUBLICATION.

- Mallows, D.(2014), *Language Issues in Migration and Integration: Perspectives from teachers and learners*, British Council ESOL NEXUS
- March, J. C., Oviedo-Joekes, E., & Romero, M. (2006). *Drugs and social exclusion in ten European cities. European Addiction Research, 12*, 33-41.
- Marshall, T. (1965), *Class, Citizenship and Social Development*, New York: Anchor Books.
- McGregor E. & Ragab, N. (2016) *The Role of Culture and the Arts in the Integration of Refugees and Migrants*, European Expert Network on Culture and Audiovisual (EENCA), στο [https://www.google.gr/search?q=E.+McGregor+and+N.%2C+Ragab%2C+\(2015\)+The+Role+of+Culture+and+the+Arts+in+the+Integration+of+Refugees+and+Migrants%2C+European+Expert+Network+on+Culture+and+Audiovisual+\(EENCA\)&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=qIKHWOObIpLd8AfZiYf4Ag](https://www.google.gr/search?q=E.+McGregor+and+N.%2C+Ragab%2C+(2015)+The+Role+of+Culture+and+the+Arts+in+the+Integration+of+Refugees+and+Migrants%2C+European+Expert+Network+on+Culture+and+Audiovisual+(EENCA)&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=qIKHWOObIpLd8AfZiYf4Ag). Ανακτήθηκε: 24/1/2017.
- McSharry, Jones, S. (2000), *Role-play in science: teaching and learning», School Science Review 82(298)* σσ. 73-82. Στο http://secondaryscience4all.files.wordpress.com/2013/12/776-sept_2000_73_82-role-play-in-science-teaching.pdf 1057 Taylor. Ανακτήθηκε: 03/1/16.
- Murdock, E. (2016) *Multiculturalism, Identity and Difference: Experiences of Culture Contact*, Germany: Springer
- Moussis, N., Access to European Union law, economics, policies. Στο http://www.europedia.moussis.eu/books/Book_2/.
- Mueller-Using, S & Henning V. (2014) *The EU's Migration and Development Policy: New Approaches in Economics for More Effective Public Aid*, *Intereconomics 49 (2)*: 95-101, DOI: 10.1007/s10272-014-0491-1. Στο <http://link.springer.com/article/10.1007/s10272-014-0491-1>. Ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016.
- Nicaise, I. (2012), *A Smart Social Inclusion Policy for the EU: the role of education and training European Journal of Education*, Vol. 47(2). Στο <http://www.cesruc.org/uploads/soft/130305/11303051Z311.pdf>. Ανακτήθηκε 10/11/2016.
- OECD, *International Migration Outlook 2016*. Στο http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2016_migr_outlook-2016-en#.WBxrU8kgmnk#page16. Ανακτήθηκε: 7/11/2016.
- Portuguese Refugee Council, *Cultural Orientation Leaflet For Resettled Refugees In Portugal*. Στο http://refugiados.net/novosite/dossier_reinstalacao/GuiaOrientacaoCulturalParaRefugiadosReinstalados_VersaoInglesa.pdf. Ανακτήθηκε 17/1/2016.
- Pocock, D. F. (1957). Inclusion and exclusion: A process in the caste system of Gujarat. *Southwestern Journal of Anthropology, 13*, 19-31.
- Psilos, P. (2002) *The Impact of Arts Education on Workforce Preparation*. Στο *Economic & Technology Policy Studies*, May 1.

- Putnam, R. (1995), Turning in, Turning out: The strange disappearance of Social Capital in America, *Political Science and Politics*, 38 (4)
- Robinson, K. (1989). *The arts in schools, Principal, Practice and Provision*, London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Saurugger, S. & Radaelli, C. M. (2008) *The Europeanization of Public Policies: Introduction*, *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 10:3, 213-219, DOI:10.1080/13876980802276847. Ανακτήθηκε: 10/11/2016.
- Saurugger, S. (2014), *Europeanisation In Times Of Crisis*, *Political Studies Review: 2014*, 12(2), 181-192. DOI: 10.1111/1478-9302.12052. Στο https://www.researchgate.net/publication/261442398_Europeanization_in_Times_of_Crisis. Ανακτήθηκε: 10/11/2016.
- Saurugger, S. (2013), Constructivism and public policy approaches in the EU: from ideas to power games, *Journal of European Public Policy*, 20(6), 888-906, DOI:10.1080/13501763.2013.781826. Ημερομηνία ανάκτησης: 10/11/2016
- Schmidt, V., *Democracy in Europe: The Impact of European Integration, Perspectives on Politics*, American Political Science Association: 2005, 3 (4), pp. 761-779. Στο <http://www.jstor.org/stable/3688179>. Ανακτήθηκε: 10/5/2016.
- Stritikus, T & M. Varghese, M. (2012). *Global Movements in Education and their Impact on Diverse Students*. Στο David A. Urias (ed.), *The Immigration & Education Nexus*, Sense Publishers, 37-55.
- Sefton-Green, J & Soep, E (2007). *Creative Media Cultures: Making And Learning Beyond The School*. Bresler, I (ed) (2007). *International Handbook of Research in Arts Education*, Netherlands: Springer
- Scmitt, N. (2002). *Introduction to applied Linguistics*. London: Arnold
- Schattschneider, E. E. (1960), *The Semisovereign People*. NY: Holt, Rinehart and Winston.
- SIRIUS network Policy makers' FORUM OF EXPERIENCES Riga, June 5-6, 2014 (PM1.2/2014) Summary report. Στο <http://www.siriusmigrationeducation.org/wpcontent/uploads/2014/07/PMForumofExperiencesReport3006.pdf>. Ανακτήθηκε: 21/1/2017.
- Soysal, Y. N (1994), *Limits of Citizenship: Migrants and post national membership in Europe*, Chicago: The University of Chicago Press
- Terpan, F. (2014), *Soft Law in the European Union: The Changing Nature of EU Law*. *European Law Journal*, Wiley-Blackwell, pp.40. DOI: [10.1111/eulj.12090](https://doi.org/10.1111/eulj.12090). Στο <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00911460/en>. Ανακτήθηκε: 10/11/2016.
- Timasheff, N. S. & Theodorson, G. A., Τσαούσης (μτφ) (2000). *Ιστορία των Κοινωνιολογικών Θεωριών*. Αθήνα: Gutenberg.

Wilson Vine, M. (1969). *An Introduction to Sociological theory*, New York: Longmans, Green and Co.

Vitulli, P., Pitts Santoli, P. & Fresne, J. (2013). *Arts in education: Professional development integrating the arts and collaborating with schools and community*, International Journal of Pedagogies and Learning, 8:1, 45-52, DOI: 10.5172/ijpl.2013.8.1.45.

Woodward, A. & Kohli, M. (2001), *Inclusions and Exclusions in European Societies*. Routledge, London and New York 2001.

UNCHR:

- World at war, global trends 2014.
- Syria Regional Refugee Response, Inter-agency Information Sharing Portal, στο <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>. ημερομηνία ανάκτησης: 7/11/2016
- Global Appeals 2016. Στο <http://www.unhcr.org/publications/fundraising/564da0e5a/unhcr-global-appeal-2016-2017-europe-regional-summary.html>.
- Regional refugee and migrant response plan for Europe, January to December 2017. Στο https://www.google.gr/search?q=UNHCR%2C+Regional+refugee+and+migrand+response+plan+for+Europe%2C+January+to+December+2017&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=K2V3WLXxF4rd8AfQxrLwBQ. Ανακτήθηκε: 10/1/2017.

Zor,A.& Tepecik, A(2015). New Approaches in art education and the use of technology. *Global Journal Of Arts Education*. 5(1), σ. 01,09.

Zollschan, G. K. & Hirsch, H. W. (ed), *Explorations in Social Change*, Boston: Houghton Mifflin.

Ηλεκτρονικές Πηγές

- <https://eal.britishcouncil.org>
- www.europa.com
- www.frontex.com
- <http://www.unhcr.gr/>
- <http://www.unhcr.org/>
- <http://www.minedu.gov.gr/>
- Art as a tool for teachers of english language learners (2010), The New York State Education Department Office of Bilingual Education and Foreign languages Studies &THE UNIVERSITY OF THE STATE OF NEW YORK. Στο http://www.p12.nysed.gov/biling/docs/Art_as_a_Tool-for_Teachers.pdf, Ανακτήθηκε: 20/5/2016

- Language through Art: An ESL Enrichment Curriculum (Beginning Level). Στο http://www.getty.edu/education/teachers/classroom_resources/curricula/esl3/. Ανακτήθηκε: 20/5/2016.
- <http://www.cafebabel.co.uk/culture/article/inside-berlins-refugee-theatre-workshops.html>. ημερομηνία ανάκτησης: 10/10/2016

Παράρτημα: Κατάλογος ΔΥΕΠ που λειτούργησαν (Απρίλιος, 2012)²¹²

Περιφέρεια	ΚΕΝΤΡΟ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΑΘΗΤΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΜΗΜΑΤΩΝ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ	Παρατηρήσεις
ΑΤΤΙΚΗΣ	Σχιστό	Δ.Σ ΝΕΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ	80	4	02/02/2017	
		5ο Δ.Σ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ			01/02/2017	
		15ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΝΙΚΑΙΑΣ-ΜΙΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ			31/01/2017	
		2ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ	30	2	17/2/2017	
	Ελαιώνας	72ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ-ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ	35	3	10/10/2016	
		81ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ	44	3	10/10/2016	
		87ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ	35	3	10/10/2016	
		2ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΑΥΡΟΥ	43	3	10/10/2016	
		66ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΑΘΗΝΩΝ-«ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΟ»	31	4	10/10/2016	
	Αγιος Ανδρέας	1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΝΕΑΣ ΜΑΚΡΗΣ	7	1	05/04/2017	
		1ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΝΕΑΣ ΜΑΚΡΗΣ	5	1	05/04/2017	
	Ραφήνα	1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΡΑΦΗΝΑΣ	40	2	14/11/2016	
		1ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΡΑΦΗΝΑΣ	14	1	14/11/2016	
	Μαλακάσα	1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΥΛΩΝΑ	60	1	28/03/2017	
		ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΑΛΑΚΑΣΑΣ			27/03/2017	
		Δ.Σ ΣΥΚΑΜΙΝΟΥ			05/04/2017	
		1ο Γ/ΣΙΟ ΑΥΛΩΝΑ	22	2	27/03/2017	
		Γ/ΣΙΟ ΚΑΠΑΝΔΡΙΤΙΟΥ			θα ανοίξει μετά το γ/σιο αυλώνα	
	Λαύριο-Κατασκήνωση Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης (πρώην Αγροτικής Τράπεζας)	1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΥΡΙΟΥ	32	2	10/10/2016	
		2ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΥΡΙΟΥ	10	1	10/10/2016	
		3ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΥΡΙΟΥ	10	1	10/10/2016	
		2ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΛΑΥΡΙΟΥ	17	2	10/10/2016 (λειτουργεί το πρωί σαν τάξη υποδοχής)	
	Σκαρामαγκάς	3ο Δ.Σ ΑΙΓΑΛΕΩ	250		20/02/2017	
10ο Δ.Σ ΑΙΓΑΛΕΩ		20/02/2017				

²¹² Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων (2017), Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων, ο.π

		5ο Δ.Σ ΧΑΪΔΑΡΙΟΥ			17/02/2017		
		9ο Δ.Σ ΧΑΪΔΑΡΙΟΥ			17/02/2017		
		13ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ			21/2/2017		
		33ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ			21/2/2017		
		4ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΧΑΪΔΑΡΙΟΥ	100		21/02/2017		
		8ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ			20/02/2017		
	Ελευσίνα	3ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΑΝΔΡΑΣ	21	2	27 03 2017		
		10ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ			27/03/2017		
		4ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ	5	1	28/03/2017		
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	Οινόφυτα	1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΧΗΜΑΤΑΡΙΟΥ	62		06/04/2017		
		2ο Δημοτικό Σχολείο Σχηματαρίου			06/04/2017		
		3ο Δημοτικό Σχολείο Σχηματαρίου			06/04/2017		
			ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΟΙΝΟΦΥΤΩΝ	14		06/04/2017	
	Θερμοπύλες	1ο 8/Θ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΟΡΓΟΠΟΤΑΜΟΥ	42	2	14/11/2016		
		ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΜΟΣΧΟΧΩΡΙΟΥ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ- ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΜΟΣΧΟΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΛΥΚΕΙΑΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ	26	2	14/11/2016		
	Ριτσώνα	ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΒΑΘΕΟΣ ΑΥΛΙΔΑΣ	16	1	19/10/2016		
		ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΑΡΑΛΙΑΣ ΑΥΛΙΔΑΣ	20	1	16/10/2016		
		14ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΧΑΛΚΙΔΑΣ	36	2	19/10/2016		
		2ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΧΑΛΚΙΔΑΣ ΕΥΒΟΙΑΣ	15	2	19/10/2016		
	ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	Τρίκαλα ΑΤΛΑΝΤΙΚ	25ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΡΙΚΑΛΩΝ	36	3	17/01/2017	
			2ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΤΡΙΚΑΛΩΝ	12	1	17/01/2017	
Βόλος Κτίριο Μόζα		9ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΒΟΛΟΥ	15	1	18/01/2017		
		10ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΒΟΛΟΥ	3		18/01/2017		
Λάρισα Κουτσόχερο		26ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ	20		01/02/2017		
		7ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ					
		30ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ			Θα ανοίξει σύνοτομα		
		ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΟΙΛΑΔΑ ΛΑΡΙΣΑΣ	34		05/04/2017		
		10/Θ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΕΡΨΙΘΕΑΣ	20		31/01/2017		

		3ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ	12		27/01/2017	
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	Δερβένι ΔΙΟΝ	67ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	33	2	10/10/2016	
		2ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	15	1	10/10/2016	
Λαγκαδίκια		ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΛΑΓΚΑΔΙΚΙΩΝ	92	4	10/10/2016	
		ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΡΟΦΗΤΗ-ΕΓΝΑΤΙΑΣ		3	10/10/2016	
		ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΚΟΡΩΝΕΙΑΣ "ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ"	53	2	10/10/2016	
Σέρρες (Πρώην Γεωργική Σχολή)		6ο Δημοτικό Σερρών	97		05/04/2017	
		12ο Δημοτικό Σερρών			05/04/2017	
		13ο Δημοτικό Σερρών			05/04/2017	
		Μουσικό Γυμνάσιο Σερρών	37		05/04/2017	
Διαβατά (Στρατόπεδο Αναγνωστοπούλου)		1ο Δ.Σ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	89	5	17/02/2017	
		2ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ			17/02/2017	
		1ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	36	2	17/02/2017	
Ωραιόκαστρο						
Σίνδος (ΦΡΑΚΑΡΟ)		1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΕΝΕΜΕΝΗΣ	56	3	Υπο μετακίνηση ο πληθυσμός	ΠΡΟΣ ΕΚΚΕΝΩΣΗ
		1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ-ΚΟΡΔΕΛΙΟΥ				
		1ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΜΕΝΕΜΕΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ-ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΧΡΥΣΟΧΟΥ	17	1		
Καλοχώρι (Κτήμα Ηλιάδη)		1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ	23	3	18/01/2017	ΕΚΛΕΙΣΕ ΣΤΙΣ 13/2/2017-ΩΣΤΟΣΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ ΘΑ ΦΟΙΤΗΣΟΥΝ ΣΕ ΔΥΕΠ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ
		2ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ			18/01/2017	
		3ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΚΟΡΔΕΛΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	5	1	18/01/2017	
Μουριές Ελευθερίου Κορδελιού (Πρώην Softex)		10ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΝΕΑΠΟΛΗΣ	78	3		σε αναστολή λόγω μείωσης αριθμού παιδιού
		12ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΝΕΑΠΟΛΗΣ			2	

		1ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΣΥΚΕΩΝ-ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΦΩΚΑΣ	17	1	25/01/2017	
	Βαγιοχώρι	Δημοτικό: Θα δημιουργηθεί τμήμα στο σχολείο του Προφήτη	17			ΕΧΕΙ ΕΚΚΕΝΩΘΕΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΑΡΟΝ
		Γ/ΣΙΟ ΕΓΝΑΤΙΑΣ	4	1		
	Βασίλικά (Κτήμα Κορδογιάννη)					
	Δερβένι (ΑΛΕΧΙΛ)	Δ.Σ ΜΕΛΙΣΣΟΧΩΡΙΟΥ	3	-		ΘΑ ΞΑΝΑΠΑΝΕ 3 ΠΑΙΔΑΚΙΑ
		4ο Δ.Σ ΩΡΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ				
		1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΡΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ		17/02/2017		
		1ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΩΡΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ	-2	2		
	Καβαλάρι (ΣΙΝΑΤΕΧ)	ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΒΑΛΑΡΙΟΥ	51	3	27/01/2017	
		4ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΛΑΓΚΑΔΑ	18	1	27/01/2017	
	Πολύκαστρο (Νέα Καβάλα)	1ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΟΛΥΚΑΣΤΡΟΥ	150	12	27/01/2017	
		1ο Δ.Σ ΑΞΙΟΥΠΟΛΗΣ			27/01/2017	
		2ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΞΙΟΥΠΟΛΗΣ		27/01/2017		
		ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΠΛΑΤΑΝΙΑ	39	5	27/01/2017	
	Πιερία (Κτήμα Ηρακλής)					
	Αλεξάνδρεια Ημαθίας (Στρατ. Γ. Πελάγου)	5ο Δ.Σ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ	59	4	01/02/2017	
		4ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ			01/02/2017	
		ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΚΑΒΑΣΙΩΝ	12	1	10/02/2017	
	Βέροια (Στρατ. Αρματωλού Κόκκινου Ημαθίας)	ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	20	2	27/03/2017	
		ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΒΕΡΓΙΝΑΣ	5	1	27/03/2017	
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ	Δράμα	14ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΔΡΑΜΑΣ	23	2	14/11/16-σε προσωρινή αναστολή λόγω μετακίνησης πληθυσμού	
		2ο ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΔΡΑΜΑΣ	15	1		
	Περιγιάλι Καβάλας					
ΗΠΕΙΡΟΥ	Δολιανά	ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΛΠΑΚΙΟΥ	26	2	21/11/2016	
		ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΔΟΛΙΑΝΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	14	1	21/11/2016	
	Κατσικάς	9ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ-ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ	15	2	18/01/2017	ΕΚΛΕΙΣΕ ΛΟΓΩ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ

		ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ				
		3ο ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ-ΜΑΡΟΥΤΣΕΙΟ		2	18/01/2017	
		2ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	15	2	18/01/2017	
	Φιλιπιάδα	1ο 12/Θ ΟΛΟΗΜΕΡΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ-ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΑΕΠ	45	1	03/04/2017	
		2ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ		1		
		3ο 6/Θ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ		1		
		1ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ	29	1		
		2ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ		1		
	Κόνιτσα	1ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΟΝΙΤΣΑΣ	26	2	10/10/2016	
		ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	19	1	10/10/2016	
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	Μυρσίνη Ανδραβίδας (Κυλλίνη)	ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ	45	3	13/01/2017	
		ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΝΕΟΧΩΡΙΟ ΗΛΕΙΑΣ	18	1	13/01/2017	